T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

SAMSON RAPHAEL HIRSCH VE MODERN ORTODOKS YAHUDİLİĞİN DOĞUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba ALÇI KARIŞ

BURSA- 2024

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

SAMSON RAPHAEL HIRSCH VE MODERN ORTODOKS YAHUDİLİĞİN DOĞUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba ALÇI KARIŞ

Danışman:

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

BURSA- 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda **702021038** numaralı **Tuğba ALÇI KARIŞ**'ın hazırladığı **"Samson Raphael Hirsch ve Modern Ortodoks Yahudiliğin Doğuşu"** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 29.07.2024 günü 16:00-17:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi

29/07/2024

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DIN BILIMLERI ANABİLİM DALI
BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/07/2024

Tez Başlığı: "Samson Raphael Hirsch ve Modern Ortodoks Yahudiliğin Doğuşu"
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 119 sayfalık kısmına ilişkin, 05.07.2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur.
Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar dâhil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

05.07.2024

Adı Soyadı:	Tuğba Alçı Karış
Öğrenci No:	702021038
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Dinler Tarihi
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Muhammet Tarakçı
05/07/2024

YEMİN METNİ

Yemin Metni Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"Samson Raphael Hirsch ve Modern Ortodoks Yahudiliğin Doğuşu"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

05/07/2024

Adı Soyadı	: Tuğba ALÇI KARIŞ
Öğrenci No	: 702021038
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Program	: Dinler Tarihi
Statüsü	: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Tuğba ALÇI KARIŞ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Dinler Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

SAMSON RAPHAEL HIRSCH VE MODERN ORTODOKS YAHUDİLİĞİN DOĞUŞU

Bu tez çalışmasında on dokuzuncu yüzyıl Yahudi düşünürlerinden Samson Raphael Hirsch'in kurucusu olduğu Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin doğuşu ve gelişiminin Yahudilik tarihindeki yeri incelenmektedir. Almanya'da doğan ve Yahudiliğin geleneksel değerlerini modern dünyayla sentezlemeye çalışan bu mezhep, dinî ve kültürel anlamda bir yeniden yorumlamayı temsil etmektedir. Çalışma, Hirsch'in *Tora im Dereh Erets* merkezli yaklaşımını detaylı bir şekilde inceleyerek, onun modern dünya ile uyumlu bir Yahudi geleneği oluşturma çabasını ele almıştır. Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin dinî eğitim ve seküler dünya ile ilişkileri konusunda gösterdiği uyuma dikkat çekerken aynı zamanda büyük oranda geleneksel Yahudilik çizgisini muhafaza ettiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler:

Yahudilik, Mezhep, Modern Ortodoks Yahudilik, Samson Raphael Hirsch

ABSTRACT

Name and Surname	: Tugba ALCI KARIS
University	: Uludag University
Institution	: Institute of Social Sciences
Master of Science	: Philosophy and Religious Studies
Science Fellow	: History of Religions
Degree Awarded	: Master in Art
Supervisor	: Prof. Dr. Muhammet TARAKCI

SAMSON RAPHAEL HIRSCH AND THE EMERGENCE OF MODERN ORTHODOX JUDAISM

This thesis investigates the emergence and progression of the Modern Orthodox Judaism movement, established by the nineteenth-century Jewish thinker Samson Raphael Hirsch, within the annals of Jewish history. Emerging in Germany and endeavoring to integrate traditional Jewish values with the modern world, this movement signifies a profound re-interpretation within both religious and cultural dimensions. The study meticulously examines Hirsch's *Torah im Derech Eretz* ideology, scrutinizing his attempt to forge a Jewish tradition in harmony with the modern era. Modern Orthodox Judaism is distinguished for aligning religious education with secular world engagements while substantially upholding the tenets of traditional Judaism.

Keywords:

Judaism, Sect, Modern Orthodox Judaism, Samson Raphael Hirsch

ÖNSÖZ

Yahudilik "seçilmişlik" anlayışından dolayı diğer dinlerden ve milletlerden ayrılmıştır. Babil Sürgünü sonrası çeşitli coğrafyalara yayılan Yahudi halkı, kendine has kültürü ile tarih boyunca dikkat çekmiştir. Avrupa'da getto hayatı ile özleşen bu toplum genellikle içinde bulundukları yerel halktan izole bir hayat tarzı benimsedikleri için tehlikeli olarak nitelendirilmiştir. Tarihte çoğu zaman sürgün ve zulümle karşı karşıya kalan Yahudi halkı günümüzde ise küçük nüfusuna rağmen dünya sahnesinde etkin bir millet haline gelmiştir.

Bu tezin konusu olan Modern Ortodoks Yahudilik çağımızın en kalabalık Yahudi cemaatlerinden biri olması sebebiyle özel bir konuma sahiptir. Bu mezhebin ortaya çıktığı döneme yönelik bir inceleme pek çok açıdan günümüze de ışık tutacak niteliktedir. Bilhassa mezhebin kurucusu Samson Raphael Hirsch'in, Avrupa Yahudilerinin özgürlüğünü kazandığı dönemde, asimilasyonu tercih ederek yüzyıllardır korunan Yahudi geleneğinden uzaklaşan Reform yanlılarına karşı mücadelesi tarih boyunca ilgi görmüştür. Onun Yahudi hukukunu koruma çabası dönemin genç nüfusu üzerinde etkili olmuştur. Hirsch'in siyasi tutumu bir yandan Reformist hareketlere yönelik önemli bir savunma mekanizması olurken diğer yandan Ortodoks cemaatin yerel Hıristiyan nüfus tarafından hoşgörüyle karşılanmasını sağlamıştır. Seküler eğitim ve sosyal uyum alanında attığı adımlar Ortodoks Yahudilerin toplumla entegrasyonunda etkili olmuştur ve günümüz Ortodoks Yahudi cemaatleri tarafından övgüyle karşılanmaktadır.

Tez çalışması giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde odak noktası Samson Raphael Hirsch'in hayatı, eserleri ve düşüncesi olmuştur. İkinci bölümde ise Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin temel inanç esasları ile dinî ve kültürel uygulamaları Hirsch'in yorumları ekseninde ele alınmıştır. Bu çalışma süreci, Samson Raphael Hirsch'in eserleri aracılığıyla Yahudiliği daha yakından tanımama olanak tanımıştır. Mezhebin tarihî gelişiminin yanı sıra sorumlu olduğum Kutsal Kitap Tefsiri'nin derinlemesine incelenmesi bana önemli bir bakış açısı kazandırmıştır.

Bu tezin ortaya çıkmasında desteklerini esirgemeyen herkese teşekkürü borç bilirim. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni öğrenciler için bir yuva haline getiren İlahiyat Vakfı'na, vakıf müdürü Yusuf DEMİRÖZ'e ve eğitim hayatım boyunca rahleitedrisinden geçtiğim tüm hocalarıma teşekkür ederim. Dinler Tarihi alanındaki derslerin yanı sıra Müslümanca düşünce yapısı üzerine yaptığı ihtisas dersleriyle fikir dünyamızı geliştiren Prof. Dr. Bülent ŞENAY'a, tez araştırma sürecinde zengin kütüphane arşivinden faydalanmamıza izin vererek ulaşamadığımız kaynakları ulaşılabilir kılan Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR'a ve tezimi okuyarak görüşlerini bildiren, yardım ve teşvikleriyle güç veren Dr. Öğr. Üyesi Fatma Seda ŞENGÜL'e; tez savunması sırasında yapıcı eleştirileriyle çalışmanın iyileştirilmesine katkıda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Ahmet GÜÇ ve Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU'na şükranlarımı sunarım. Lisans döneminden bu yana desteğini esirgemeyen, araştırma konusu bulma hususunda yönlendiren, tez sürecinin her aşamasında rehberlik eden ve tecrübelerini cömertçe paylaşan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI'ya vermiş olduğu kıymetli önerileri, gösterdiği sabır ve anlayışı için minnettarım.

Ayrıca, ilim yolunda her türlü desteği sağlayan ve dualarını üzerimden eksik etmeyen aileme, tez sürecinde fikir alışverişi yapabildiğim değerli arkadaşlarıma, özellikle sürecin başından bu yana beni yürekten desteklediğine inandığım Esma KAVAK'a ve tezimin her bölümünü dikkatle inceleyip geri bildirimde bulunan Derda İLHAN'a; bu stresli

dönemde her daim yanımda olan, bana inanan, güvenen, güç veren ve sabırla motive eden sevgili eşim İhsan KARIŞ'a ziyadesiyle müteşekkirim.

Tuğba ALÇI KARIŞ

BURSA / 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU 4
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 4
3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ, KAPSAMI, SINIRLARI VE KAYNAKLARI 5

BİRİNCİ BÖLÜM

SAMSON RAPHAEL HIRSCH

1.1. SAMSON RAPHAEL HIRSCH'İN HAYATI 8
1.1.1. Çocukluk Yılları ve Eğitimi 8
1.1.2. Hahamlık Dönemi 10
1.1.3. Eğitimci ve Düşünür olarak Samson Raphael Hirsch 14
1.1.4. Samson Raphael Hirsch'in Cemaatten Ayrılması: Austritt der Gemeinde 18
1.2. SAMSON RAPHAEL HIRSCH'İN YAHUDİ LİTERATÜRÜNE KATKISI 21
1.2.1. Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup 21
1.2.2. Horeb: Yahudi Kanunları ve Gözlemlerinin Felsefesi 33
1.2.3. Samson Raphael Hirsch'in Tora Tefsiri: Der Pentateuch 37
1.2.3.1. "Yaratılış" Bölümü 39
1.2.3.2. İnsanın Düşüşü 41
1.2.3.3. Tufan Öncesi İnsanlık Tarihi 42
1.2.3.4. Nuh Tufanı 43
1.2.3.5. Mısır'dan Çıkış ve Altın Buzağı 45
1.2.3.6. Günahları Bağışlatma Günü 48
1.2.3.7. Miryam'ın Ölümü Ardından Kayadan Çıkan Su 50
1.2.3.8. Musa'nın Ölümü ve İsrail Kabilelerinin Kutsaması 51
1.2.4. Siddur ve Mezmurlar Şerhi 55
1.2.5. Yazışmalar 55
1.3. DÜŞÜNCESİ 56
1.3.1. Samson Raphael Hirsch'in Dünya Görüşü 57
1.3.2. Tora im Dereh Erets 59
1.3.4. Doğal Din Kapsamında Yahudilik ve Ahlak Hukuku 61
1.3.5. Akıl ve Duygu 63
1.3.6. Mensch- Jisroel Kavramı 64

1.3.7. İbranicenin Önemi 65
1.3.8. Sembolik Dil 67
1.3.9. Samson Raphael Hirsch'in Kabala'ya Yaklaşımı 68
1.3.10. Yahudi Ulusunda Kadın 69

İKİNCİ BÖLÜM

SAMSON RAPHAEL HIRSCH ÖNDERLİĞİNDE KURULAN MODERN ORTODOKS YAHUDİLİK MEZHEBİNİN İNANÇ VE UYGULAMALARI

2.1. İNANÇ ESASLARI 73
2.1.1. Tanrı İnancı 75
2.1.2. Vahiy ve Peygamberlik 78
2.1.3. Kutsal Kitap 80
2.1.4. Seçilmişlik ve Vadedilmiş Topraklar 82
2.2. DİNÎ UYGULAMALAR 85
2.1.1. Şabat 86
2.1.2. Bayramlar 89
2.1.2.1. Roş Hodeş 91
2.1.2.2. Roş ha-Şana 92
2.1.2.3. Yom Kippur 93
2.1.2.4. Pesah 94
2.1.2.5. Şavuot 95
2.1.2.6. Sukkot 96
2.1.2.7. Şemini Atzereth ve Simha Tora 96
2.1.2.8. Purim 98
2.1.2.9. Hanuka 99
2.1.3. İbadetler 99
2.1.3.1. Kurban 100
2.1.2.2. Oruç 103
2.1.2.3. Hac 107
2.1.2.4. Günlük İbadet ve Dua 107
2.1.2.5. Tsedeka 109
2.2. KÜLTÜREL UYGULAMALAR 110
2.2.2. Sünnet 112
2.2.3. Pidyon Haben 113
2.2.4. Bar Mitsvah - Bat Mitsvah 115
2.2.5. Evlilik ve Boşanma 115
2.2.6. Sonradan Yahudiliğe Geçiş 117
2.2.7. Ölüm 118

SONUÇ 121

KAYNAKÇA 125

KISALTMALAR

ben/ibn	: Oğlu
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum tarihi
ed.	: Editör
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vol.	: Volume

GİRİŞ

Yahudilik, kökeni Tanrı'nın İbrahim ile yaptığı ahde dayanan ve binlerce yıllık süreç boyunca farklı kültürel ve tarihsel etkilerle çeşitli mezheplere ayrılmış kadim bir dinî gelenektir. Mabed merkezli bir din olan Yahudilikte, İkinci Mabed'in yıkılması ibadet ve uygulamalarda önemli değişikliklere yol açmıştır. İsrailoğulları'nın kutsal topraklardan uzak yaşadığı diaspora sürecinde, Mabed'de gerçekleştirilen ibadetlerin yerini kutsal metinlerin anlaşılması ve yorumlanması almış; bu çalışmalar, Yahudi geleneğinin korunmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Modern Dönem Yahudi mezhepleri, Aydınlanma Çağı'nın ardından ortaya çıkmıştır. Aydınlanma öncesinde Avrupa'daki Yahudiler yoğun baskı ve kısıtlamalara maruz kalmış, ağır vergilere tabi tutulmuş, toplumdan izole edilerek getto bölgelerde yaşamaya zorlanmışlardır.[1] Gettolar, Yahudilerin izole bir topluluk olarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamanın yanı sıra dinî geleneklerini muhafaza edilmesinde de etkili olmuştur. Bu cemaatler farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen, gettolaşmanın etkisiyle kendi kültürlerini ve dillerini korumuş, Rabbanî geleneğin otoritesi ve şeriatın etkisi altında ortak dinî görüşlere sahip olmuşlardır.[2] Yahudilerin geleneklerine bağlı yaşamları, zaman zaman Avrupalıların hayat tarzı ve Hıristiyan inançlarına tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle Yahudiler dinî inançlarını ve ibadetlerini Hıristiyanların dikkatini çekmeyecek şekilde gizli bir biçimde sürdürmek zorunda kalmışlardır.[3]

Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa'da özgürlük arayışları tetiklenmiş, Aydınlanma Çağı'nın getirdiği değişiklikler Avrupa'daki Yahudi cemaatlerini de etkilenmiştir. On sekizinci yüzyılda Almanya'da ortaya çıkan Haskala, Yahudilerin Avrupalı toplumlarla

---

1 Yahudiler ancak "Schutzgeld" (koruma parası) adı altında alınan vergilerle yaşadıkları bölgede yerleşim ve ticaret yapma haklarına sahip olabilmişlerdir. Bu vergilendirme sistemi, Yahudileri maddi durumlarına ve eğitim seviyelerine göre farklı sosyal tabakalara ayırmıştır. Bu tabakalandırma, Yahudi toplumunun içerisinde farklı statüler ve sosyal sınıfların oluşmasına yol açmış, her grup farklı vergilendirme ve sosyal haklara sahip olmuştur. Bu durum, Yahudi toplumunun hem kendi içinde hem de genel toplum içindeki yerini ve etkileşimlerini belirleyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Geniş bilgi için bk. Seda Özmen, *18.Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2022), 19-20.

2 Murat Karatay, "18. Yüzyıl İtibarıyla Avrupa'da Yahudi Kimliğinin Oluşum Süreci", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2022), 531.

3 Özmen, *18.Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn*, 23-25.

entegre olmalarını ve modernleşmelerini hedeflemiştir.[4] Haskala, Yahudi kimliğinde önemli değişiklikler yaparak dinî pratikler ve toplumsal roller konusunda yeni yorumlar sunmuştur. Bu düşünce akımını benimseyen Reformist Yahudilik Haskala'nın etkisiyle şekillenirken, bu akıma tepki gösteren diğer mezhepler bu süreçte oluşmuştur.[5]

Reformist Yahudilik, otoriter geleneğe bir tepki olarak ortaya çıkmış ve Yahudi inançlarını ve pratiklerini değişen toplumsal koşullara uyum sağlayacak şekilde yeniden şekillendirme çabası içinde olmuştur. Bu hareket, Yahudi toplumlarının modern dünyadaki yerini yeniden tanımlamalarına önemli katkılarda bulunmuştur.[6] Modern Yahudi mezhepleri arasında en liberal kanadı temsil eden bu hareket, Batı Aydınlanmasının da etkisiyle geleneksel Yahudilik anlayışına meydan okuyan Moses Mendelssohn önderliğinde Almanya'da gelişmiştir. Mendelssohn, Martin Luther'in fikirlerinden etkilenmiş ve Yahudi halkının içinde bulunduğu toplumla entegrasyonunu teşvik etmek için Almanca öğreniminin önemini vurgulamış, Tevrat'ı Almancaya çevirmiştir. Reformist Yahudilik, din ile dünya işlerinin ayrılması, sosyal ilişkilerde ötekileştirme sorunlarının azaltılması, kadın-erkek arasındaki ayrımın kaldırılması gibi meselelerde reformlar yaparak, Yahudiliği içinde bulunduğu toplumla uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir.[7]

On sekizinci yüzyılda Mendelssohn'un öncülük ettiği reformist hareket, on dokuzuncu yüzyılda Abraham Geiger ve Samuel Holdheim gibi liberal görüşlü rabbilerin etkisiyle Yahudi dininin modern bilimsel metot ışığında incelenmesini savunan ve modern Yahudi araştırmalarının yapıldığı bir harekete evrilmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan *Wissenschaft des Judentums* (Yahudiliğin Bilimi) hareketi, Yahudi geleneğini, kutsal metinlerini ve

---

4 Karatay, "18. Yüzyıl İtibarıyla Avrupa'da Yahudi Kimliğinin Oluşum Süreci", 536.

5 Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 79-83.; Özmen, *18.Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn*, 33-35 ; Mahmut Salihoğlu, "Avrupa'ya Bir 'Giriş' Hikayesi: Samson Raphael Hirsch ve Modern Ortodoks Yahudilik", *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu (Sempozyum, Çanakkale, 17-19 Eylül 2001)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 173.

6 Reformist Yahudiliğin kuruluşu on sekizinci yüzyılda Almanya'da başlayan Yahudi Aydınlanması (Haskala) hareketine dayanmaktadır. Bu döneme damgasını vuran Rönesans, Aydınlanma Hareketi ve Fransız Devrimi gibi tarihî olaylar, Yahudi toplumlarının yaşadıkları coğrafyalarda diğer topluluklarla olan etkileşimlerinin yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemlerde, Yahudi toplulukları ile öteki topluluklar arasındaki entegrasyonu engelleyen sosyal ve dinî bariyerlerin azalması, eski dinî yapıların modern toplumsal hayatın gerekliliklerine uyum sağlamasını gerektiren değişikliklere yol açmıştır. Bu sürecin sonucunda, Yahudilik içerisinde yeni liberal düşünce akımları ortaya çıkmış, bu akımların en belirgin temsilcisi olarak Reformist Yahudilik gelişmiştir.

7 Gürkan, *Yahudilik,* 82.

tarihini inceleyerek Yahudiliğin derinlemesine anlaşılmasını ve açıklanmasını hedeflemiştir.[8]

Reformist Yahudilik, Tevrat ve Talmud'un ilahî vahiy olarak kabul edilmesine karşı çıkarak, bu metinlerin ataların dinî deneyimlerini ve geleneklerini yansıttığını öne sürmüştür. Bu yaklaşımla, kutsal metinlerin modern koşullar altında yeniden yorumlanabileceğini savunmuştur. Reformistler, din ile bilimin çatışmaması gerektiği görüşünden hareketle Tevrat kıssalarının tarihsel ve alegorik yönlerini kabul etmiş, pek çoğunu ise reddetmiştir. Ayrıca, koşer kuralları, Şabat'ın kutsallığı, yeniden dirilme, ahiret inancı, Mesih'in gelişi ve Vadedilmiş Topraklar'a dönüş gibi geleneksel doktrinleri de reddetmişlerdir. Sinagoglarda kadınlar ve erkeklerin yan yana oturması, ibadet esnasında kipa takma ve şofar üfleme geleneklerin kaldırılması bu hareketin diğer yeniliklerinden olmuştur.[9]

Reformist Yahudilik tarafından getirilen radikal değişimler, Yahudi dinî hukuku olan Halaka'nın herhangi bir değişiklik yapılmadan korunması gerektiğini savunan otoriteler tarafından kabul edilemez bulunmuştur. Bu süreçte, Ortodoks Yahudilik, Reform hareketine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve geleneksel Yahudi inançlarını ve uygulamalarını savunmayı amaçlamıştır. "Ortodoks" terimi, Reformist hareketlerin ortaya çıkışından sonra kullanılmaya başlanmış olsa da, bu terim esasında Ferisîlikten başlayarak Rabbanîlik ile devam eden Yahudiliğin ana akımını temsil etmektedir. Hem Sözlü hem de Yazılı Tevrat'ın Tanrı vahyi olduğunu ve günümüze kadar bozulmadan geldiğini kabul eden Ortodoks Yahudilik, Yahudi kimlik ve geleneğinin muhafazası yönünde kararlılık göstermiştir.

---

[8] Alman Yahudilerin Amerika'ya göç etmesiyle birlikte, Reformist Yahudilik hareketinin merkezi Almanya'dan Amerika'ya taşınmıştır. Amerika'da Isaac Mayer Wise öncülüğünde gelişen Amerikan Yahudi Reform Hareketi, Amerika'nın özgür ve çoğulcu yapısında hızla ilerlemiş ve kısa sürede en sistemli ve güçlü Yahudi mezhebi haline gelmiştir. 1885 ile 1999 yılları arasında düzenlenen dört önemli konferansta ifade edilen ilkeler, bu hareketin zamanın ve mekanın şartlarından nasıl etkilendiğini göstermektedir. İlkeler, başlangıçta radikal Reform düşüncelerine paralel olarak akılcılık, ilerlemecilik ve entegrasyonu savunurken, zamanla geleneksel Yahudi değerlerine daha yakın, ılımlı bir Reform anlayışına geçiş yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu geçiş, değişen koşullar ve yeni gereksinimler ışığında belirli prensiplerin bir nesil tarafından terk edilip sonraki nesiller tarafından yeniden benimsenmesi sürecini yansıtmaktadır. Geniş bilgi için bk. Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları", *Milel ve Nihal* 5/2 (01 Ağustos 2008), 158.

[9] Günay Tümer vd., *Dinler Tarihi* (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2017), 305; Seda Özmen, "Reform Yahudiliğinin Pittsburgh ve Columbus Platformları Bağlamında Değişen Kutsal Topraklara Dönüş İnancı", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 2 (2018), 86.

On dokuzuncu yüzyıl Almanya'sı, modernleşme ve sekülerleşme süreçlerine nasıl adapte olunacağı konusunda Reform ve Ortodoks Yahudileri arasında şiddetli tartışmalara sahne olmuştur. Bu dönemde yaşanan yoğun fikir ayrılıkları, her iki tarafın görüşlerini daha belirgin hale getirirken, aynı zamanda yeni Yahudi hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni hareketlerden biri olan Modern Ortodoks Yahudilik, Samson Raphael Hirsch önderliğinde gelişmiş ve *Tora im Dereh Eret*s[10] anlayışını benimseyerek, geleneksel Yahudi değerleri ile modern dünya arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, Yahudi öğretilerinin günlük yaşamla uyumlu olmasını vurgulayarak, dinî öğretileri modern toplumun gereklilikleri ile bütünleştirmeye çalışmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada, on dokuzuncu yüzyıl Alman Yahudiliği'nin önemli din adamlarından Samson Raphael Hirsch'in öncülüğünde gelişen Modern Ortodoks Yahudilik mezhebini detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, Hirsch'in hayatına mercek tutarak, onun fikirleri ışığında gelişen Modern Ortodoks Yahudiliğin teolojik temellerini, sosyal dinamiklerini ve tarihî gelişimini ortaya koymaktadır. Özellikle Aydınlanma dönemi sonrası ortaya çıkan Reform ve Ortodoks Yahudi cemaatleri arasındaki fikir ayrılıkları Hirsch'in eserleri ve düşüncesi üzerinden analiz edilmektedir.

Araştırmanın giriş bölümünde Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin tarihi ve teolojik arka planı ele alınmıştır. Birinci bölümde Samson Raphael Hirsch'in hayatı, eserleri ve düşüncesi ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümde ise Modern Ortodoks Yahudilikteki dinî ve kültürel uygulamalar Hirsch'in görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiş, bu mezhebin Yahudi tarihi içerisindeki yeri ve önemi ortaya konmuştur. Bu çalışma Hirsch'in geleneksel Yahudi değerlerine sadık kalarak modernleşme sürecine olan katkısını, Avrupa'da Yahudiliğin yerini yeniden tanımlama çabasını ve Modern Ortodoks Yahudiliğin gelişimindeki rolünü incelemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu tezin amacı, Samson Raphael Hirsch'in Modern Ortodoks Yahudilik üzerindeki etkilerini detaylıca incelemek ve Hirsch'in geleneksel Yahudi değerlerine bağlı kalarak modern dünyaya uyum sağlama yaklaşımının, Avrupa Yahudiliğinin gelişimine yaptığı

[10] *Tora im Dereh Erets* kavramı, bu tezin 13. sayfasında açıklanmış ve 57. sayfasında detaylı olarak ele alınmıştır.

katkıları ortaya koymaktır. Araştırma, Hirsch'in düşüncelerinin teolojik ve sosyal normları nasıl şekillendirdiğini, Avrupa'da ve genel Yahudi diasporasında nasıl bir değişim yarattığını ve bu değişimin Yahudi kimliği, inanç ve pratikleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini ele almayı hedeflemektedir.

Araştırma, günümüzde geniş bir cemaat kitlesine sahip olan Modern Ortodoks Yahudi mezhebinin ortaya çıktığı dönemi merkeze alarak Hirsch'in fikirlerinin ve Modern Ortodoks Yahudiliğin Avrupa tarihi içindeki yerini belirlemektir. Hirsch'in *Tora im Dereh Erets* anlayışı ve beraberinde ortaya çıkan düşünceleri Aydınlanma sonrası Avrupa Yahudileri için önemli bir geçiş noktasıdır. Bu sürecin incelenmesi Yahudi kimliğinin modern, seküler dünyaya nasıl entegre olduğunun ve bu entegrasyonun Yahudilik üzerinde nasıl bir dönüşüm yarattığının anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Samson Raphael Hirsch, Yahudilik hakkında öne sürdüğü fikirlerini Tevrat'a dayandırmış, Tora merkezli bir bakış açısı sunmuştur. Bu çalışma, Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin inanç esasları ile dinî ve kültürel uygulamalarını Hirsch'in perspektifinden ele almış, uygulamaların altında yatan sebepleri ortaya koymuştur.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ, KAPSAMI, SINIRLARI VE KAYNAKLARI

Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda, olay ve olguların incelenmesi sırasında, çoklu gerçekliklere ve çeşitli bakış açılarına izin veren nitel araştırma yöntemlerine sıklıkla başvurulmaktadır.[11] Sosyal bilimler, insan davranışlarını sosyal bir çevrede anlamlandırıp yorumlamayı gerektiren disiplinlerden oluştuğu için, araştırmaların fen bilimlerinde olduğu gibi olguları etkileyebilecek tüm dış faktörlerden soyutlanmış laboratuvar ortamında gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Manipüle edilen ortamlarda (deneysel ortamlar) oluşan insan davranışları doğal olmadığı için gerçeği yansıtmayabilir. Bu nedenle, sosyal bilimlerde olgular ve olaylar, bulundukları bağlam içinde anlam kazanır ve bu bütünlük içinde değerlendirilir.[12] Nitel araştırma yöntemleri, beşerî bilimlerin sağladığı bilgileri sistemli bir biçimde harmanlayarak, toplumsal dinamikleri

[11] Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 31.

[12] Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 43.

tüm yönleriyle ortaya koymayı amaçlar.[13] İnsan davranışları, bulunduğu ortam ve şartlara göre değişkenlik gösterebildiği için nitel araştırma sonuçları esneklik gösterir ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına imkân tanır.

Bu araştırma, nitel araştırma metodolojisini kullanarak, Modern Ortodoks Yahudiliğin doğuşunu, gelişimini ve Samson Raphael Hirsch'in bu süreçteki rolünü incelemektedir. Tarihî analiz yöntemlerini temel alan çalışma Türkçe, İngilizce ve Almanca metinleri kapsayan geniş çaplı bir literatür taraması üzerine kuruludur. Literatür taraması sırasında tarih, teoloji, felsefe ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerden eserler incelenerek, konunun çok yönlü bir perspektiften ele alınması sağlanmıştır. Araştırmada birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.

Araştırmanın ana gövdesini oluşturan birinci bölümde, birincil kaynaklardan olan *Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup, Horeb* ve *der Pentateuch* isimli kitaplar kullanılmıştır. *Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup* isimli eserindeki tüm mektuplar incelenmiş, birbirinden bağımsız konuları olan bu mektupların ana fikirleri özetlenmiştir. *On Dokuz Mektup*'un genişletilmiş hali olan *Horeb* kitabının incelendiği başlık altında ise Horeb'in arka planı, ideolojisi ve Hirsch'in oluşturduğu sistematik ele alınmıştır. Hirsch'in Tevrat yorumu olan *Der Pentateuch* isimli eseri de bu tezin temel kaynaklarından biridir. Bu eserlerin içeriği birinci bölümde incelendikten sonra Hirsch'in eserlerde detaylıca sunduğu görüşleri tezin ilgili konu başlıklarına kaynak olmuştur.

Tez, Samson Raphael Hirsch'in fikirlerini yansıttığı için çalışmamızda büyük oranda birincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Ancak birincil kaynakların yanı sıra tezin şekillenmesinde önemli katkısı olan ikincil kaynaklar da kullanılmıştır. Hirsch'in hayatı üzerine yapılan en kapsamlı çalışma olarak bilinen Roland Tasch'ın *Samson Raphael Hirsch: Jüdische Erfahrungswelten im Historischen Kontext* adlı eseri, Hirsch'in biyografisinde ana müracaat kaynağı olmuştur.

Bu çalışmaya başlandığında ilk olarak, Hüseyin Akdemir'in 2019 yılında hazırladığı *Modern Ortodoks Yahudilik* isimli yüksek lisans tezi incelenmiş, tezde değinilmeyen konular saptanarak eksik kalan konular üzerinden ilerlenmesi planlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümde yine bu tezden faydalanılmıştır.

[13] Hüseyin Bayram, "Nitel Araştırma Yöntemleri: Sosyal Bilgiler Lisansüstü Öğrencilerinin Algısına İlişkin Fenomenolojik Bir Çalışma", *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 4/2 (20 Ağustos 2021), 115.

Çalışmanın birinci bölümünde Hirsch'e odaklanılmış, ikinci bölümünde ise bakış açısı biraz daha genişletilerek Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin genel uygulamaları incelenmiştir. İkinci bölümde hem Türkiye hem de yurtdışındaki kütüphanelerde bulunan güncel akademik eserlerden faydalanılmıştır. Araştırmada, Hirsch'in ideolojisi ortaya konulurken, içinde bulunduğu dönemin şartlarının yanı sıra tarihsel bağlamı da ele alınmıştır. Modern Ortodoks Yahudiliğin arka planını incelediğimiz giriş bölümünde Salime Leyla Gürkan ve Yasin Meral'in eserleri diğer mezhep ve ideolojilerin anlaşılmasında etkili olmuştur. Seda Özmen'in çalışmaları ise Aydınlanma sonrası Avrupa Yahudi tarihi hakkında önemli bilgiler sunmuştur.

Araştırma sırasında *On Dokuz Mektup* ve *Horeb*'in birinci cildinden matbu olarak faydalanılmıştır. *Horeb*'in ikinci cildi ve Der Pentateuch isimli eserlere güvenilir kaynak olan Seferia sitesinden çevrimiçi olarak ulaşılmıştır. Erişim kolaylığı ve muhteva kalitesinden dolayı Seferia, tezde geçen farklı alt başlıklar için de kaynak olarak kullanılmıştır. Bu sitenin, eserleri İbranicenin yanı sıra Almanca ve İngilizce olarak sunması çalışma sürecine pratik bir çözüm sunmuştur.

Araştırma esnasında birtakım zorluklarla karşılaşılmıştır. Çalışmanın başlangıcında birincil kaynaklara ulaşmak zaman almıştır. Hirsch'in ana fikirlerinin bulunduğu temel kaynaklara ulaşılmış olsa da, özellikle müstakil olarak yayımladığı makalelerin büyük çoğunluğu erişimin kısıtlı olduğu kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu durum, çalışmanın istenilen potansiyele ulaşmasını engellemiş ve bazı konularda Hirsch'in fikirlerine ulaşmamızı kısıtlamıştır. Hirsch'in Almanca metinlerinde ağır ve ağdalı bir dil kullanmasının yanı sıra eserlerinde sıklıkla İbranice kavramlara yer vermesi, düşüncelerinin anlaşılmasını zorlaştıran bir diğer neden olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAMSON RAPHAEL HIRSCH

1.1. SAMSON RAPHAEL HIRSCH'İN HAYATI

1.1.1. Çocukluk Yılları ve Eğitimi

Alman Rabbi Samson Raphael Hirsch 20 Haziran 1808'de Hamburg'da Yahudi geleneğine sıkı sıkıya bağlı bir ailede dünyaya gelmiştir. Dört kardeşin en büyüğü olan Hirsch'in asıl adı *Şimşon ben Raphael*'dir.[14] Annesi *Gella (Guila) Herz* (1786-1860), babası *Raphael Aryeh Hirsch*'dir (1777-1867). Samson Raphael Hirsch, Ortodoks ve Reform cemaatleri arasındaki dinî çatışmanın yoğun olduğu bir ortamda büyümüştür.[15] Hirsch, 1818 yılında açılan ve Reformist Yahudiliğin en önemli sinagogu olan *Hamburg Temple*[16] ile çekişmenin arttığı bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemdeki deneyimleri, genç Hirsch'in reform hareketlerine karşı olan tavrını şekillendirmiş ve onun kendi dinî kimliğini ve gelecekteki çalışmalarını etkileyen temel bir etken olmuştur.[17]

Samson Raphael Hirsch, eğitimin önemli olduğu bir toplumda büyümüş ve ilk eğitimini büyükbabası *Menachem Mendel Frankfurter*'den (1742-1823) almıştır. Mendel

---

[14] Raphael'in oğlu Şimşon. *Şimşon* kelimesi İbranice kökenlidir ve Almancaya *Samson* olarak geçmiştir.

[15] Robert Liberles, "Champion of Orthodoxy: The Emergence of Samson Raphael Hirsch as Religious Leader". *AJS Review* 6 (1981): 46.

[16] "New Israelite Temple Association" olarak da bilinen Hamburg Temple, Reform Yahudiliği hareketinin önemli simgelerinden biri haline gelmiştir. Bu yapı 1810 yılında Seesen'de kurulan sinagogun ve 1815 yılında Berlin'de gerçekleştirilen reform çalışmalarının devamı niteliğindedir. Hamburg Temple'nin "sinagog" yerine daha evrensel bir anlam taşıyan "tapınak" olarak adlandırılması, bu yeni ibadet yerinin geleneksel sinagogların bir devamı olmak yerine, kendine özgü bir kimlik ve misyon edindiğini göstermektedir. Hamburg Temple'de haftalık ayinlerin Pazar günleri düzenlenmesi, geleneksel otoritenin aleyhinde vaazlar verilmesi ve duaların Almanca yapılması gibi uygulamalar, Reform Yahudiliği'nin geleneksel Yahudi ibadet ve toplum yapısına modern bir yaklaşım getirme hedefini açıkça ortaya koymaktadır. Geniş bilgi için bk. Moshe Y. Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism: Orthodoxy Confronts the Modern World", *Books of the People: Revisiting Classic Works of Jewish Thought* (New Milford: Maggid Books and Straus Center for Torah and Western Thought of Yeshiva University, 2017), 97; Jacques Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, çev. Berna Günen (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019), 402-403.

[17] Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 80.

Frankfurter, Hamburg'da bulunan ilk *Talmud Torah*[18] okulunun kurucusu ve Altona cemaatinin haham yardımcısı olması sebebiyle cemaat içinde saygın bir konuma sahipti.[19] Hirsch'in babası *Raphael Aryeh Hirsch* ise hem tüccar hem de İbranice çalışmalarına vakit ayıran bir cemaat üyesiydi.[20] Hirsch'in ailesi onun tüccar olmasını istedikleri için dinî eğitiminin yanı sıra dünyevi eğitim almasını da önemsemiştir.[21] Ailesinin eğitime verdiği önem sebebiyle Hirsch, çocukluk döneminden itibaren içinde bulunduğu seküler dünyadan uzaklaşmamış, ilköğretim ve lise eğitimi Alman okullarında alırken bir yandan da Rabbi *Isaac Bernays*[22] ile dinî eğitim ve İbranice derslerine devam etmiştir. Hocası *Isaac Bernays*'ın en iyi iki öğrencisinden biri olan Hirsch, burada aldığı eğitimin de etkisiyle haham olmaya karar vermiş ve eğitimini Mannheim'daki Yeşiva'da, *Jacop Ettlinger*[23] ile Talmud çalışarak sürdürmüştür. Bu iki hocası Hirsch'in Tevrat yorumlarında etkili olmuştur.

Filoloji ve tarih alanlarında uzmanlaşan Hirsch, *Yeşiva'*daki eğitimini tamamladıktan sonra 1829 yılında Bonn Üniversitesi'nde klasik filoloji, tarih, bilim ve felsefe

---

[18] Talmud Tora Okulu hem Yahudi kanunu ve geleneğinin hem de seküler eğitimin öğretilmesi prensibini benimsemiştir. Böylece her öğrenci ister dinî alanda ister ticaret veya diğer profesyonel alanlarda kendi geçim kaynağını seçebilecek bilgi ve becerilere sahip olabilecektir. Eğitim programı, İbranice dil bilgisi ve tefsire ek olarak yazma, aritmetik, Almanca ve Fransızca dillerini de içermekteydi. Bu eğitim yaklaşımı, öğrencilere, dinî yükümlülüklerini yerine getirirken aynı zamanda modern dünyada rekabetçi ve üretken bireyler olarak yer almaları için gerekli araçları sağlamayı amaçlıyordu. Geniş bilgi için bk. Liberles, "Champion of Orthodoxy", 44.

[19] Isidore Singer - Bernard Drachman, "Hirsch, Samson Raphael", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 07 Ocak 2023); Peter Friedmann, "Family Tree of Samson Raphael Hirsch", *Geneanet* (Erişim 07 Ocak 2023).

[20] Hirsch, S. A., "Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch", *The Jewish Quarterly Review* 2/2 (1890): 124.

[21] Tarih boyunca diasporada yaşayan Yahudi toplumlarında ticaretin önemli bir geçim kaynağı olarak ön plana çıktığı bilinmektedir. Ticari girişimler, ekonomik istikrarın güvencesi olmanın yanı sıra, topluluk içindeki prestiji ve sosyal statüyü yükseltme işlevi de görmüştür. Dezavantajlı koşullar altında dahi, ticaret yoluyla elde edilen mali güç ve toplumsal saygınlık, toplumun kültürel ve sosyal kimliklerini korumalarında ve sürdürmelerinde merkezî bir role sahip olmuştur. Geniş bilgi için bk. Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi,* 136-139.

[22] 19. Yüzyılın önemli hahamlarından biri olan Isaac Bernays, Yahudi dinî eğitimini diğer bilimlerle birleştiren ilk Ortodoks hahamlardandır. Almanya'da Ortodoks bir haham olarak ilk kez Almanca vaaz vermeyi başlatması, dinî hizmetlerin daha geniş bir topluluğa ulaşmasını sağlayarak, cemaatin modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Talmud Tora okulunda uyguladığı eğitim reformlarıyla, geleneksel Yahudi öğretimine modern bilim ve kültür derslerini dâhil ederek, öğrencilerin hem dinî hem de dünyevi bilgilerle donatılmasını hedeflemiştir. Geniş bilgi için bk. Roland Tasch, *Samson Raphael Hirsch : Jüdische Erfahrungswelten im historischen Kontext* (Göttingen, Germany: De Gruyter, 2011), 46-47.

[23] Jacob Ettlinger, 19. yüzyıl Alman Ortodoks Yahudiliğin modern temsilcilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Akademik eğitim almış ilk Alman hahamlarından biri olan Ettlinger, dinî öğretilerle seküler bilgiyi bütünleştiren bir yaklaşımı savunmuştur. Reform Hareketine karşı çıkışı, geleneksel Yahudi inançlarına ve uygulamalarına olan bağlılığını güçlü bir şekilde ifade etmiştir. Özellikle Talmud üzerine yaptığı çalışmalar Hirsch'in Tevrat yorumları için büyük önem arz etmektedir. Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch,* 48-50.

bölümlerinde lisans eğitimine başlamış, ancak bu eğitimi tamamlamamıştır.[24] Bonn'da yaşadığı süre zarfında; ileride Reformist hareketin liderlerinden biri olacak olan Abraham Geiger (1810-1874) ile arkadaşlık kurmuş ve onunla farklı topluluklarda felsefi tartışmalara katılmıştır.[25]

1.1.2. Hahamlık Dönemi

Samson Raphael Hirsch, Bonn Üniversitesi'ndeki ikinci dönemin ardından eğitimine son vermiş ve 1830 yılında Oldenburg prensliğine *Landrabbiner* (baş haham) olarak atanmıştır.[26] Oldenburg'da, yirmi iki yaşında genç bir haham iken, *Johanna Juedel Oldenburg* (1805-1882) ile evlenmiştir.[27]

Hirsch'in döneminde Almanya'da denetim sıkı olduğu için tüm cemaatler devlete bağlı olmak zorundaydı. Hirsch, mesleğine gerekli değerin verilmediğini gözlemlemiş, devlet denetiminde olan dinî cemaatlerin durumunu iyileştirmek için çaba göstermiştir. Özelikle çocukların eğitimine yönelik çalışmaların teftiş edilmesini talep etmiş, verilen eğitimleri iyileştirmeye yönelik raporlar sunmuştur.[28] Geleneksel Yahudi eğitim anlayışında ortaya çıkan yeni soruların modern eğitim anlayışıyla çözülebileceği kanaatinde olduğu için

---

[24] Hirsch, ilk sömestrde ünlü tarihçi Barthold Georg Niebuhr'dan Roma Dışı Antik Tarih üzerine bir ders almıştır. Niebuhr'un ders notlarının yayımlanmasının ardından Hirsch'in On Dokuz Mektup'unda Yahudiliğe dair anlayışını sunarken Niebuhr'dan öğrendiği metodolojik unsurlardan yararlandığı ancak bunlara kendi özgün yorumunu kattığı ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bk. Michah Gottlieb, "Samson Raphael Hirsch on Scientific Pluralism and Religious Schizophrenia", *Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah* 88 (2019), 53.

[25] Alman Yahudilerinin iki zıt hareketinin müstakbel liderleri arasındaki bu dostluk, 1836 yılında Hirsch'in On Dokuz Mektup isimli eserini yayımlamasının ardından Geiger'in Hirsch'e sert bir eleştiri yayımlamasıyla son bulmuştur. Geniş bilgi için bk. Gottlieb, "Samson Raphael Hirsch on Scientific Pluralism and Religious Schizophrenia", 56-60.

[26] Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 34-56.

[27] Friedmann, "Family Tree of Samson Raphael Hirsch".

[28] Hirsch'in Oldenburg raporları incelendiğinde, onun 19. yüzyılın modern pedagoji babası olarak kabul edilen Johann Heinrich Pestalozzi'den etkilendiği ve eğitimle ilgili görüşlerinin Pestalozzi'nin ilkelerine dayalı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Pestalozzi'ye göre eğitim, kademeli bir süreç olmalıdır ve çocuk zihninde her yeni kavramın sağlam bir şekilde yer etmesi, bir sonraki adıma geçilmeden önce sağlanmalıdır. Bu yaklaşım, çocuğun öğrendiklerini uzun vadede korumasını sağlar. Pestalozzi ayrıca, doğa algısının ve doğanın kendisinin de benzer bir düzene sahip olduğunu öne sürer. Bu sayede öğrenme, çocuğun birey olarak gelişim sürecinde doğal bir ihtiyaç haline gelir. Öğrenilenler bir görev olmaktan çıkıp, insanın hemcinslerine bakışını değiştirir ve bu da bizi doğa ile ve dolayısıyla Tanrı ile uyumlu bir ilişkiye yönlendirir. Hirsch, Pestalozzi'nin bu temel yaklaşımını benimseyerek, eğitimde öncelikle düşüncelerin sözcüklere dökülmesine ve bu sözcüklerin anlamlarının derinlemesine kavranmasına yönelmiştir. Bilginin aktarılmasının, sözcüklerin gerçek anlamının kavranmasına dayandığı görüşünü ileri sürmüştür. Dil becerilerinin eğitimde temel bir alan olduğunu savunarak, raporlarında İbranice dil eğitiminin önemini vurgulamıştır. Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 71-72.

kendisini dinî hayatın ve Yahudi eğitim sisteminin gelişimine adamıştır.[29] Ona göre, içinde bulunduğu Yahudi toplumunun en büyük eksikliği Tora konusundaki bilgisizlikten kaynaklanmaktaydı. Bilgisizlikle mücadele amacıyla temel Yahudi kaynaklarını ve ilkelerini daha anlaşılır hale getirme girişiminde bulunmuştur. Tora'nın ruhunu yeniden canlandırmak için kılavuz niteliğinde eserler kaleme almıştır.

Hirsch'in en önemli iki eseri olan *Horeb* ve *Neunzehn Briefe über Judentum* (Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup) Oldenburg döneminde yazılmıştır. Henüz yirmili yaşlarında genç bir haham iken Hirsch, mitzvotların hem uygulanma detaylarını hem de temelinde yatan nedenleri açıklayan sistematik bir sınıflandırma üzerinde çalışmaya başlamış ve 1835 yılında *Horeb*'in ilk bölümlerini yayımlamak istemiştir. Ancak bu eser Almanca olması sebebiyle ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.[30] Yayıncının Hirsch'e fikirlerinin daha kısa bir özetini yazmasını önermesi üzerine Hirsch, 1836 yılında, ileride *Neunzehn Briefe über Judentum* (Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup) ismiyle tanınacak olan ikinci eserini baskıya vermiştir. Eleştirilerden uzak kalmak istediği için bu eserini kimliğini gizleyerek "Ben Uziel" takma adıyla yayımlamıştır.[31] *On Dokuz Mektup* yoğun ilgiyle karşılanınca, *Horeb*'in tamamı kısa süre içerisinde okuyucularla buluşmuştur.

Hirsch her iki eserinde de Yahudi geleneğinde olması gereken hayatı yeniden tanıtmış, Tora hakkındaki bilgi eksikliğiyle mücadele için Tora'nın ilkeleri ve amaçlarını yeniden yorumlamıştır. O, Yasa'yı altı alt kategoride detaylıca incelediği bu çalışmalarında insanların Tevrat'ı bir tarih kitabı olarak değil, Yahudi hayatına yön veren bir rehber şeklinde görmelerini teşvik etmiştir.[32] Hirsch'in geleneksel Yahudi anlayışına yaptığı eleştiriler ve Tevrat'a yönelik getirdiği çağdaş yorumlar sebebiyle bu iki eseri Modern Ortodoks Yahudilik anlayışın ilk tohumları olarak kabul edilmektedir.

---

29 Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 71-78.

30 Hirsch, Almanca eserlerini kaleme alışının temel nedenini babasına yazdığı 1 Mayıs 1835 tarihli mektupta açıklamıştır. Bu mektupta, genç neslin çoğunun Yahudi dilini yeterince okuyamaması veya okul yıllarından bu yana Yahudilikle ilgili herhangi bir metinle karşılaşmamış olmalarını dile getirmiştir. Ayrıca, Yahudiliğin kendisiyle ilgili önyargıların var olduğunu belirterek, Almanca tercihini bu bağlamda savunmuştur. Hirsch'in bu açıklaması, Yahudi gençliği ile daha etkili bir iletişim kurma ve onlara ulaşma amacını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, dil seçimi ve iletişim stratejileri üzerine bir değerlendirme yaparken, demografik ve sosyal faktörlerin önemli olduğunu ve yazarların hedef kitlelerine ulaşmak için dili bilinçli olarak seçebileceklerini göstermektedir. Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 79.

31 Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 181.

32 Matthias Morgenstern, "Samson Raphael Hirsch", *Spektrum* (Erişim 03 Temmuz 2024).

Samson Raphael Hirsch, on dokuzuncu yüzyılda Reformist ve Geleneksel Yahudiler arasındaki çatışmalarda aktif rol almıştır. Reformist Yahudilerin kurduğu *Wissenschaft des Judenturms*'a (Yahudilik Bilimi) karşı modern tefsir niteliğindeki *Naphtalie's Briefwechsel*'i (Naphtali Yazışmaları) kaleme almıştır. Özellikle 1839'da Yahudi reformlarına karşı polemik olarak değerlendirilebilecek *Erste Mittheilungen aus Naphtali's Briefwechsel* ve 1844'te *Zweite Mittheilungen aus einem Briefwechsel über die Neueste Jüdische Literatur* adlı iki makalesi Hirsch'in Reform dünyasında tanınmasını sağlamış ve eski dostu Abraham Geiger ile olan ilişkisini bozmuştur.[33]

Samson Raphael Hirsch, 25 Ağustos 1841'de Doğu Friesland'ın Emden kentinde hahamlığa çağrılmıştır. O, burada bulunduğu süre zarfında bir yandan reform mücadelesine devam ederken diğer yandan Alman hükümeti ile Yahudi toplumu arasında denge kurma çabası içinde olmuştur.[34] Reformistlerin aksine, Ortodoks Yahudilerin entegrasyona karşı direnmeleri, onların içinde bulundukları toplumla fikir çatışması yaşamalarına sebep olmuştur. Bu çatışma döneminde Hirsch, toplumdan geri kalmamak amacıyla, din ilimlerinin yanı sıra beşerî ilimlerin de okutulduğu yeni okullar açma fikrini önermiştir. Onun bu teklifi cemaatin çoğunluğu tarafından kabul edilmiş, böylelikle kız ve erkek öğrenciler için eşit eğitim imkânı sağlanmıştır.[35] Hirsch'in, geleneği bilimle birleştirmek amacıyla açtığı bu okullar onun en başarılı faaliyetlerinden biri olmuştur. Fakat bu çalışmaları aynı zamanda kendisinin pek çok otorite tarafından Reform yanlısı olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Ortodoks geleneğin yönelttiği eleştiriler

[33] Hirsch'in On Dokuz Mektup'u yayınlamasının ardından Geiger'in ona üç bölümlük uzun bir eleştiri ile yanıtlaması bu dostluğu rekabete dönüşmüş; devamında gelecek olan karşılıklı atışmaları başlatmıştır. Geiger, Hirsch'in tefsirinin "Dil bilgisindeki hatalar gibi tefsirinin de tamamen yanlış" olduğunu iddia ederken mektuplarının "Saçma ve çelişkili" olduğunu dile getirmiştir. Geiger ayrıca Hirsch'i "Usul, üslup ve tavrı" ile Yahudiliğin amacına saygısızlık etmekle suçlamıştır. Geniş bilgi için bk. Gottlieb, "Samson Raphael Hirsch on Scientific Pluralism and Religious Schizophrenia", 56-60.

[34] Bu dönemde Alman hükümetinin, Yahudi çocukların topluma entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla devlet okullarında eğitim görmelerini teşvik ettiği, ancak bu yaklaşımın Ortodoks Yahudi geleneğine aykırı düştüğü için Yahudi toplumu tarafından kabul edilmediği belirtilmektedir. Bu, dinî inançlar ve modern eğitim politikaları arasındaki gerilimi yansıtan bir durumdur ve dönemin sosyo-politik dinamiklerinin bir yansıması olarak görülebilir. Yahudi toplumunun, dinî kimliklerini koruma ve geleneksel eğitim yöntemlerini sürdürme arzusu ile devletin asimilasyon politikaları arasında bir çatışma olduğu anlaşılmaktadır. Bu çatışma, dönemin eğitim politikaları ve etnik azınlık topluluklarının hakları üzerine daha geniş bir tartışmanın parçasıdır. Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 171-172.

[35] Beate Reupke, *Jüdisches Schulwesen zwischen Tradition und Moderne* (De Gruyter) (Erişim 22 Ocak 2023), 13.

üzerine Hirsch, ileride kendisiyle özleştirilecek olan *Torah im Derech Eretz*[36] kavramını kullanarak reformist düşünce ile arasına net bir çizgi çekmiştir. 1844 yılında Braunschweig'deki konferans raporunda, Reformist Yahudilere karşı yorumunu *Tora im Dereh Erets* sloganıyla özetlemiştir. Bu raporunda Reformistlerin Yahudi hukukundan ayrılmalarını eleştirmiş, onların geleneği ortadan kaldırma veya değiştirme yetkilerini reddederek Reformist Yahudilere karşı tavrını net bir şekilde belli etmiştir.[37]

Hirsch, 23 Haziran 1847'de günümüz Çek Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan, Morovya hükümetinin Nikolsburg şehrine görevlendirilmiştir. Dönemin Morovya hükümeti tarafından benimsenen Yahudi politikasının Almanya kadar esnek olmadığı bilinmektedir. Hirsch bu dönemde Yahudiler için yürütülen hak eşitliği davasının ilerlemesini desteklemiş, Moravya'daki tüm Yahudi topluluklarının birleşmesi ve tek bir örgüt çatısı altında toplanması için çabalamıştır. Hirsch'in burada izlediği uzlaşmacı politika ve siyasi hamleler sonucunda Moravya Yahudileri özgürlük haklarını elde etmişlerdir.[38] Bu dik duruşundan ötürü Hirsch'in Moravya günleri hahamlık kariyerinin en önemli dönemlerinden biri olmuştur. Nikolsburg'da, Emden'de olduğu gibi, öğrencilerin rağbet ettiği bir eğitim düzeni oluşturmuştur. Ayrıca Hirsch, Moravya'da yaşadığı dönemde Muhafazakâr Yahudiliğin ideolojik önderi olan *Zacharias Frankel* (1801-1875) ile tanışmıştır.[39]

Nikolsburg dönemindeki uzlaşmacı politikası sayesinde Hirsch'in Modern Ortodoks anlayışı geleneksel Yahudi otoritesi tarafından saygı görmeye başlamış; onun fikirleri, Reformist Yahudilere kıyasla daha ılımlı bulunduğu için kabul görmüştür. Bundan sonra Hirsch'in Almancayı kullanması eleştirilmemiş, aksine normal karşılanmış; hatta Reformistlere karşı etkili bir yöntem olması sebebiyle desteklenmiştir. Ayrıca Hirsch, Almanca kullanımına olan hassasiyeti sebebiyle Macar, Çek ve Alman toplulukları tarafından da saygıyla karşılanmıştır. Hirsch, geleneksel Yahudi değerlerine sadık kalırken modern hayatın gerekliliklerine ve çağdaş hayata adaptasyonu arasında bir denge

---

[36] "Tevrat ile belirli bir çağın medeniyeti arasındaki ilişki" olarak anlaşılan bu kavram Samson Raphael Hirsch'in eğitim ve hayat felsefesini yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, Yahudi yasalarına (Tora) ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmakla birlikte, Yahudilerin çevrelerindeki dünyevi kültürle (Dereh Erets) tam bir uyum içinde yaşamalarını teşvik etmektedir.

[37] https://www.spektrum.de/lexikon/juedische-philosophen/samson-raphael-hirsch/162

[38] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 194-196.

[39] Samson Raphael Hirsch ile Zacharias Frankel arasındaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Şahin, *Solomon Schechter ve Muhafazakâr Yahudilik* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 80-82.

sağlama yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu çabaları sayesinde otoriteler tarafından saygı gören Hirsch, Avrupa'nın önemli merkezlerinden biri olan Frankfurt'a davet edilmiştir. Bu davet, Hirsch'in kariyerinde ve Modern Ortodoks Yahudiliğin şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1.1.3. Eğitimci ve Düşünür olarak Samson Raphael Hirsch

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa'da laik ve dindar Yahudilere karşı farklı politikalar izlenmiştir. Avrupa halkının yanı sıra Reformist Yahudilerin de Ortodoks Yahudilere baskı uyguladığı bu dönemde Frankfurt, bu ayrımın keskin bir şekilde hissedildiği önemli şehirlerden olmuştur. 1850 yılı Haziran ayı itibariyle Ortodoks Yahudileri de haklarını kazanmış ve *Israelitische Religionsgesellschaft* (İsrail Din Cemiyeti) adında bir topluluk kurmuşlardır.[40] *Israelitische Religionsgesellschaft*'ın kurulmasında dönemin Ortodoks inancına sahip çıkarak bu inancı sonraki kuşaklara aktarmayı amaçlayan Rotschild, Goldschmidt, Schwabacher ve Cohen ailelerinin etkisi büyük olmuştur.[41] Moravya'da elde ettiği başarıların ardından Samson Raphael Hirsch, Rotschild ailesi tarafından 1851 yılında Frankfurt'a davet edilmiş; kendisinden, burada bir Yahudi İlahiyat Okulu kurması istenmiştir. Eğitime verdiği önemle tanınan Hirsch bu teklifi kabul etmiş, 12 Ağustos 1851'de Nikolsburg görevinden resmî olarak ayrılarak Frankfurt'ta bulunan *Israelitische Religionsgesellschaft*'ın hahamı olmuştur.

Hirsch, Frankfurt'a geldiğinde reformcuların baskısına maruz kalmış bir cemaatle karşılaşmıştır. Reform taraftarı olan Frankfurt hükümeti, Tevrat çalışmalarını ve tüm dinî kurumları ortadan kaldırmak için ciddi çalışmalar yürütmüştür. Geleneksel Yahudi hayatına yönelik saldırgan tutum zamanla artmış, 1818'den 1838'e kadar Talmud ve Tora eğitimi yasadışı hale gelmişti. Tora öğrenmek isteyen gençler bunu gizli yapmak zorunda kalmış, yakalandıkları takdirde ciddi para cezaları uygulanmış, dinî konularda eğitim veren öğretmenler şehirden sürülmüştü.[42] Hirsch'in Frankfurt'a gelmesi Modern Ortodoks Yahudiliğin gelişiminde köklü bir döneme işaret eder. Bu dönem, Ortodoks Yahudiler ile Hıristiyan komşuları arasındaki anlaşmazlıkların gölgesinde, Hirsch'in

[40] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 237.
[41] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 238-239.
[42] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 240.

barışçıl politikalarıyla Modern Ortodoks Yahudiliğin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Hirsch, Frankfurt'ta İsrail Din Cemiyeti'nin ruhani lideri olarak atanmasının ardından, uzun süredir tasarladığı eğitim kurumunu hayata geçirmeye çalışmıştır. O, gençlik yıllarından itibaren beşerî ilimler, fen bilimleri ve Yahudiliğin birlikte öğretileceği bir eğitim sistemi kurmayı hedeflemiştir. Bu kurum ile, Yahudiliği hayatlarının amacı olduğunun farkında olan bilgili ve sadık Yahudilerden oluşan yeni bir nesil inşa etmeyi amaçlamıştır. [43] Genç bir haham iken kaleme aldığı Horeb, Hirsch'in tasarladığı okul sisteminde öğretilecek konuların bir taslağını sunmuştur.[44] Dinî ve seküler eğitimi entegre eden bir model olarak sunduğu bu okul, onun kariyerindeki en büyük başarı olarak kabul edilmiştir.

Hirsch için Frankfurt'ta bir Yahudi okulu kurmak öncelikli hedef olmuş ve bu okulun kurulmasını, ibadethanenin inşasından daha önemli görülmüştür.[45] Bu nedenle, Frankfurt'ta bir merkezî sinagogun inşasını okul projesi gerçekleşene kadar ertelemiştir.

Hirsch'in eğitim sistemi, "dinî bilgi ve uygulamaların genel kültürle sıkı bir şekilde birleştirilmesi" şeklinde yorumlanan *Tora im Dereh Erets* ilkesi üzerine kurulmuştur.[46] Almanca ve İbranicenin eğitim dili olarak kabul edildiği bu okulda; dünya tarihi, matematik, antropoloji, bilim ve teknoloji, coğrafya, astronomi, İngilizce ve Fransızca gibi seküler dersler ihmal edilmemiş; dinî eğitime de son derece önem verilmiştir.[47] 1 Nisan 1853 yılında açılan okul, halkın yoğun ilgisi ile kısa sürede büyümüş ve 25 Ocak 1867 yılında Prusya Kraliyet Eğitim Bakanlığı tarafından *Realschule* olarak tanınmıştır.[48] Okulun temel amacı, Yahudi dinî eğitimi ile Almanya'daki geleneksel lise müfredatını iç içe geçirecek şekilde entegre etmek; Yahudilik ve seküler konuları ayrı ayrı değil, bunlar

---

43 Noah H. Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", *Jewish Social Studies* 24/4 (1962), 229.

44 Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 238.

45 Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 225.

46 Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 229.

47 Hirsch'in eğitim anlayışına göre her bir Yahudi hem içinde yaşadığı ülkenin dilini konuşabilmeli, hem de Tevrat'ın dili olan İbraniceyi korumalıdır. Genç nesil "İsrail'in gerçek ruhu" (Yisroel Geist) konusunda eğitilmelidir. Isaac Heinemann, "Samson Raphael Hirsch - The Formative Years of the Leader of Modern Othodoxy", ed. Guido Kisch, çev. Hilde Kisch, *Historia Judaica* 13 (1951), 42.

48 Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 242; 1853 yılında inşa edilen bu okul İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Hitler zamanında yıkılmıştır. Zvi E. Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch: Educationist and Thinker", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 2/2 (1960), 297.

arasındaki ilişkileri vurgulayarak öğretmek olmuştur.[49] İbranicenin bir konuşma dili olarak değil, edebî bir dil olarak öğretilmesi Hirsch'in eğitim anlayışında önemli bir yer tutmuştur. Okulda Talmud çalışmalarının ve özgün metinlerin kısaltma veya çıkarma yapılmadan, tam ve otantik şekilde öğretilmesine büyük önem verilmiştir. Bu yaklaşım, metinlerin tüm detaylarına hakimiyet sağlamış ve dinî metinlerin kapsamlı anlaşılmasını teşvik etmiştir. [50]

Okulun açılmasının ardından *İsrail Din Cemiyeti Sinagogu* inşa edilmiştir.[51] Reform ile mücadele kapsamında kurulan bu yapı, Emden ve Nikolsburg sinagoglarının mimari özelliklerini yansıtırken, İbranice ilahilerin yanı sıra Almanca ilahilerin de yer aldığı korosuyla farklılık göstermiştir. Sinagog vaizi olan Hirsch'in hitabeti, akıcı dil kullanımı, özgün düşünceleri ve güçlü argümanları cemaatin dikkatini çekmiş, özellikle çocuklara yönelik tutumu genç nüfusun sinagoga olan ilgisini artırmıştır. Hirsch, pedagojik yaklaşımında ılımlılığı ve anlayışı benimsemesine karşın, itikadi meselelerde tavizsiz bir duruş sergilemiştir. Modern yorumlarına rağmen Tevrat'ı merkeze alan dinî anlayışını sürdürmüş, Yahudiliğin korunması yönündeki inancını ve Ortodoks geleneğine olan katı bağlılığını vaazlarında vurgulamıştır. Onu reform Yahudilerinden ayıran en önemli tutumu, Yahudiliği değiştirmeyi değil, korumayı amaçlamış olmasıdır. Tevrat'ı Yahudiliğin temel yapı taşı olarak görmüş ve vaazlarında Tevrat'ın emirlerine bağlı kalınmasını tavsiye etmiştir. Bunun yansıra dünyevi bilgi ve kültürün insan hayatının vazgeçilmez parçaları olduğunu savunarak kültürel entegrasyonu desteklemiştir.[52]

Hirsch'in eğitim anlayışı başlangıçta hem reformistler hem de gelenekçiler tarafından eleştirilmiştir. Reformistler Tevrat'ın bilimle bağdaşamayacağını ileri sürerken gelenekçiler gençlerin seküler eğitimle karşılaşınca Ortodoks gelenekten uzaklaşabileceği kaygısıyla başlangıçta bu eğitim sistemine temkinli yaklaşmışlardır.[53] Ancak zamanla Hirsch, yeni eğitim sistemi fikriyle modern Ortodoksinin ideoloğu haline gelmiştir ve onun önderliğinde yeni bir din anlayışı gelişmiştir. Böylece Hirsch, Ortodoks

---

49 Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 288-289.

50 Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 300.

51 Detaylı bilgi için bk. https://www.alemannia-judaica.de/frankfurt_synagoge_friedb.htm

52 Hirsch, Yahudi kültürüne ait adetleri onaylamıştır. Ancak, Yahudileri Yahudi olmayanlardan ayıran bazı geleneksel yaklaşımlara yeni bir bakış açısı getirmiştir. Mesela, halahik nedenlerle kadınların saçlarını örtmeleri gerektiğini savunmuştur. Fakat Yahudi kadınları Yahudi olmayanlardan ayıran bir işaret olan başörtüsünün "Haube" zorunlu olmadığını belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. Heinemann, "Samson Raphael Hirsch - The Formative Years of the Leader of Modern Othodoxy", 46-47.

53 Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 230.

geleneğin hizmetinde, modern pedagojiye de uyumlu vaazları ile kalabalık cemaatlere hitap etmiştir. Reformistlerin dahi Hirsch'in bu başarısına saygı duyduğu bu dönem, Frankfurt Ortodoks Cemaatinin *altın günleri* olmuştur.[54] Yine bu dönem, Almanya'nın farklı şehirlerinde benzer bağımsız Ortodoks toplulukların oluşmasına ve "Alman-Yahudi Ortodoksluğu" kavramının belirginleşmesine vesile olmuştur. Ortodoks eğitim üzerindeki etkisi büyük olan Hirsch'in eğitim ilkeleri, yabancı bir çevrede Yahudiliği yeniden inşa etmek ve asimilasyona karşı savunmada etkili bir araç olarak görülmüştür. Bu eğitim felsefesi Modern Ortodoks Yahudiliğin şekillenmesinde merkezî bir rol üstlenmiştir. İsrail'deki birçok dinî okulun kuruluşu Hirsch'in teorilerine dayanarak şekillenmiştir. Bu durum, Hirsch'in eğitim yaklaşımının sadece Almanya'daki Yahudiler için değil, evrensel Yahudi cemaati için de önemli bir etki yarattığını göstermektedir.[55]

Samson Raphael Hirsch'in eğitim sistemi uzun vadede önemli bir etki meydana getirmiş ve Modern Ortodoks Yahudiliğin temel eğitim felsefesi haline gelmiştir. Ancak, pratikte karşılaşılan zorluklar, Frankfurt'ta kurulan okulda bu idealin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini engellemiştir. Tarihsel verilere göre, Frankfurt Okulu'nda yalnızca birkaç yetenekli öğrenci istenilen başarıya ulaşabilmiştir.[56] Hirsch, kurucusu olduğu bu okulun 1877 yılına kadar müdürlüğünü yapmıştır. 1877 yılında okul müdürlüğü görevini oğlu Mendel Hirsch'e devretmiştir. Hirsch'in vefatının ardından ise cemaat, Hirsch'in damadı Salomon Breuer'i halefi olarak seçmiş ve böylece Salomon Breuer okul müdürlüğü görevini üstlenmiştir.[57]

Samson Raphael Hirsch hayatı boyunca kalemin gücünü kullanmış, dönemin güncel meseleleri hakkında pek çok makale yazmıştır. 1854 yılında Yahudi ruhunun ve hayatının evde, toplumda ve okulda tanıtılmasına yönelik aylık bir yayın olan *Jeschurun*[58] dergisinin editörlüğünü üstlenmiştir. Bu dergide Tevrat idealini temsil eden Pentateuch (1867-78) ve Mezmurlar (1882) üzerine çeviri ve şerhler yapmıştır.[59] *Jeschurun*, Hirsch'in yaşadığı dönemdeki dinî ve toplumsal meselelere dair görüşlerini yansıtması

---

54 Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 247.

55 Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 301.

56 Geniş bilgi için bk. Mordechai Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch* (New York: Feldheim Publishers, 1970), 40-42.

57 Matthias Morgenstern, "Rabbi S. R. Hirsch and his Perception of Germany and German Jewry", *The German-Jewish Experience Revisited*, ed. Steven E. Aschheim - Vivian Liska (De Gruyter, 2015), 226.

58 "Dürüst" anlamına gelen "Yeşurun" İsrail halkına verilen bir addır. *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016), 219.

59 Morgenstern, "Samson Raphael Hirsch".

açısından önem taşımaktadır. Hirsch, bu platform aracılığıyla, özellikle eski arkadaşı Abraham Geiger'in de içinde bulunduğu reform yanlılarına yönelik eleştirilerini ifade etme fırsatını bulmuştur. Yine Hirsch, aynı yıl kaleme aldığı *die Religion im Bunde mit dem Fortschritt* isimli makalesinde, reform hareketinin Frankfurt'taki Ortodoks Yahudi toplumu üzerindeki olumsuz etkilerini sert bir dille eleştirmiştir.[60]

1.1.4. Samson Raphael Hirsch'in Cemaatten Ayrılması: *Austritt der Gemeinde*

Samson Raphael Hirsch, hayatını Reform ve Ortodoks Yahudi toplulukları arasındaki kutuplaşmada denge sağlamaya adamıştır. Almanca vaazları, laik bilimlerin Yahudi eğitimine dâhil edilmesi ve entegrasyon gibi sosyal konularda Reform Yahudileri ile yakınlaşmış fakat Ortodoks Yahudiliğin dogmatik kurallarına bağlı kalma konusunda reformculara yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Özellikle Frankfurt'a gelmesinin ardından büyük bir cemaat kitlesine sahip olsa da kendisine yönelik eleştiriler de aynı ölçüde artmıştır. Onun Reform ve Ortodoks gruplar arasındaki dengeyi bulma çabası, her iki tarafla polemiğe girmesine ve nihayetinde her iki taraftan ayrılarak yeni bir mezhep kurmasına yol açmıştır.

Leopold Stein'ın (1810- 1882) 1861 yılında Frankfurt hahamlığına atanmasıyla, Yahudi cemaatlerini birleştirmek amacıyla kurulan bir konsey oluşturulmuştur. İsrail Din Cemiyeti, Hirsch'i bu konseyde hahamlık görevine önermiş, ancak yönetim kurulu bu öneriyi reddederek Abraham Geiger'i göreve atamıştır. Geiger'in göreve gelmesi İsrail Din Cemiyeti tarafından kabul edilmemiştir.[61] Bu durum Reform-Ortodoks kanatları arasındaki gergin ortamı daha da kutuplaştırmıştır. Uzlaşmaya varılmak üzere kongreler düzenlenmiş; Aralık 1868'de Macaristan'da, Nisan 1872'de Almanya'da toplantılar yapılmıştır. Fakat bu kongrelerin hiç birisi orta yol bulmada faydalı olmamış, hatta çatışmayı daha da körüklemiştir. 1876 yılında Hirsch cemaatten ayrılarak yeni bir İsrail Din Cemiyeti kurulmasına önderlik etmiştir. Şüphesiz Hirsch'in cemaatten ayrılması Alman Yahudi toplumu içinde geniş yankı bulmuş, tepki toplamıştır. O dönem ciddi

---

[60] Hirsch'in bu makalesindeki "Kademeli özgürleşme ile insanlar eski dinden sıyrılarak ilerlemenin yarış pistine girdiler", "İşte bu dönemde Reform Peygamberleri "din ilerleme ile birliktedir" formülleriyle sahaya girdiler. Böylece "kişi kendini ne kadar ilerlemeye adarsa, o kadar dindarlaşıyordu", "Reform anlayışı sebebiyle Yahudilik çok esnek bir kavram haline geldi Vaftiz suyu Yahudi adını silmediği sürece her şey yolunda idi" gibi sözleri onun Reform Yahudilerine yönelik eleştirilerine örnektir Geniş bilgi için bk. Samson Raphael Hirsch, *Die Religion im Bunde mit dem Fortschritt / von einem Schwarzen* (Frankfurt, 1854)..

[61] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 249.

tartışmalara sebep olan bu ayrılık kararını Hirsch; *Jeschurun* dergisinde yayımladığı *Der Austritt aus der Gemeinde*[62] (Cemaatten Çıkış/ Ayrılma) isimli makalesinde detaylıca kaleme almıştır. Onun cemaatten ayrılmasının ana sebebi, özellikle Frankfurt'ta Reform hareketinin Ortodoks cemaatleri üzerinde söz sahibi olması ve bunun sonucunda cemaatin içinde yaşanan dinî reformlara karşı duyduğu derin rahatsızlık olmuştur. Reformlar, geleneksel Yahudi ibadet ve uygulamalarını modernize etmeyi amaçlarken Hirsch, bu değişiklikleri kabul etmeyerek geleneksel Yahudi yasalarına ve uygulamalarına bağlı kalmayı tercih etmiştir. Hirsch, farklı Yahudi akımlarının tek bir cemaatte birleşmesinin temelde mümkün olmadığını savunmuştur. Reformcuların Tevrat emirlerini prensipte ihlal ettiklerini düşünerek, bu gruplarla birleşik bir cemaatte iş birliği yapılmasını imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Onun görüşüne göre, böyle bir iş birliği, geleneksel dinî normların ihlal edilmesini onaylamak anlamına gelirdi.[63] Hirsch, Ortodoks Yahudiliği ve Reform Yahudiliği arasında net bir ayrım yapılmasının hem sembolik hem de pratik önem taşıdığını savunmuştur. Kendi ifadesiyle, *Minim*'den (sapkınlardan) kaçınmak, Ortodoks Yahudi topluluğunun reformist inançlara karşı duruşunun bir ifadesi olarak ve aynı zamanda sapkın doktrinlerin yayılmasını engellemenin bir yöntemi olarak görülmüştür.[64]

Hirsch'in ana cemaatten ayrılması Modern Ortodoksluğun gelişimi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar bu kavram Hirsch ile özdeşleşmiş olsa da cemaatten ayrılma fikri Hirsch'ten kaynaklanmamıştır. *Austritt* (ayrılma), bazı Ortodoks Yahudi cemaatlerinin, Alman hükümetinin kendilerini ait olmaya ve mali olarak desteklemeye zorladığı, ağırlıklı olarak gözlemci olmayan daha büyük cemaatlerden ayrılma çabasıydı.[65] Pek çok Doğu Avrupalı haham Hirsch'in ayrılma planını desteklemiştir.[66] *Austritt* yalnızca Berlin, Frankfurt ve Viyana ile de sınırlı kalmamış, ayrılık için verilen mücadele ülke çapına yayılmıştır.[67] Fakat Frankfurt'un buradaki önemi ayrı idi. Genel

---

62 Samson Raphael Hirsch, "Der Austritt aus der Gemeinde / von Samson Raphael Hirsch" (1876).

63 Hans-Michael Haußig. "Review of *From Frankfurt to Jerusalem. Isaac Breuer and the History of the Secession Dispute in Modern Jewish Orthodoxy (=Studies in European Judaism 6)*, by M. Morgenstern". *Zeitschrift Für Religions- Und Geistesgeschichte*, 57/3 (2005), 279.

64 Benjamin Brown, "Breuer, Hirsch and Jewish Nationalism: Change and Continuity- Principle versus Supra-Principle", *Journal of Jewish Studies* 64/2 (2013), 395.

65 Yisrael Kashkin, "Austritt—A Tale of Two Cities", *Hakirah: The Flatbush Jaurnal of Jewish Law and Thought*, (2017), 248.

66 Kashkin, "Austritt—A Tale of Two Cities", 251.

67 Mordechai Breuer - מרדכי בן יצחק ברויאר, *Modernity Within Tradition: The Social History of Orthodox Jewry in Imperial Germany* (Columbia University Press, 1992), 219.

olarak Doğu Avrupa cemaatleri despot radikal Reformculardan oluşan hükümetlerin idari organları tarafından sıkı bir şekilde yönetilmediği için *Austritt*'in bu bölgelerdeki etkisi Frankfurt'taki gibi büyük olmamıştır. Çünkü Doğu Avrupa'daki cemaatler Frankfurt'taki Reformcuların yaptığı gibi Ortodoksları dinî pratiklerini yapmaktan alıkoymaya çalışmamıştır. Dolayısıyla Hirsch, Berlin ve Doğu Avrupa'daki cemaatlerden farklı bir ortamda faaliyet göstermiştir.[68]

Modern Ortodoks Cemaatine yaklaşık çeyrek asır liderlik eden, ömrünü Reform ile mücadele adamış olan Samson Raphael Hirsch 31 Aralık 1888 yılında Frankfurt am Main'da vefat etmiştir. Hirsch'in vefatının ardından ailesi ve cemaati onun yolunda ilerlemiş, Modern Ortodoks Yahudilik düşüncesini diri tutmuştur. Günümüzde bu cemaat Amerika, İngiltere, Avrupa ve İsrail başta olmak üzere dünyanın dört bir yanına yayılmış Ortodoks kanadı temsil etmektedir.

Hirsch'in en büyük başarısı eğitime olan yaklaşımı ve Yahudiliği tekrar yorumlamasıdır. Dönemin en büyük Alman-Yahudi düşünürlerinden olan Hirsch'in, yetmiş yaşına yaklaşırken yaklaşık 3 bin sayfalık Tora tefsirini tamamlamak üzere olduğu, ayrıca *Jeschurun* dergisine de 200'den fazla makalesi ile katkı sağladığı bilinmektedir. Hirsch ayrıca 1886 yılında, ölümünden iki sene önce, dünyadaki tüm Ortodoks Yahudilerin birliğine adanmış *Freie Vereinigung fuer die Interessen des Ortodoksen Judenturms'u* (Ortodoks Yahudiliğin Çıkarları İçin Özgür Birlik) kurmuştur.[69]

Hirsch'in *Tora im Dereh Erets* yaklaşımı, Tevrat yaşamı ile Avrupa Yahudiliği arasındaki gerilimi çözme konusunda önemli bir etken olmuştur. Ortodoks Yahudi dünyasının çeşitli kesimleri tarafından büyük saygı gören Hirsch'in Ortodoks geleneğine olan katkıları birçok Yahudi için önemli bir referanstır. Günümüzde hahamlar, öğretmenler ve yazarlar, vaazlarında, derslerinde ve makalelerinde onun eserlerinden alıntılar yapmaktadır. Amerika'daki bazı Ortodoks Yahudi topluluklarının eğitim modelleri, Hirsch'in felsefelerini yansıtmaktadır.[70]

---

[68] Kashkin, "Austritt—A Tale of Two Cities", 252.

[69] Samson Raphael Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism* (New York: Feldheim Publishers, 1969), 9-10.

[70] Zev Eleff, "Between Bennett and Amsterdam Avenues: The Complex American Legacy of Samson Raphael Hirsch, 1939-2013", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 46/4 (2013), 25.

Hirsch, Avrupa Yahudi toplumları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İsrail'de ise onun çalışmalarına olan ilgi daha azdır. Bu durum, onun eserlerinin karmaşık ve ağır bir üslup kullanarak Almanca yazılmış olmasından ve eserlerinin İngilizce veya İbranice çevirilerinin anlaşılmasındaki güçlükten kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hirsch'in milliyetçilikten uzak tutumu ve İsrail Devleti'nin kurulmasına karşı kaleme aldığı makaleleri de İsrail'deki popülaritesini olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.[71]

1.2. SAMSON RAPHAEL HIRSCH'İN YAHUDİ LİTERATÜRÜNE KATKISI

Samson Raphael Hirsch, 1830'ların sonlarına doğru Yahudi hukuku ve düşüncesi üzerine yazdığı ilk iki kitabı ile Alman Yahudilerinin dünyasında önemli bir figür olmuştur. Hirsch, 1836 yılında "Ben Uziel" takma adıyla *On Dokuz Mektup*'u, 1837 yılında *Horeb*'i yayımlamıştır. Aynı yıl reform Yahudilerinin kurduğu *Wissenschaft des Judentum* (Yahudilik Bilimi)'ne karşı modern tefsir niteliğindeki *Naphtali Yazışmaları*'nı kaleme almıştır. 1854'te *Jeschurun* dergisini kurmuştur. 1870 yılına kadar editörlüğünü bizzat kendisinin yaptığı bu dergide, ölümünden sonra *Collected Writings*'te toplanacak çok sayıda deneme ve makale yayımlamıştır. 1867-1878 arasında kaleme aldığı *der Pentateuch!*u yayınlamaya başlamış, bunu *Mezmurlar Üzerine Yorum* (1882) ve 1906'da, ölümünden sonra yayımlanan *Siddur Şerhi* takip etmiştir.

Samson Raphael Hirsch, velud bir yazar olarak tanınmıştır. Onun eserleri incelendiğinde, ilk çalışmasından son eserine kadar kendi ideolojik çizgisini takip ettiği açıkça görünmektedir. Bu nedenle, kaleme aldığı ilk eser Hirsch'in tüm çalışmalarına bir giriş bölümü niteliği taşımaktadır.

1.2.1. Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup

Samson Raphael Hirsch'in, Almanca olarak yayımlanan *Neunzehn Briefe über Judentum* (Yahudilik Üzerine On Dokuz Mektup) isimli eseri, yazarın ilk çalışması olması sebebiyle özel bir öneme sahiptir. Oldenburg döneminde, henüz genç ve az tanınan bir haham iken kaleme aldığı bu kitap, 1836'da yayımlanmış ve Alman Yahudi toplumunun iç sorunlarına ışık tutmuştur. Eser, özellikle genç okurlar üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Batı Avrupa Yahudiliğinin karşılaştığı sorunlara etkileyici bir üslupla

[71] Hirsch mektuplarında İsrail Devleti'nin kurulmasına karşı çıkmış, Yahudi halkının diasporada Tora merkezli yaşaması gerektiğini savunmuştur. Geniş bilgi için bk. Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 286-287.

yaklaşımı sayesinde Hirsch'in tanınmasına katkı sağlamıştır. Kitapta Hirsch, on dokuz bağımsız mektupta Yahudi yasalarını ve bu yasaların altında yatan düşünceleri çağdaş bir perspektifle ele alırken, Kutsal Kitap, Talmud ve Midraş üzerinde yıllardır yapılan çalışma geleneğinin izlerini taşıyan yorumlar sunmuştur. Ancak eserin Almanca olarak yazılması, içeriğinin reformist olarak nitelenmesine yol açmıştır. Hirsch, eserlerinin Gemara ile uyumlu olduğunu savunarak, eleştirilere karşılık vermiş ve niyetinin reform değil, mevcut dinî anlayışları güçlendirmek olduğunu ifade etmiştir.[72]

Rabbi Samson Raphael Hirsch, On Dokuz Mektup'ta hayali bir yazışma tekniğini benimsemiştir. Bu mektuplarında, genç bir haham olan *Naphtali* kimliğine bürünerek, *Benjamin* adındaki hayali bir gencin dinî şüphelerine cevaplar sunmuştur. Yapı bakımından sadece birinci mektup Benjamin tarafından yazılmıştır. Naphtali'ye nisbet edilen diğer mektuplar Hirsch'in görüşlerini yansıtmaktadır.

İlk dokuz mektupta Yahudi tarihi ele alınmış ve yorumlanmış, ardından gelen beş mektupta ise Tora'nın temel ilkeleri olan *Toroth* (Öğretiler), *Mishpatim* (Hükümler) *ve Chukkim* (Tüzükler), *Mitzvoth* (dinî görevler), *Edoth* (söz ve eylem sembolleri), *Avodah* (ilahî hizmet) özetlenmiştir. Serinin son mektupları ise Hirsch'in reform hakkındaki değerlendirmelerini ve dinî mücadelesine dair planlarını içermektedir. Bu ana konular daha sonra Hirsch'in *Horeb* isimli eserinde detaylandırılacaktır. Mektupların içeriği özetle şu şekildedir:

Birinci mektup

Benjamin, Naphtali'ye yazdığı ilk mektupta Yahudilik ve Yahudi hukukuna yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Diğer ulusların refah durumlarıyla kıyaslandığında Yahudi halkının karşılaştığı güçlükleri ve sıkıntılarını dile getirmiş ve bu durumun nedeni olarak, Yahudi hukukunun kısıtlayıcı doğasını göstermiştir. Benjamin tüm bu şikayetlerinin temel sebebi olarak "Her türlü keyfiyeti yasaklayan" Tevrat yasalarını öne sürmüştür. Tevrat yasalarının zamanın gerekliliklerinden uzak kaldığını ve toplumsal entegrasyon sürecinde engeller oluşturduğunu ifade etmiş; bilim, sanat ve özgür iradeye yönelik her yolun kapalı olmasından dolayı sosyal hayata uyum sağlarken yaşanan zorlukları dile

[72] Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 206.

getirmiş ve Tevrat yasalarının eskiler için olduğunu ekleyerek sadece ibadet ve bayram günleri üzerine kurulu bir hayatı sert bir şekilde eleştirmiştir.[73]

İkinci Mektup

Hirsch, Haham Naphtali kimliği altıda Benjamin'in dile getirdiği şikayetlere yanıt verirken, Tevrat ve Yahudi yasalarının derinlemesine anlaşılmasının önemini vurgulamıştır. "İçimdeki ve etrafımdaki dünya benim için nedir? Ben neyim; ben bu dünya için ne olmalıyım? İnsan-İsrail olarak ne olmalıyım?" gibi varoluşsal sorular ile muhatabını dünyadaki ve Yahudi halkı içindeki yerini sorgulamaya davet etmiştir. Tevrat'ın Yahudi tarihini ve dinî emirlerini anlamlandırmadaki merkezî rolünü ve İbranicenin bu metinleri doğru anlamak için neden kritik olduğunu vurgulamıştır. Dilin ruhu ve Tevrat'ın sembolik anlamının kavranmasında İbranicenin önemine değinmiştir.[74] Naphtali, Benjamin'in Yahudiliği yanlış yorumlamasını evde yetersiz eğitim, vasıfsız Polonyalı öğretmenler, yanlış bilgilendirilmiş Hıristiyan yazarlar ve Yahudi reformcular olmak üzere dört sebebe bağlamıştır.[75]

Üçüncü Mektup: Tanrı ve Dünya

Hirsch, mektubuna başlangıçtan bu yana Tanrı'nın varlığını vurgulayarak başlamış, hemen ardından okuyucunun tefekkür etmesine vesile olacak şekilde dünya düzenini tasvir etmiştir. Tanrı ve dünya arasında bağlantı kurduktan sonra, yeryüzünün büyüklüğü ve hayatın nimetlerini anlatarak ilahî gücü öne çıkarmıştır. Dünyadaki her şeyin bir "Sevgi zinciri" içinde birbirini tamamladığını ve hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığını ifade etmiş; insanları ibadete ve yaratılışın amacını keşfetmeye yönlendirmiştir.[76]

Dördüncü Mektup: Adam

Tanrı-dünya ilişkisini ele alarak mektubuna altyapı hazırlayan Hirsch, burada insanın önemine ve misyonuna, diğer yaratılmışlar üzerindeki üstünlüğüne, Tanrı'ya kulluk etme sorumluluğuna değinmiştir. Hirsch'e göre, Tevrat'ta da ifade edildiği üzere, insan *Tzelem Elohim* (Tanrı'nın sureti) olarak yaratılmış ve bu dünyada yüce bir amaca hizmet etmek

---

73 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 23-26.
74 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 27-29.
75 Michah Gottlieb, "Orthodoxy and the Orient: Samson Raphael Hirsch on the Location of Judaism", *Wissenschaft Des Judentums Beyond Tradition: Jewish Scholarship on the Sacred Texts of Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Dorothea M. Salzer vd., Berlin, Boston: De Gruyter, 2019, 56.
76 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 30-36.

için bulunmuştur. İnsan bu dünyaya sadece zevk ya da acı için değil, Tanrı'nın iradesini yerine getirmek için gönderilmiştir. Bilgi ve özgürlük, insanın bu önemli görevini anlamasında ve yerine getirmesinde kilit rol oynamaktadır.[77]

Beşinci Mektup: Eğitim

Hirsch, insanın yaratılışındaki özel konumunu ve diğer varlıklardan farkını, Tevrat ışığında kaleme aldığı önceki mektuplarında ortaya koymuştur. Beşinci mektupta ise, özgür iradenin insanı yükselten bir özellik ve eğitimin bu yüceliğe ulaşmada önemli bir etken olduğunu vurgulamıştır. İlahî iradeye uyumlu bir hayat sürmek insanın en önemli görevidir ve itaatin yanı sıra özgür irade de önemlidir. İyi ile kötüyü, ilahî iradeye uygunluk ve karşıtlık temelinde tanımlayan Hirsch insanın güçlerini ilahî iradenin aracı olarak kullanması gerektiğini savunmuştur. İnsan, mertebesini yükseltme gayesi içinde, nefsani dürtülerinden arınarak tüm enerji ve arzularını ilahî iradenin tecelli etmesi için kullanmalıdır. Mektubun son bölümünde Kabil, Nefilim, Enok ve Nuh örnekleriyle, güç ve arzunun İlahi İrade haricinde kullanılmasının potansiyel sonuçlarını hatırlatılmıştır. [78]

Altıncı Mektup: Tarih

Hirsch, Nuh tufanına değindiği önceki mektubun ardından bu mektubunda Tanrı'nın artık insanlığın yok edilmesini değil, eğitimini istediğini belirtmiştir. İnsanın varoluşunun temel amacı yalnızca bir şeylere sahip olmak ve zevk almak değildir; zira böyle bir düşünce yapısı, hayattan ve doğadan Tanrı'nın çıkarılmasıyla ortaya çıkar. İnsanlık, kendisine bahşedilen sonsuz nimetler için Tanrı'ya minnettarlık göstermeli ve çevresini anlamaya çalışarak Tanrı'nın yaratılışındaki amaçlarına hizmet etmelidir. Bu mektupta *Hevel* (kibir) kavramına değinen Hirsch, kibrin milletlerin yükselişi ve çöküşünde kritik bir faktör olduğunu vurgulamıştır. İnsanlığın tarihten ders çıkarmak zorunda olduğunu belirtmiş, helak edilen neslin derin aşağılanmasına yeniden düşülmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.[79]

---

[77] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 37-41.

[78] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 42-45. Samson Raphael Hirsch'in Tevrat Yorumu kısmında detaylıca anlatılmıştır.

[79] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 46-53.

Yedinci Mektup: İsrail

Hirsch, insanlığın tarih boyunca Tanrı'yı hayatlarından çıkararak hayatın temel gayesini materyalizm ve hedonizme indirgediğini belirtmiştir. İnsan neslinin tarih boyunca tek Tanrı inancından uzaklaşıp çok tanrıcılığa sapması üzerine Tanrı; kendisini tarihin tek Yaratıcısı, Yargıcı ve Efendisi olarak tanıyan, O'nun vahyini dünyaya yayacak ve O'nun iradesine uygun bir hayat sürecek bir ulus seçmiştir. Hirsch, bu ulusun Tanrı'nın iradesine uygun yaşamayı görev edindiğini ve kendi maneviyatını koruma misyonunu vurgulamıştır. Tüm insanlar Tanrı'ya yönelip O'nu tek Yaratıcı ve Hükümdar olarak kabul edene kadar seçilmiş ulus olan İsrailoğulları diğer toplumlardan izole bir hayat sürdürerek kendi misyonunu yerine getirmekle yükümlüdür. İsrail'in görevi ancak bu durum gerçekleştiğinde tamamlanacaktır.[80]

Sekizinci Mektup:

Hirsch, seçilmiş halkın atası İbrahim'i anlatarak bu mektubuna başlamıştır. İbrahim, doğruluk ve adaleti yayma amacıyla kendisini çağıran Tanrı'nın çağrısına uymuş, bu yolda ailesini ve memleketini terk etmeyi göze almıştır. Tanrı da bu fedakarlığına karşılık İbrahim'i korumuş ve neslini kutsamıştır. Hirsch, *Ahavah Emunah* (Tanrı'ya olan derin sevgi ve güven) ile *yirah* (Tanrı korkusu) kavramlarını birleştirerek, bunların insanı zor zamanlarda bile şikâyet etmeden teslim olmaya ve Rabb'in varlığına ve vaatlerine olan bağlılığı pekiştirmeye iten güçler olduğunu ifade etmiştir. Bu derin bağlılık, insanı her türlü haricî güçsüzlüğe karşı manevi olarak güçlü kılmaktadır.

Tanrı'nın İbrahim ile olan anlaşması, İbrahim'in oğlu İshak ve torunu Yakup'a miras kalmıştır. İshak, *Yirah'*ın özelliklerini daha belirgin bir şekilde yansıtırken, Yakup'ta *Emunah* ön plana çıkmıştır. Yusuf döneminde İsrailoğulları Mısır'a yerleşmiş ve sadece maddi zenginliği önemseyen Mısır toplumu tarafından köleleştirilmiştir. Daha sonra İsrail halkı *Tanrı'nın iradesinin bir rehberi* olarak Tora'nın çölde vahyedilmesiyle özgürlüklerine kavuşmuşlardır. İsrail halkı henüz çöldeyken, kendi toprağına sahip olmadan bir ulus haline gelmiştir. *Emunah*, bu süreçte İsrail'in karakterini şekillendiren temel unsur olmuş ve onları *goy kadoş* (kutsal ulus) olma yolunda yönlendirmiştir. İsrail halkı diğer halklar gibi dünyevi zevklerin peşinden gitmek yerine, Tanrı'nın iradesinin rehberliğinde kutsallığa erişmiş ve ebediyetin sözüne sadık kalmıştır. Tarih boyunca İsrail

[80] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 54-56.

halkı, toprak ve devlet armağanlarını bir amaç değil, Tora'nın rehberliğini gerçekleştirmek için bir araç olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle, manevi değerleri önceleyerek, diğer halkların düştüğü durumlardan kaçınmaları ve onlardan ayrı kalmaları gerekmiştir.[81]

Dokuzuncu Mektup: Sürgün, Yahudi Devleti

Hirsch, Tora'nın rehberliğinde bir Yahudi devletinin kurulmasının kritik önemini vurguladıktan sonra, İsrailoğulları'nın bu amaca ancak kısa bir süre ulaşabildiğini ve devamında devletin niçin sürdürülemediğini sebepleriyle açıklamıştır. Mektubuna, Musa'nın ulusa liderlik ettiği dönemde İsrailoğulları'nın vaat edilen topraklara ulaştıklarında Tanrı'yı unutacaklarını önceden bildirmesini örnek vererek başlamış ve halkın zenginlik ve zevklerin peşine düşmesinin onları temel görevlerinden saptıracağına işaret etmiştir. Yahudi tarihini, İsrail halkının Tanrı'ya olan bağlılığı ve sürgünlerin onları Tora'ya daha da yakınlaştırdığını vurgulayan bir bakış açısıyla inceleyen Hirsch'e göre, bu halk, misyonunu unuttuğunda, kendilerini Tanrı'ya bağlanmaktan uzaklaştıran toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak İsrail'in misyonu devletin sona ermesiyle bitmemiştir; sürgünler sırasında Tora, onları misyonlarına daha da bağlamış ve acıların arasında ayakta kalabilmelerini sağlamıştır. Sürgün esnasında kurtarabileceği tek hazine olan *Tora'nın ruhu,* İsrail halkının yaşadığı acıların ve ıstırapların arasında ayakta kalmasını ve direnmesini sağlamıştır. İsrail halkı sorumlu olduğu görevini refaha sahip oldukları dönemde değil, sürgün sırasında yerine getirmiş ve bu zorluklar halkı iyileştirmiş, geliştirmiş ve daha iyi bir ulus haline getirmiştir. *Galuth* (sürgün) bir ceza değil, Tanrı'nın yasaları uğruna fedakârlık yapma fırsatı olmuştur. Özetle, Hirsch bu mektubunda Benjamin'e, Yahudi halkının diğer uluslarla kıyaslanamayacağını belirtmiş ve kendi kaderlerini benimseyerek özgün misyonlarına sahip çıkmaları gerektiğini tavsiye etmiştir.[82]

Onuncu Mektup: Emirlerin Sınıflandırılması

Hirsch, Yasa'yı tekrar ele almış ve özellikle gençlerin karşılaştığı sorunlara odaklanarak Tora'yı yeniden yorumlamıştır. İlk olarak okuyuculara, Yahudilik hakkında önceden edinilmiş bilgileri bir kenara bırakıp Yasa ile yeni bir ilişki kurmalarını önermiştir. Bu

[81] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 57-61.
[82] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 62-72.

mektubunda Yahudi doktrininin temel ilkelerini ve terminolojisini işlemiş, ancak daha ayrıntılı açıklama ve kanıtlamaları sonraki mektuplara saklamıştır.

"Tora'dan ne bekliyorsunuz?" sorusuyla başlayan Mektup, Tora'yı, Tanrı'nın iradesini nasıl yerine getireceklerine dair bir vahiy ve tüm canlılara karşı sevgi ve adaletin nasıl uygulanacağına yönelik bir rehber olarak tanımlamıştır. İsrailoğulları'nın görevi, bu misyonu yerine getirmenin ötesinde, ilahî öğretileri korumak ve yaymaktır. Hirsch, Tevrat'ta bulunan kavramları referans alarak emirleri altı kategoride sınıflandırmıştır:

1. *Toroth (Torot)*: Tanrı, dünya ve insanlığın misyonuyla ilgili ilahî vahiyler.
2. *Mishpatim (Mişpatim)*: İnsanlar arası ilişkileri düzenleyen ilahî emirler.
3. *Chukkim (Hukim)*: Yeryüzüne, bitkilere ve hayvanlara yönelik talimatlar.
4. *Mitzvoth (Mitzvot)*: Tüm varlıklara karşı sevgi ve merhamet ilkeleri.
5. *Edoth (Edot)*: Yahudi halkının manevi mirasını ve Tanrı'nın yasalarına olan bağlılığı temsil eden, bayram ve ritüeller gibi sembolik eylemler.
6. *Avodah (Avoda)*: Dua ve ibadetler.

Hirsch altı kategoride topladığı emirleri daha geniş bir çerçevede üç ana kategoriye indirgemiş, Tora'nın rehberliğinde bu üç ana kategori hayatın her alanında uygulanması gereken bir yol haritası olarak sunmuştur. Bu ana sınıflandırma adalet, sevgi ve eğitimdir. *Adalet*, her şeyin Tanrı'nın yaratması olarak görülmesi ve bu düzen içindeki sorumlulukların yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. *Sevgi*, tüm yaratılmışları ilahî emre göre sevmeyi ifade etmektedir. *Eğitim* ise bu değerleri içselleştirme ve başkalarına aktarma çabasıdır.[83]

On Birinci Mektup: Toroth, Mishpatim, Chukkim

Toroth, Yahudi yasalarını ifade eder. Bu yasalar tek Tanrı'nın tanınması ve ilahî hakikatin hayat ilkeleri olarak benimsenmesini öğretir; duyguları, düşünceleri, sözleri ve eylemleri şekillendirerek ilahî iradeye hizmet etme çağrısında bulunur. Eğitim yoluyla Tanrı korkusu ve merhametini anlamak ve ona karşı sarsılmaz bir güven ve sadakat geliştirmek mümkündür.[84]

---

[83] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 73-76.
[84] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 77.

Mişpatim, bireylerin birbirlerine olan davranışlarını etik ilkeler çerçevesinde şekillendirir ve toplumsal düzenin korunmasını amaçlar ve Tanrı'nın iradesine uygun olarak kurgulanmış dünya düzeninin temel unsuru olan adaleti temsil eder. Bu kavram, tüm varlıkların Tanrı'nın mülkü olarak görülmesini, her insana Tanrı'nın yarattığı bir varlık olması sebebiyle saygı gösterilmesini ve insanların üzerindeki yasal gücün adaletli bir biçimde kullanılmasını emreder.[85]

Chukkim, Tanrı'ya mutlak itaat gerektiren, insan aklının tam olarak kavrayamadığı dinî hükümlerdir. Bu hükümler, insanlara ve diğer tüm yaratılmışlara, yani toprağa, bitkilere, hayvanlara ve insanın kendi varlığına saygı göstermesini emreder. Hirsch, *Chukkim* kavramının anlaşılabilmesi için diğer varlıklara empatiyle yaklaşmanın önemini vurgulamış ve böylece hem çevreye hem de kişisel varoluşa karşı sorumluluk anlayışını geliştirmeyi hedeflemiştir.[86]

On İkinci Mektup: Mitzvot

Hirsch, sevginin hayatı mükemmelleştiren ikinci temel gereklilik olduğunu belirtmiş, tüm eylemlerin sevgiyle yapılmasını, kişisel kapasitenin geliştirilmesini ve topluma faydalı olmayı tavsiye etmiştir. Mektubunun devamında ideal bir Yahudi yuvası kurmanın ve Tora'nın ışığında bir hayat sürmenin önemine değinen Hirsch, toplumsal sorumlulukların evin dışına taştığını ve cemaate hizmetin, Tanrı'nın adının kutsanmasına katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Hem kendi cemaati içinde hem de kendisini koruyan devlete karşı sorumluluk sahibi olmak büyük önem arz etmektedir. Bir Yahudi bu şekilde yaşayarak Tanrı'nın adının kutsanmasında üzerine düşen görevi yapacak, böylece hem İsrail halkı hem de İsrailli olmayanlar onun aydınlığından faydalanacaktır. Tanrı'ya derin bir sevgi ve bağlılıkla hizmet etmek, bu misyonun tamamlanmasının anahtarıdır.[87]

On Üçüncü Mektup: Edot

Hirsch bu mektubunda sembolik dilin önemini açıklamıştır. *Edot*, Yahudi yasalarının ve geleneklerinin, hukuki yönlerinin ötesinde kültürel ve tarihî derinliği ile manevi ve eğitimsel boyutlarını sembolize eder. Hirsch'e göre yasalar, Yahudi halkının kimliğini ve Tanrı'yla olan bağını pekiştiren sembolik anlamlar taşır. Mesela Pesah Bayramı,

---

85 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 78.
86 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 79.
87 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 79-82.

Mısır'dan çıkışı anımsatır ve özgürlüğün önemini vurgular. Şabat, Tanrı'nın yaratılışı tamamlamasını ve dinlenmesini simgeler, dinlenme ve manevi yenilenmeyi temsil eder. Bu tür yasalar ve törenler, Yahudi inancının ve tarihindeki olayların anlamını ve önemini vurgulayarak, Yahudi kimliğinin derinleştirilmesine yardımcı olur.

On Dördüncü Mektup: Avoda (Tanrı'ya Hizmet)

Hirsch bu mektubunda Yasa'nın son bölümü olan *Avoda* kavramını açıklamıştır. *Avoda,* insanın dünyevi meşgalelerden uzaklaşıp Tanrı'ya yönelmesi ve kalbini arındırmasıdır. Bu kavram, ibadetin sadece ritüel boyutunu değil, günlük hayatta etik ve ahlaki davranışlarla Tanrı'ya hizmet etmeyi de kapsar ve Yahudi hayatının tüm yönlerin temsil eder.

Hirsch'e göre, Mabed'in yıkılmasından sonra ibadetler ve sembolik eylemler, "yaşayan söz" ile devam etmektedir. İbadetlerin asıl amacı, derin duygusal tepkiler uyandırmanın ötesinde, bireyin kalbini ve zihnini temizlemek ve Tanrı ile olan ilişkisini yeniden değerlendirmektir. *Tefillah* (dua ve tefekkür), kişinin hayatın karmaşasından kalbini ve zihnini arındırıp Tanrı'ya dönebilmesi için bir araç olarak görülür. *Tehilloth, Todoth, Bekashoth* ve *Techinoth* duada bağlılığı pekiştirme, şükran ifade etme ve gelişme çabası içinde hataları kabul etme işlevi görür. *Keriath Hatorah* (Tora'nın Okunması), ibadetin merkezinde yer alır ve rehberlik ile bilgelik sağlar. Dindarlığın zirvesi Tanrı'nın iradesinin günlük hayatta yerine getirilmesine yönelik taahhütleri ifade eden *Berachoth*'tur.

Hirsch bu mektubunda eğitime verdiği önemi "Okullar bizim mabetlerimizdir" ifadesiyle özetlemiş; Yasa'nın insanın zihnini ve kalbini köreltmediğini, aksine hayata sevincini artırdığını savunmuştur. Yasa'dan şikayetçi olan Benjamin'e "bize hayatımızı doğruluk, adalet ve tüm canlıları sevmemizi tavsiye eden bir Yasa insanın zihni ve kalbini köreltip sevincini engeller mi?" sorusuyla son vermiştir.[88]

On Beşinci Mektup:

Hirsch, önceki mektuplarında okuyucusuna Yahudi yasası ve tarihi üzerine bir altyapı hazırladıktan sonra bu mektubunda Yahudilerin modern dünya ile ilişkisini ele almış, bu konudaki düşüncesini *Tora im Dereh Erets* ile özetlemiştir. Bu kavramla, seküler bir

[88] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 88-92.

dünyada yaşarken Yahudi kimliğini ve değerlerini korumanın yanı sıra, Yahudi olmayanlarla ilgili olan ilişkilerin önemine değinmiş, sevgi ve adaletin ön planda tutulması gerektiğini belirtmiştir. Yasa'ya uygun bir aile yapısı sürdürmek ve çocukları ilahî iradeye uygun bir şekilde yetiştirmeyi Yahudilerin öncelikli sorumluluğu olarak görmüştür. Hirsch, Tevrat'ın öğretilerine sadık kalarak Yahudi toplumunun korunmasının ve geliştirilmesinin önemini dile getirmiş, mektubuna "hayatınızın amacını anlamaya çalışın" mesajı ile son vermiştir. Nitekim Hirsch'e göre kişi varlığının ve misyonunun amacını anlamlandırabildiği takdirde Yahudiliği korumanın iddia edilen zorlukları ortadan kaybolacaktır.[89]

On Altıncı Mektup:

Hirsch, Yahudi toplumun tarihî süreç içerisinde defalarca sürgün yaşadığını, böylece dünya geneline yayıldığını ve bu süreçte kendilerini korumak adına belli bir izolasyon politikası izlediklerini belirtmiştir. Bu izolasyon, Yahudi kimliğinin ve misyonunun korunmasında önemli bir rol oynamıştır. İsrail halkı coğrafi bir topraktan ziyade, Tora'nın sunduğu manevi birlik altında toplanmıştır. Sürgünler Yahudi ulusunu tek bir ulusal toprakta birleştirecek olan Mesih çağına hazırlamaktadır ve bu beklenen birleşmenin hızlandırılması yasaktır. Ayrıca Hirsch, ideal bir "İsrail" örneği sergilemenin ve evrensel kardeşliğe öncülük etmenin Mesih çağının asıl amacı olduğunu belirtmiştir. Yasa'nın ruhuyla bütünleşen, etik ve manevi değerleri hayatının odağında olan bireyler, Yahudiliği daha üst bir seviyede yaşayacaklar ve böylece Yahudi hayat tarzının gerçekleşme şansının artacaktır.[90]

On Yedinci Mektup:

Bu mektup geleneksel Yahudi düşünce yapısında reformasyon gerekliliği hakkında Hirsch'in görüşlerini içermektedir. Ancak Hirsch'in reform olarak tanımladığı bu terim, dönemin reform anlayışından farklıdır. Hirsch reform kavramı ile, Yahudi toplumunun çağın şartlarıyla entegre olmasını ve Yahudi misyonunun çağdaş bir anlayışla sürdürülmesini hedeflemiştir. Bu yaklaşımıyla Tora'nın çağın düzeyine indirgenmesine karşı çıkarak, eğitimli Yahudilerin Tora'yı derinlemesine anlayacak seviyeye yükseltilmesini amaçlamıştır. Hirsch, Tora'nın mesajının geleneksel otoriteler tarafından

[89] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 93-105.
[90] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 106-111.

yanlış anlaşıldığını ve bu yanılgılarının toplum üzerinde yıkıcı etkiler oluşturduğunu dile getirmiştir. İçinde bulunduğu toplumda Yahudi ilke ve öğretilerinin, kutsal törenlerin doğru anlaşılmadığından yakınmıştır. Yahudi kimliğinin ve kültürünün gelişimi için, Yahudi ruhunu besleyen eğitim kurumlarının önemini vurgulamış hem dinî hem de seküler eğitimin birlikte verileceği okullara olan ihtiyacı dile getirmiştir.[91]

On Sekizinci Mektup:

Hirsch bu mektubunda "Bize iki vahiy verilmiştir: Doğa ve Tora" sözüyle bu iki kavramın önemine ve birbirlerini nasıl tamamladıklarına dikkat çekmiştir. Bu mektubunu özünde bir reform eleştirisi olarak kaleme almıştır. İkinci Mabed'in yıkılışından on dokuzuncu yüzyıla kadar Yahudi entelektüel tarihine bir genel bakış sunmuş ve Yahudi anlayışının zaman ve mekân bağlamında nasıl değişebileceğine değinmiştir. İbn Meymun (Moses Maimonides) ve Moses Mendelssohn gibi düşünürlerin yaklaşımlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Başlangıçta, yalnızca temel öğretileri içeren *Tora she-bich'thav* (Yazılı Yasa) bulunmaktaydı. Ancak sürgün döneminde geleneksel bilginin yitirilme riski ortaya çıkınca Yazılı Kanun'un korunması gerekliliği doğmuş ve bu amaçla *Tora she-baal peh* (Sözlü Yasa) yorum eklenmeden yazıya geçirilmiştir. Zamanla, insanların algılama biçimlerindeki değişiklikler nedeniyle Mişna'nın ruhu, Gemara'nın anlaşılabilir bir şekilde yazılmasını ve yorumlanmasını gerektirmiştir. Ancak bu da yeterli olmamış ve Gemera'nın özü Agada'ya[92] aktarılmıştır. Bu süreçte Tora, sembolik gizliliğinde korunan ruhundan uzaklaşmıştır.

Dünyanın farklı bölgelerine yayılan İsrailoğulları, Yahudi olmayan toplumların eğitim kurumlarında felsefe gibi disiplinlere maruz kalmışlar, Yunan ve Arap kaynaklarından etkilenmişlerdir. Bu etkileşim zamanla Yahudilik ile olan uyumlarını zedelemiştir.[93] Hirsch, Yahudi ulusunun önde gelen rehberlerinden biri olan İbn Meymun'un önemine değinerek, Yahudi geleneği ve pratik inançların korunmasındaki merkezî rolünü

---

91 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism,* 112-116.

92 Agada, "tekrar etme ve okuma" anlamına gelir ve Talmud'un tarihi, teolojik, etik, tasavvufi, felsefi ve kelami konuları kapsayan anekdotlar, kıssalar ve menkıbeler içeren bölümlerini ifade eder. Agada, rabbani literatürün hitabetsel ve nasihatsal (sözlü) yorumları ve nakilleridir. Yahudi Şeriatı'nın doğrudan yorumunu yapmaz, ancak dinleyicilerin akıl ve kalplerini etkileyerek manevi bilinçlenmeyi amaçlar. İsmail Başaran, "Yahudilikte Sözlü Geleneğin Bir Parçası Olarak Agada'nın Bir Değerlendirmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2020), 375.

93 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism,* 117-132.

vurgulamıştır. Ancak İbn Meymun'un felsefi yorumları Yahudi düşüncesinin dış etkenlerden etkilenmesine ve orijinal saflığının bulanıklaşmasına yol açtığını belirtmiştir.

Hirsch'e göre, 18. Yüzyıl modern Avrupa'sında Moses Mendelssohn'un Kutsal Kitap yorumları, Yahudiliğin özünden sapmasına ve temel değerlerini kaybetmesine sebep olmuştur. Hem İbn Meymun hem de Mendelssohn Kutsal Kitap'taki emirleri rasyonelleştirme ve entelektüelleştirme eğiliminde olmuşlardır, bu da emirlerin kesin anlamlarının kaybolmasına yol açmıştır.[94] Bu durum, Yahudiliğin içi boşaltılmış bir pratik olarak sadece dua etmek ve kutsal günleri kutlamakla sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Hirsch'e göre Yahudiliğin kurtuluşu, günahın işlendiği yerde kefarete başlamaktır. Bu, Yahudiliğin tarihî birikimine dayanan eski görüşlerin ve ön yargıların terk edilmesini gerektirir. Yahudiliğin otantik kaynakları olan Tora, Talmud ve Midraş'a geri dönüş; bu metinleri okumak, incelemek ve anlamak; bunlardan Tanrı, dünya, insan ve İsrail ile ilgili öğretileri keşfetmek; Yahudiliği içsel bir perspektifle anlamak ve kendi metinlerinden hayatın bilgeliğini öğrenmek bu sürecin temelini oluşturur. Başlangıç noktası Kutsal Kitap olmalıdır ve önce Kutsal Kitap'ın dili anlaşılmalıdır. Hirsch burada genç nesillerin eğitiminin önemine değinmiş hem dinî hem de dünyevî bilimin birlikte verileceği okulların açılması gerektiğini vurgulamıştır.[95]

On Dokuzuncu Mektup:

Hirsch'in son mektubu *Horeb* ile ilgilidir. O, *Versuche* (Denemeler) olarak anılan bu mektubunda bu eseri neden kaleme aldığını açıklamış, geleceğe yönelik planlarından bahsetmiştir. Hirsch, dönemin gençlerine hitap ederken onlara modern bir dil ve üslup ile yaklaşmanın ehemmiyetine değinmiştir.[96]

Samson Raphael Hirsch'in gençlere hitap eden, basit ve esprili bir dile sahip olan *On Dokuz Mektup* adlı eseri gençler için bir giriş rehberi niteliğindedir. Hirsch'in bu konuları daha ayrıntılı ve derinlemesine işlediği *Horeb* ise, *On Dokuz Mektup'*un ortaya koyduğu

---

94 Geniş bilgi için bk. Alan Levenson, "Samson Raphael Hirsch's Bible Project: A Liberal Appreciation", (ts.), 6.

95 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 117-132.

96 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 133-139.

temel düşünceleri detaylı bir şekilde ele alan ve bu düşüncelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayan gerekli bir tamamlayıcıdır.

1.2.2. Horeb: Yahudi Kanunları ve Gözlemlerinin Felsefesi

Samson Raphael Hirsch'in Yahudilik felsefesi ile hukukuna dair önemli esaslar ortaya koyduğu *On Dokuz Mektup,* geleneksel Yahudiliğin Almancaya entelektüel bir sunusu olması sebebiyle özellikle genç nesiller arasında büyük ilgi görmüştür. Hirsch, *On Dokuz Mektup*'un devamı olarak, genç Yahudi öğrencilere yönelik bir ders kitabı niteliğindeki *Horeb*'i 1838'de yayımlamıştır.[97]

Horeb, Reformasyon sonrası Almanya'da Yahudi toplumunun karşılaştığı güncel meselelere yeni çözümler sunarken, İsrailoğulları'nın kadim görevlerini anlamalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu eser, *On Dokuz Mektup*'ta ortaya konulan vizyonu, emirlerin nedenlerini ve ilişkilerini detaylandırarak genişletir. *On Dokuz Mektup*'ta değinilen başlıklar bu kitapta daha derinleştirilmiş ve felsefi boyutlarıyla ele alınmıştır.

Horeb'in düşünce derinliğini anlamak, detaylı ve ciddi bir çalışma gerektirmektedir. *İsrail'in diasporadaki görevleri üzerine denemeler, esasen İsrail'in düşünen genç erkek ve kadınları için yazılmış* alt başlığıyla yayınlanan *Horeb*, Yahudi olmanın gerçekten ne anlama geldiğini ve Yahudiliğin gereklerini anlamak isteyenler için yazılmıştır.[98] Hirsch'in amacı, Yasa'nın ilkeler ve sembollerle açıkladığı geleneksel âdetleri özlü ve anlaşılır bir özetle açıklama çabasıdır.[99] Eser, Yahudi yasaları ve geleneklerine derinlemesine bir bakış sunarken geleneksel uygulamalar ile çağdaş ahlaki anlayış arasında bir köprü kurar. Bu yaklaşım, Yahudiliğin günlük hayat ve kişisel gelişim üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlar. Bu önemli çalışma, Yahudi öğretilerinin bütüncül doğasını vurgulayarak, Yahudiliği dinamik bir inanç olarak sunmaktadır. Hirsch, Yasa'nın ilkeleri ve sembollerle açıkladığı geleneksel adetleri özlü ve anlaşılır bir şekilde açıklama çabası gütmüştür. Hirsch'in bu çalışmasında temelini attığı fikirler, sonraki eserlerinde de tutarlı bir şekilde devam etmiş ve modern Ortodoks Yahudiliğin eğitim felsefesinin temellerini oluşturmuştur.

---

97 Singer - Drachman, "Hirsch, Samson Raphael".
98 Liberles, "Champion of Orthodoxy", 47; Tasch, *Samson Raphael Hirsch,* 79.
99 Hirsch, "Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch", 1890, 132.

Hirsch, *Horeb*'in giriş kısmında, *On Dokuz Mektup*'ta ana hatları çizilen konuları *Moriah* ve *Horeb* olarak iki ayrı eserde detaylı bir şekilde ele almayı planladığını belirtmiştir. Onun amacı üçüncü mektuptan dokuzuncu mektuba kadar olan kısmı *Moriah*, sonrasını ise *Horeb* ismi ile yayımlamaktı. Hirsch böylece *Moriah* bölümünde Kutsal Kitap'ın Tanrı, insan ve evren hakkındaki öğretilerini, insanlık tarihini ve Yahudi halkının özüne dair genel bir anlayış sunmayı amaçlamış, *Horeb*'de ise İsrail'in yasalarını ve görevlerini işlemeyi hedeflemiştir. Böylece okuyucularına *Horeb* bölümünü *Moriah*'ın mantıksal devamı niteliğinde sunarak, yasaların altında yatan fikirlerin üzerinde durmayı ve Tanrı'nın tarihteki planının nasıl gerçekleşeceği açıklamayı hedeflemiştir.[100] Bu durum, Hirsch'in Yahudilik anlayışına dair kapsamlı perspektifini ve Tanrı'nın tarihî planını anlama çabasını yansıtmaktadır. Ancak Hirsch bu planını tam anlamıyla hayata geçirememiş, sadece *Horeb*'i yayımlayabilmiştir.

Hirsch'in eserleri için seçtiği başlıklar önemli simgesel anlamlar taşımaktadır. *Moriah* ve *Horeb*, Kutsal Kitap'ta geçen iki dağın isimleridir ve her biri derin ve teolojik anlam içerir. İbrani kaynaklara göre Moriah Dağı, İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmek için hazırladığı yerdir. Bu dağ, İsrail'in Tanrı ve insanlık hizmetindeki fedakarlığını sembolize eder. *Horeb* ise, Musa'nın Tanrı'dan On Emir'i aldığı, İsrailoğullarının ilahî vahiy ile sözleştiği dağdır. İsrailoğullarının ulusal kimliği burada şekillenmiş, yasaları burada belirlenmiştir. Bu iki dağ, insanlık tarihinin ilahî rehberliğindeki önemli dönüm noktalarını temsil eder.[101] Hirsch eserinde, İsrail halkının yolculuğunun Horeb'den (Sina)

[100] Levenson, "Samson Raphael Hirsch's Bible Project", 3.

[101] Hirsch'in ilk eserinin başlığı olarak "Horeb"i seçmesi, hem kitabı hem de kendisi için Reformcuların yoluna yapıcı bir alternatif sunma rolünü yansıtmaktadır. Genellikle "Horeb" başlığının, Hirsch tarafından Tevrat'ın İsrail'e vahyedildiği yere atıfta bulunmak için kullanıldığı varsayılmaktadır. Mısır'dan Çıkış Kitabı'na göre teofani Sina'da gerçekleşirken, Tesniye bu bölgeden Horeb olarak bahsetmektedir. Gerçekten de, Hirsch'in Yahudi hukuku üzerine bir kitabın başlığında Sina'daki vahyi yansıtmaya çalıştığını varsaymak doğaldır. Ancak en az bu yorum kadar açık olan bir başka soru da, Hirsch'in yalnızca vahye bir gönderme yapmak istemiş olması halinde, neden başlık olarak "Sina"yı seçmediğidir. Bu konuda Robert Liberles'in yorumu önemlidir. Liberles'e göre; Horeb Dağı, İncil'deki bir başka olayla, Tanrı ile peygamber İlyas arasındaki diyalogla da bilinmektedir ve Horeb'i Hirsch için özellikle anlamlı kılan da bu olaydır. Musa, Tevrat'ı Sina'da, tüm İsrail dağın eteklerinde beklerken almıştı. Şimdi İlyas da aynı dağda Tanrı'yla konuştu, ama orada tek başına. İsrail antlaşmasını ve Tanrısını terk etmişti ve sadece İlyas sadık kalmıştı. Hirsch, bu bağlamda Horeb'in anlamını derinleştirerek, yalnızca vahye değil, aynı zamanda yalnız ve sadık kalan bir peygamberin Tanrı ile olan diyaloğuna da atıfta bulunmak istemiş olabilir. Bir diğer önemli nokta ise İlyas'ın Mesih'in öncüsü olmasıdır. Geniş bilgi için bk. Liberles, "Champion of Orthodoxy", 49-57.

Moriah'a (Siyon) olduğunu belirtmiştir. Bu yolculuk, Tanrı'nın yasasının, cennetten kovulan insanlığın nihai kurtuluşa giden yolunu aydınlatma rolünü temsil etmektedir.[102]

Horeb'in sistematik sıralaması *Toroth, Edoth, Mishpatim, Chukkim, Mizvoth, Avodah* şeklindedir. Dinî emirlerin (mitzvot) gerekçesini halaka ile uyumlu bir şekilde açıklayan bu çalışma, türünün ilk örneğidir. Hirsch bu yöntem ile, mitzvaları Tanrı'nın gizemli iradesi olarak görmek yerine, her mitzvanın ardındaki nedenleri detaylı bir şekilde incelemeyi ve böylece emirlerin anlamını ve önemini açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, yasaların ve uygulamalarının daha bilinçli bir şekilde yaşanmasına katkıda bulunmuştur.[103]

Altı bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Hirsch, *Toroth* kavramını derinlemesine incelemiş, Tanrı'nın birliği ve egemenliği, putperestlik, doğa ve dünya, vahiy, Tanrı sevgisi ve korkusu konularını ele almıştır. Bu konular üzerinden Yahudi hayatının zihnî ve ruhî yönlerini odaklanmış, Tanrı'nın insan hayatındaki yeri, insanın Tanrı ile olan ilişkisinde korku ve sevginin dengeleyici rolü üzerinde fikirlerini açıklamıştır.

Edoth bölümünde Tevrat'taki dinî hakikatlerin ve adil hayatın temel ilkelerinin bilincine sahip olmanın, bu prensiplere uygun bir hayat sürmek için yeterli olmadığını vurgulamıştır. Bu hakikatler ruha işlenmelidir ve korunmaları için sembolik söz ve eylemler gereklidir. Yahudi yasalarında ve törenlerinde bulunan sembolik ve öğretici unsurlar altında derin anlamlar gizlidir. Bu yasalar ve törenler Yahudi inancının ve tarihindeki olayların anlamını ve önemini vurgulayarak Yahudi kimliğinin derinleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Hirsch, bu bölümde Kutsal Kitap'taki sembolleri açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bayramlar, *geçmişten gelen geleneği geleceğe taşır*.[104] Bayram günleri geleneğin yaşatılması için önemli bir araçtır. Mesela, *Pesah* bayramı Mısır'dan çıkışı hatırlatmakta ve özgürlüğün önemini vurgulamaktadır; bir hafta süren *Sukkot* günlerinde ise çölde yaşanılanlar ihya edilmektedir. *Şabat,* Tanrı'nın yaratılışı tamamlamasını ve dinlenmesini simgelemekte, dinlenme ve manevi yenilenmeyi temsil etmektedir.

---

[102] Samson Raphael Hirsch, *Horeb: A Philosophy of Jewish Laws and Observances* (London: The Soncino Press, 1962), 30-31.
[103] Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 189-190.
[104] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 90-93.

Mishpatim insanlar arasında adaleti ilan eden hükümleri içermektedir. Hirsch bu bölümde bireylerin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları dile getirmiş ve Yasalar çerçevesinde adil ve saygılı olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu ilkeler, insan hayatına ve bedenin bütünlüğüne, mülkiyete saygı, yalan söylememe, iftira atmama, zulmetmeme ve baskı yapmama gibi konuları kapsamaktadır. Bu yasalar evrensel ahlaki ve etik değerler taşımaktadır. Yalnızca Yahudi topluluğu için değil, tüm insanlığı kapsamaktadır.

Kitabın *Chukkim* bölümünde Tanrı'nın emirleri ve Yahudi fıkhına ait konular kaleme alınmıştır. Hirsch, insan aklıyla anlaşılması mümkün olmayan Tanrı emirleri hususunda derin sembolizm olduğunu dile getirmiş, Tanrı otoritesine tam teslimiyet gerektiği hususunun altını çizmiştir. *Koşer, Şatnezi Parah Adumah* gibi yasalar bu başlık altında incelenmiştir.

Mitzvoth, Tanrı Emirleri anlamına gelmektedir. Bu ilke hem *mishpatim* hem de *chukkim'*in temeli olarak görünmektedir. Yine "Tanrı Emirleri" olarak tercüme edilen *Chukkim* ile aralarındaki önemli fark, *mitzvoth*'un genel olarak Tanrı'nın emirlerini, *chukkim*'in ise Tanrı tarafından verilmiş ancak insan aklı ile tam olarak açıklanamayan emirleri ifade etmesidir. Hirsch'e göre, *mitzvoth*, herhangi bir hukuki talepten bağımsız bir şekilde, Tanrı'nın emri olarak tüm varlıklara yönelik sevgi prensipleridir.[105] Horeb'de *mitzvoth* "Sevgi Emirleri" olarak adlandırılmaktadır ve bu konuyla ilgili ilk bölüm "Tanrı'ya yakınlaşmak için sevgi aracılığıyla çaba göster" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilahî sevgi ve merhametin on üç niteliğini içeren Kutsal Kitap ayetleri yorumlanmıştır.[106]

Hirsch, *Horeb*'in altıncı ve son bölümünde *Avodah* kavramını, "içsel güçlerimizin kelime veya eylem sembollerle açığa çıkarılıp kutsanması" olarak tanımlamıştır. Bu dünyadaki görevin daha iyi anlaşılması için aktif performans gerektiren ve Tanrı'ya hizmetin devamlılığını temsil eden eylemler *Avodah* bağlamında incelenmiştir. "Hizmet" anlamına gelen *Avodah* kapsamında ibadetler ve ritüeller ele alınmıştır. Hirsch'e göre dışsal ve içsel olmak üzere iki tür *Avodah* vardır: Günlük hayattaki aktif hizmetler birinci, "Kalbin hizmeti" olarak görülen dualar ise ikinci kısımda yer almaktadır. Her ikisi de aynı amaca sahiptir ve kalpleri arındırmayı hedeflemektedir. Fakat mesela kurbanlar eylemle, dualar

[105] Hirsch, *Horeb*, 1962, 61.
[106] Geniş bilgi için bk. Hirsch, *Horeb*, 1962.

ise sözle sembolize edilmektedir. Hirsch bu bölümde Kudüs Tapınağının yıkılmasının ardından başlayan diaspora sürecinde Yahudi ulusunun kurban gibi dışsal eylemlerden sorumlu olmadığına değinmiş, kurban örneği üzerinden sembolik ve ahlaki dersler vermiştir. O, eserinde de belirttiği gibi, Yahudi öğretisinin en önemli amacını, hayatın tüm yönleriyle kutsanması olarak görmektedir. İbadet, tapınak yapılarıyla sınırlı kalmamalı; bireyin tüm hayatını kapsamalıdır. Bundan dolayı Hirsch'in Tora yasalarını sınıflandırmadaki ana prensipleri adalet, sevgi ve eğitim olmuştur. Bu prensipler, insanın Tanrı, toplum ve evrenle uyum içinde olmasını sağlayan Tora'nın yasalarını ve hayatı kutsama amacını vurgulamaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir mesele bulunmaktadır. Hirsch, her ne kadar dışsal ibadetleri farklı bir şekilde yorumlamış olsa da bu meselede Reformculardan tamamen ayrılmış, onların kurban ibadetini kitaptan çıkarmalarını eleştirmiştir. Hirsch'e göre "kurban" kelimesi, Tanrı'ya yakınlığı ifade etmektedir. Her ne kadar diaspora döneminde gerçekleştirilmese de yok sayılamaz bir yasadır. Dolayısıyla, Reformcuların ritüeller ve kurbanlarla ilgili bölümleri çıkarmaları, Siyon'a ve Kutsal Topraklardaki Yahudi ulusunun yeniden kurulmasına dair atıfları çıkarmaları kendilerini Kutsal Kitap'tan uzaklaştırmıştır.

Hirsch'e göre; eğer bir Yahudi *toroth*'un öğrettiği hakikatleri kalbine alır, bunları zihin ve ruhla kavrar, *edoth* aracılığıyla bunları kendine ve başkalarına gösterir ve *mishpatim, chukim ve mitzvoth'*un öğrettiği gibi, kelimelerle ve eylemlerle, doğruluk, sevgi ve neşeyle uygularsa, onun hayatı Tanrı'ya devamlı bir *Avodah* (hizmet) olacaktır. Seküler dünya içerisinde Tanrı ile buluşmak maksadıyla ibadete ayrılan vakit; diğer zaman biriminden ayrılarak anlam kazanacak, sürekli değişen zamana sınırlar koyacaktır.[107]

1.2.3. Samson Raphael Hirsch'in Tora Tefsiri: Der Pentateuch

Moses Mendelssohn (1729-1786) ile başlayan çeviri geleneği Alman Yahudi din adamları arasında hızlıca yayılmıştır. On Dokuzuncu yüzyılda Alman Yahudileri arasında en az on altı çeşit Kutsal Kitap çevirisi mevcuttu ki bu sayı Alman Protestanlarının ürettiklerinden daha fazlaydı. Kutsal Kitap çevirisine olan bu ilgi Haskala ve Reform Yahudileri ile sınırlı kalmamıştır. Samson Raphael Hirsch (1808-1888), David Zvi Hoffmann (1843-1921) ve Seligmann Baer Bamberger (1807-1878) gibi Ortodoks hahamlar da çeviriler yapmışlardır. Bu dönemde farklı görüşlere sahip Yahudi düşünürler, kendi fikirlerine

[107] Hirsch, *Horeb*, 1962, 161.

Kutsal Kitap'a dayandırmış, Kutsal Kitap yorumları ile muhaliflerine üstün gelmeyi hedeflemiştir.[108] En önemli Alman Ortodoks Kutsal Kitap tefsirlerinden birisi, Samson Raphael Hirsch'in 1867 ve 1878 yılları arasında yayımladığı *Der Pentateuch, Übersetzt und Erläutert* (Pentatök, Tercümesi ve Tefsiri) adlı eseridir.[109] Daha sonra *The Hirsch Chumash* ismiyle İngilizceye çevrilen bu eser, Tora'nın beş kitabı üzerinde kapsamlı bir yorumdur ve Hirsch'in yıllar süren öğretmenlik, hahamlık ve yazarlık tecrübelerinin ürünü; Kutsal Kitap'la ömür boyu süren uğraşının zirvesini temsil etmektedir. Hirsch'in, bu kitabı yayımlarken Alman Ortodoksluğunun tanınmış bir lideri olması, kitabın çıktığı andan itibaren saygı görmesinde etkili olmuştur.[110]

Der Pentateuch, Hirsch'in Tora yorumu üzerine kapsamlı ve sistematik çalışmasının bir parçasıdır ve modern Ortodoks Yahudiliğin anlaşılması ve pratiği üzerine derin bir etkiye sahiptir. Hirsch, tefsirinin girişinde İbranicenin önemini vurgulamış ve Kutsal Kitap ruhunu tam olarak kavrayabilmek için okuyucunun İbranice bilgisine sahip olması gerekliliğini belirtmiştir. Kendisi de Yazılı Tevrat'taki terimlere bağlı kalmıştır.

Eser, İbranice metnin yanı sıra Almanca çevirisi ve kapsamlı yorumları içermekte ve günümüzde modern Ortodoks Yahudi tefsiri olarak değerini korumaktadır. Hirsch, her ne kadar İbn Meymun'un Grek-Arap felsefesinden ve Mendelssohn'un Alman kültüründen etkilenmesini eleştirse de onun Tevrat yorumu Mendelssohn'un başlattığı çeviri ve tefsir geleneğinin devamı niteliğindedir.[111] Hirsch, dönemin Yahudi toplumunun Tevrat'ın mesajını anlamamasından yakınmış, Kutsal Kitap yorumlarında ilahî vahyin dönemin Yahudileri tarafından anlaşılmasını hedeflemiş ve bu bağlamda güncel yorumlar getirmiştir. Ancak, modern çağ ile uyumlu bir tefsir metodu benimsemiş olsa da, Kutsal Kitap yorumunda Ortodoks geleneğe olan bağlılığından ödün vermemiştir. Tora'nın ilahî kökenine olan inancı onu reform düşüncesinden ayırmış, *Wissenschaft des Judentums*'a (Yahudilik Bilimi) karşı olumsuz tutumunun temel sebebini oluşturmuştur.[112]

Eser, on dokuzuncu yüzyılda, yani Kutsal Kitap kritiğinin yaygın olduğu modern dönemde kaleme alınmış olsa da Hirsch, dönemin Batı kültürünün "bilimsel eleştiri"

[108] Michah Gottlieb, "Oral Letter and Written Trace: Samson Raphael Hirsch's Defense of the Bible and Talmud", *The Jewish Quarterly Review* 106/3 (2016), 316-317.
[109] Gottlieb, "Oral Letter and Written Trace", 318.
[110] Levenson, "Samson Raphael Hirsch's Bible Project", 12.
[111] Tova Ganzel, "Explicit and Implicit Polemic in Rabbi Samson Raphael Hirsch's Bible Commentary", *Hebrew Union College Annual* 81 (2010), 172.,
[112] Ganzel, "Explicit and Implicit Polemic in Rabbi Samson Raphael Hirsch's Bible Commentary", 177.

metodolojilerini Yahudi metinlerine uygulamayı reddetmiştir.[113] Ona göre Tevrat, tıpkı doğa gibi eleştiriye kapalıdır. Hirsch, eserlerinde Tevrat ve doğanın Tanrı tarafından verilmiş iki farklı vahiy olduğunu ele almıştır.[114] Tevrat, kendi içinde anlaşılabilir ve tamamlanmış bir vahiydir ve doğayla paralellik göstermektedir. Tevrat'ın bazı pasajları, altında yatan nedenler ve bağlamı itibariyle tam olarak anlaşılmamış olsa bile, bu cümlelerin inkâr edilmesi mümkün değildir.[115] Tevrat'ın buyrukları, mutlak gerçekler olarak kabul edilmeli ve her bir emir, ilişkili olduğu konular ve diğer emirlerle olan bağlantıları çerçevesinde detaylı bir şekilde incelenmelidir.

Hirsch tefsirinde yeni bir fikir ortaya koymamıştır. O Talmudik literatüre bağlı kalmaya özen göstermiş, Yazılı ve Sözlü Yasa'nın birliği görüşü çerçevesinde yorumlar yapmıştır. Hirsch'in tefsiri, özellikle seçilmiş halk vurgusu ve Mesih algısından dolayı batılı akademisyenler tarafından eleştirilmiştir. Fakat Hirsch'in Yahudi olmayan eleştirmenlere yaklaşımı her zaman farklı olmuştur. O, Reformcu Yahudilerle çeşitli bağlamlarda polemiğe girmesine rağmen tefsirinin hiçbir yerinde Yahudi olmayan Kutsal Kitap eleştirmenlerinden bahsetmemiştir.[116] Rabbi Samson Raphael Hirsch'in Tevrat Tefsiri'nde dikkat çeken konuları şu şekilde inceleyebiliriz.

1.2.3.1. "Yaratılış" Bölümü

Hirsch, Tora'nın Tanrı'nın varlığını ispatlama gibi bir yükümlülüğü bulunmadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte Tevrat'ın "Yaratılış" bölümü, Tanrı'nın varlığının anlaşılmasına yönelik bir araç olarak yorumlanabilir. Doğa yasalarının düzenliliği ve devamlılığı, yüce bir Yaratıcı'nın varlığının işaretlerini taşımaktadır. Zira bu yasaların bir düzenleyici olmadan var olmaları mümkün değildir. Tora, Tanrı'nın hayattaki merkezî rolünü ve iradesinin sınırsızlığını vurgulamaktadır; bu anlayışta, Tanrı her şeyin yaratıcısı ve yöneticisi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, insan aklının bu evrensel

---

[113] Ganzel, "Explicit and Implicit Polemic in Rabbi Samson Raphael Hirsch's Bible Commentary", 177.

[114] "Önümüzde iki vahiy vardır; bunlar doğa ve Tevrat'tır.", "Tevrat, tıpkı doğa gibi mükemmel bir şekilde tamamlanmış (aus sich begreifendes) bir vahiydir. Doğada olduğu gibi Tevrat'ta da nedeni ve bağlantısı anlaşılmasa bile hiçbir gerçek inkar edilemez. Tevrat emirleri bütünüyle inkar edilemez olgular olarak kabul edilmeli ve birbiriyle ilgili oldukları konuyla olan bağlantılarına göre incelenmelidir." Geniş bilgi için bk. Joseph Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I* (New York: Philipp Feldheim, 1948), 13-18.

[115] Hirsch, *Horeb*, 1962, 71.

[116] W. Taylor Smith, "The Pentateuch Translated and Explained, by Samson Raphael Hirsch", *The Biblical World* 2/4 (1893), 315; Ganzel, "Explicit and Implicit Polemic in Rabbi Samson Raphael Hirsch's Bible Commentary", 180.

gerçeklikleri tam anlamıyla kavrayabilme kapasitesi sınırlıdır. Dolayısıyla insani bakış açısıyla olumsuz ve dezavantajlı görünen pek çok unsur aslında olumlu ve yararlı sonuçlar doğurabilir veya bunun tam tersi de olabilir. İnsan, eğer Tanrı'nın bilgisine erişebilmiş olsaydı, bu bilgi ile O'nunla doğrudan iletişim kurabilirdi.[117]

Hirsch'in Tora yorumuna göre, yaratılış süreci insanın varoluşuyla son bulmuştur. İnsan, yeryüzünü yönetmek üzere Tanrı'nın vekili olarak seçilmiştir ve bu misyonu yerine getirdiği sürece dünyanın hükümdarı olma ayrıcalığına sahiptir; ancak bu görevden saparsa en alçak duruma düşecektir. Tevrat, insanın bedenî formu üzerinde durarak, diğer yaratıklarla olan benzerliklerine rağmen, onu ayrıcalıklı kılan ve yücelten ilahî ruha işaret etmiştir. İnsanın görevi ilahî ruhu hayvani bedenden ayırmak, hayvanî bedeni aşarak ilahî ruhla uyum içinde yükselmektir ve bu yükseliş *Mitzvah'*ların uygulanmasıyla gerçekleşecektir. Kutsal metinler, insanın yaratılışını anlatırken, altıncı günün önemini ve insanın Tanrı'nın evreni yönetme göreviyle bağlantısını vurgulamaktadır. Bu bağlamda yeryüzü altı gün boyunca insan için hazırlanmıştır.[118]

"Yedinci gün Tanrı bütün işini tamamlamış ve bütün işlerini durdurmuştur".[119] Şabat, Tanrı'nın yaratılış üzerine damgasını vurduğu gündür. Bundan sonra dünyada yeni yaratılış meydana gelmeyecektir. Tanrı, yedinci günü kutsamış ve İsrail'i Şabat'ı yeryüzünde yaşatmakla görevlendirmiştir. İnsanlar Şabat'a bağlı kaldıkları ve doğadaki Şabat'ın bilincinde olduğu sürece yeryüzünün efendisi olarak kalacaklardır. Yedinci gün yaratılış tamamlanmıştır, bundan sonra doğa yasalarının belirlediği biçimde, yeryüzünde ve gökyüzünde var olanlar kendi ürünlerini ortaya çıkarmaya ve geliştirmeye devam edecektir, fakat yeni bir yaratılış gerçekleşmeyecektir.[120] Hirsch, "Yaratılış" bağlamında insanın varoluşsal statüsünü vurgulamıştır. İnsanın diğer canlılardan ayrılmasını sağlayan temel özellik, tüm canlı organizmalar gibi bedeninin de topraktan oluşmasına karşın, canlı bir varlık olarak ruhunun Tanrı tarafından kendisine üflenmiş olmasıdır. Bu ilahî ruh insanı yücelten, ona iradesini özgürce ifade etme gücü veren ve onun ölümsüzlüğünü teminat altına alan esas öğedir. Bu durum, insanın hem ilahî hem de dünyevi boyutları birleştiren çift doğasını ortaya koymaktadır. Eğer insan yaratılmasaydı gök ve yer

[117] Samson Raphael Hirsch, "Der Pentateuch. Übersetzt und Erläutert", *Seferia* (Erişim 23 Nisan 2024), Genesis 1:26-30.
[118] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 15-16.
[119] Yaratılış 2:1-6.
[120] "Der Pentateuch", Genesis 2:1.

Tanrı'nın belirlediği yasalara göre şekillenecekti. Fakat özgür iradeye sahip insanın yaratılışa dâhil edilmesiyle, Tanrı gök ve yerin ürünlerinin de 'Tanrı'nın göğü ve yeri şekillendirdiği gün' tarafından etkilenmesine izin vermiştir. Böylece yeryüzü ve cennet, insanın hayat tarzına uyum sağlayarak şekillenmektedir.[121]

1.2.3.2. İnsanın Düşüşü

Hirsch, *Gan Eden'*i (Cennet), Tanrı'nın insanlık için hazırladığı ve sevgiyle donattığı bir bahçe olarak tasvir etmiştir. Cennet kelimesi genelde gerçekte var olmayan hayal ortamı ile ilişkilendirilse de Yahudi inanışına göre *Gan Eden* bir zamanlar vardı, yeniden var olacaktır.[122] İnsan Cennet'te Tanrı'nın komşusu (*Siluk Shechina*) olmuştur. Her ne kadar günümüz insanı için bu yakınlığı anlamak mümkün görülmese de Hirsch, Tanrı'nın Musa ve İsrail ile konuşmasını bu yakınlığın ispatı olarak görmüştür. Hirsch, asıl şaşırtıcı durumun insanın Tanrı'dan uzaklaşmasının olduğunu dile getirmiştir. Hirsch'e göre, *Gan Eden* yeryüzündedir, hatta Tanrı Sina dağında Musa'ya *Gan Eden*'in coğrafi konumunu bildirmiştir.[123] O halde hayat sadece ötesi için değil, dünyevi varoluş için de anlamlıdır ve yeryüzünü cennete çevirerek *Gan Eden'*e giden yolu keşfedebilmek önemlidir. İnsanın varoluş amacı, Tanrı'nın vahyedilmiş iradesine uygun bir hayat sürmektir ve bu, Nuh'un yasaları ile belirlenmiştir.[124]

Hirsch, *Gan Eden'*de bulunan Hayat Ağacı'nın, insanın gücünü yenileyen, hayatını iyileştiren ve ölümden koruyan bir kaynak olduğunu; Bilgi Ağacı'nın ise, insanlara iyilik ve kötülük arasında ayrım yapma yetisi verdiğini belirtmiştir. Ancak insanın kendi kararları, Tanrı'nın düzenini bozmuştur. İnsanın düşüşü, insanlık tarihindeki en trajik felaketlerden birisidir. İnsanın özgür iradesi Tanrı'nın düzenini bozmuş ve insanın düşüşü insanlık tarihinde derin bir felaket meydana getirmiştir. İnsan ilahî iradenin değil de bedenî arzularının esiri olursa, onurunu kaybedecektir. İnsan her ne kadar Tanrı'yı öfkelendirmiş olsa da yaşadığı utanç duygusu, bu alçalma sürecinde yeniden doğuşun ilk adımı olmuştur. İnsanın *Gan Eden*'den sürgünü ilahî bir hükümden ziyade, Tanrı'nın sevgi dolu bir eğitimidir. İnsan iyiyi ve kötüyü, dünyadaki mücadele ve direnç yoluyla öğrenecektir. Bu yorumuyla Hirsch, "asli günah" anlayışına karşı çıkmıştır.[125] Yahudi

[121] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 15-18.
[122] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 21.
[123] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 24.
[124] "Der Pentateuch", Genesis 3:21.
[125] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 25.

inancına göre insana verilen ruh saftır ve insanın vazifesi bu ruhu saf bir şekilde Tanrı'ya döndürmektir. Hirsch ayrıca, yeryüzüne düşen insanın çıplaklığını örtmesini, giysilerin insanı doğa güçlerine karşı korumasının yanı sıra bedeninin ve arzularının kendisine hükmetmesine izin vermemesi için bir koruyucu olarak yorumlamıştır.[126]

Hirsch'e göre Tanrı insanlara rehberlik etmesi amacıyla *Gan Eden*'e giden yol üzerine "Kerubîm ve dönen kılıç alevini" yerleştirmiştir. Tanrı'nın vahyine muhatap olan Musa ve halkı *Kerubîm* ile kastedilenin ne olduğunu biliyordu. *Kerubîm*'ler Gan Eden'e giden yolu işaret etmektedir. Hirsch'in yorumuna göre ilahî iradenin haberci ve uyarıcıları olan *Kerubîm*, sadece koruyucu bir şekilde kanatlarını Tanrı'nın kutsal sandığının üzerine yayan melekler değil, yeryüzünde Gan Eden'e giden yolu bilenlerdir. Dolayısıyla burada kendilerini Tanrı'nın iradesinin taşıyıcıları olarak adayan İsrail halkı da *Kerubîm* olarak değerlendirilmektedir. *Dönen kılıcın alevi* ise, insanları *Gan Eden*'den saptıracak, amaçlarına ulaşmalarına engel olacak yolu göstermektedir. Bu alev ile tasvir edilen özellikler; insanlık tarihini dolduran güç ve iktidar açlığının yol açtığı, sürekli geri dönen acıların insanı tüketen alevleridir. *Kerubîm ve kılıcın alevleri* insanlık için *Gan Eden*'e giden yolu korumaktadır. Şayet insan Tanrı tarafından yönetilmeye istekli olursa *Gan Eden*'i tekrar bulacaktır.[127]

1.2.3.3. Tufan Öncesi İnsanlık Tarihi

Hirsch, insanlığın yeryüzündeki tarihinde mücadelelerin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Habil ve Kabil'in hikayesinde, tarım ve çobanlık gibi farklı mesleklerin karakter ve sosyal yapılar üzerinde derin etkileri olmuştur. Tarım yapan toplumlar, yerleşik bir hayat tarzı nedeniyle toprağa bağlı kalırken, göçebe çoban toplulukları daha özgür bir hayat tarzı benimsemiştir. Hirsch, tarım toplumlarının doğa ile derin bağları nedeniyle pagan inançlara meyilli olduğunu, buna karşın çobanlığın, insanı özgür düşünceye sevk ettiğini ileri sürmüştür.[128] İnsanlık tarihinin ilk kurban olayında Kabil, özensiz bir şekilde toprak ürünlerinden kurbanlarını sunarken, Habil sürünün ilk ve en iyilerini sunarak saygı göstermiştir. Kabil'in kurbanının reddedilmesi üzerine "Dönen kılıcın alevleri" ile sembolize edilen kıskançlık ve öfke ilk kurbanını almıştır ve Habil'in

---

[126] "Der Pentateuch", Genesis 3:21.
[127] "Der Pentateuch", Genesis 3:24; Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 27.
[128] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 28.

ölümüne yol açmıştır. Tanrı, katili lanetleyerek toprağın artık ona hizmet etmeyeceğini bildirmiştir. Hirsch, bu olayı, Kabil'in lanetten sonra Tanrısız bir hayat inşa etmeye çalıştığı ve tarımdan bağımsız bir şehir kültürünün temellerini attığı şeklinde yorumlamıştır. Tevrat, Kabil'in soyunu takip eden nesilleri ticaret, endüstri ve sanatın öncüleri olarak tanımlamıştır.[129] Bu kıssa ile Tanrı'nın insana bahşettiği özgürlüğün hem yükselişe hem de düşüşe yol açabilecek iki yönlü bir potansiyele sahip olduğu vurgulanmıştır. Tanrı'nın şekillendirici elinden çıkan *Urmensch* (ilk insan), akılsız bir ilkel doğa insanı değildi. Bir dönem Tanrı ile komşu olan bu insan, Tanrı'nın yaratılış eseriydi ve ahlaki ve ruhani olarak yüksek standartlara cevap verme kapasitesine sahipti. "Tanrı onları erkek ve dişi olarak yarattı ve kutsadı"[130] ifadesiyle, insanlığın birlikte çalışarak görevini yerine getirebileceğini belirtmiştir. İnsanlık tarihinin nihai amacının bu orijinal duruma dönüştür.

Tevrat'a göre, Kabil'in soyu Tanrı'dan uzaklaşmış ve sapkınlığa sürüklenmişken, Şit'in soyundan gelenler iyiliği daha uzun süre korumuştur. Nuh, Şit'in soyundan gelerek iyiliğin muhafızı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak "Tanrı'nın oğulları" ile "insanların kızları"[131] arasındaki evlilikler, iki soyun birleşmesiyle kötülüğün yayılmasına neden olmuş ve Hirsch bu birleşmelerin kötülüğün artışına yol açtığını, Tanrı'nın ise bu duruma müdahale etmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.[132]

1.2.3.4. Nuh Tufanı

Hirsch Tufan yorumunda, yeryüzündeki insan neslinin yok edilmesinin Tanrı'nın merhametinden kaynaklandığının altını çizmiştir.[133] Hirsch'in tefsirinde "Tufan" kelimesi dünyadaki hayatî güçlerin ortadan kalkmasını ifade eden "navayl" sözcüğünden türetilmiştir. Bu nedenle, "Tufan" değil, "Hayatın yok olması" (*Entseelung*) olarak çevrilmiştir.[134] Bu bağlamda Hirsch, Tufan'ı yeryüzündeki tüm canlı hayatın tükenişi

[129] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 28-29.
[130] Yaratılış 1:27.
[131] "Tanrı'nın oğulları", korunmuş olan Şit'in neslini temsil ederken, "insanın kızları" Tanrı'dan bağımsız bir hayat sürdürebileceklerini düşünen Kabil'in neslini temsil etmektedir. "Der Pentateuch", Genesis 5:4.
[132] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 32.
[133] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 35.
[134] Smith, "The Pentateuch Translated and Explained", 316.

olarak görmüştür ve bu yok oluşun evrenselliğini savunmuştur. Ona göre, insanın yok olması, onun hizmetine sunulan doğanın da sonu demektir.[135]

Nuh Tanrı'nın iradesine teslim olan, ahlaki değerleri koruyan adil bir kişiydi. Ancak dünya ahlaken bozulmuş ve adaletsizlikle doluydu. Hirsch'e göre, ahlaki çöküntünün ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü dünyada, sapkın neslin yok edilmesi yaratılışın devamı için zorunlu bir adımdı. Tanrı, yeryüzünü Tufan ile cezalandırmış, Nuh ve beraberindekileri kurtarmıştır. Böylece yaratılışın anlamına uygun nesil Nuh'un soyundan doğacaktır. Hirsch, geminin büyüklüğünün tartışılmasını fuzuli bulmuştur. Ona göre Nuh, kendisini, ailesini ve hayvan hayatını kurtarmak için "Tanrı'nın kendisinden yapmasını emrettiği şeyi" yapmış ve Tanrı'ya teslim olmuştur.[136] Nuh, gemiden ayrılıp yenilenmiş toprağa ayak bastığında, ilk işi Tanrı'ya kurban sunmak olmuştur. Bu bölümde kurban türlerini inceleyen Hirsch, Nuh'un kurbanlarının, Habil ve Kabil'in sunduklarından farklı olduğuna işaretle, onları "adak kurbanları" olarak tanımlamıştır. Nuh, bu kurbanıyla ilahî iradeye hizmet etmeye yemin etmiştir. Bu kutsal yemin Nuh'un getirdiği kurbanlarla ifade edilmektedir. Burada kurban etmek, itaat etmek anlamına gelmemektedir. Kurban, sadece "itaatin kokusudur". Koku bir nesnenin en küçük parçaları arasındaki en zayıf algı, en zayıf temasıdır. Bu nedenle bu kurbanlar itaatin başlangıcıdır.[137]

Nuh'un üç oğlu ebedi arketiplerdir. Ham doyumsuz içgüdüleri, Yafes estetik güzelliği, Sam ise Tanrı'ya hizmeti en yüce makam gören anlayışı temsil etmektedir.[138] Bu yoruma göre Yafes'in kökenleri Yunanlılarda bulunurken, Sam'ın kökeni İbranilerde yatmaktadır. Her iki uygarlık da insanlığın eğitiminde merkezî roller üstlenmişlerdir; Yunanlılar dünyayı estetik bir perspektiften yüceltirken, Yahudilik ise ruhani ve ahlaki değerlerle aydınlatmıştır. Helenistik düşünce ve Yahudi geleneği, insanlığın bilinçlenmesine katkıda bulunan önemli güçler olarak ortaya çıkmıştır. Gelecekte Kenan toprakları Yafes tarafından fethedilecek ve Yafes, Sam ile birlikte Tanrı'ya hizmet edecektir. Sam, ilahî olanı dünyevi alana taşıma sorumluluğunu üstlenmiştir. Yahudi öğretisi, bireylerden dünyevi hayatlarında "kulübeler" inşa etmelerini istemekte ve bu sayede Tanrı'nın onlarla birlikte yaşamasını ve varlığını hissettirmesini sağlamaktadır. Bu, insanlık tarihinin başlangıcındaki gibi, Tanrı ile yakın bir komşuluk ilişkisi içinde

[135] Smith, "The Pentateuch Translated and Explained", 316.
[136] Hirsch, "Der Pentateuch", Genesis 7:2.
[137] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 34-35.
[138] Levenson, "Samson Raphael Hirsch's Bible Project", 13.

yaşama imkânı sunmakta ve Tanrı'nın, insanları *Gan Eden*'e geri dönüş yoluna yönlendirme vizyonunu temsil etmektedir.[139]

1.2.3.5. Mısır'dan Çıkış ve Altın Buzağı

Mısır'dan Çıkış, Yahudi tarihinde merkezî bir öneme sahiptir. Bu olay, Tanrı'nın İsrailoğulları'nı kölelikten kurtararak onları özgür bir ulus haline getirdiği ve onlara vaat edilen topraklara doğru bir yolculuğa çıkardığı dönemi simgeler. Çıkış, Tanrı'nın seçilmiş halkıyla olan ahdinin başlangıcıdır. Tanrı, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkardıktan sonra onlara Sina Dağı'nda kendi yasalarını ve emirlerini vermiştir. Bu olaylar, Tanrı'nın halkı üzerindeki koruyucu ve rehberlik eden rolünü ve İsrailoğulları'nın bu kurtuluşa karşılık olarak Tanrı'ya olan sadakatlerini ifade etmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak, Çıkış'ın hemen sonrasında Sina Dağı'nda gerçekleşen Altın Buzağı hadisesi, İsrailoğulları'nın Tanrı'ya olan bağlılıklarında ciddi bir sapma yaşandığının göstergesidir. Olay, Musa'nın Sina Dağı'nda geçirdiği kırk günlük süreçte yaşanmıştır. Aralarında yayılan korku ve belirsizliğin artmasıyla halk, Musa'nın yokluğunda yeni bir aracı arayışına girmiştir. [140]

Hirsch, Harun'un halkın yoğun baskısına direnemediği için altın buzağı yapmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Hirsch'e göre, ilgili ayetlerde Harun'un altın buzağıyı yaparken kasıtlı olarak işleri yavaşlattığı, böylece Musa'nın geri dönmesini beklemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Harun'un, halktan kadınların ve çocukların takılarını istemesini ve altını eritip hızlıca bir put yapmak yerine, altını bir araya getirip yavaş yavaş bir şekil vermeyi tercih etmesini bu süreci yavaşlatma çabası olarak yorumlamıştır. [141] Ayrıca, Harun "ertesi gün" için Tanrı'ya bir bayram ilan ederek zaman kazanmaya çalışmış ve halkın sapkınlıklarını durdurmak için bir fırsat oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak, yedinci ayette Harun'un niyetinin başarısızlıkla sonuçlandığı ve halkın sunularını buzağıya sunduğu belirtilmektedir.[142] Halk, sunuların ardından şölenler düzenlemiştir. Bu durum, Yahudi kurban anlayışı ile pagan kurban anlayışı arasındaki farkı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yahudilikte kurban, insanı Tanrı'ya ve O'nun kutsal yasasına boyun

[139] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 38-40.
[140] "Der Pentateuch", Exodus 32:1.
[141] "Der Pentateuch", Exodus 32:2.
[142] "Der Pentateuch", Exodus 32:5.

eğmeye çağırırken, putperest kurbanlar Tanrı'nın öfkesini yatıştırmak ve bireylerin kendi isteklerini Tanrı'ya kabul ettirmeye çalıştığı bir uygulamadır.[143]

Tanrı'nın, Musa'ya "Aşağı in, Mısır'dan çıkardığın halkın bozuldu" demesi, Musa'nın Tanrı'nın yanında kalmasının artık bir anlamı kalmadığını ve halkın Tanrı ile olan ilişkisini bozduğunu ifade eder.[144] Bu bağlamda halk, buzağıyı sadece Musa'nın yerine koymayı amaçlamış olsa da, buzağıya kurbanlar sunulması, Tanrı'dan uzaklaşarak ona şirk koşmuş olduklarının bir göstergesidir.[145]

Ayette, Tanrı'nın bu halkı yok etmek istemesi karşısında Musa'nın, öfkesine rağmen halkını savunması dikkate değerdir. Musa, Tanrı'ya bu halkın "Tanrı'nın halkı" olduğunu hatırlatmıştır. Bu halkı seçerken onların inatçılığını ve diğer kusurlarını zaten bildiğini belirtmiş, Tanrı'nın bu halkı inatçılığıyla birlikte seçtiğini ve bu nedenle onları hemen yok etmenin Tanrı'nın amacı olamayacağını savunmuştur. [146] Ayrıca Musa, Tanrı'nın yalnızca İsrail halkını eğitmekle kalmayıp, aynı zamanda diğer ulusları da aydınlatmayı amaçladığını ifade etmiş ve ataları İbrahim, İshak ve Yakup'a verdiği yemini hatırlatmıştır. Bu hatırlatma, halkın yok edilmesine karşı bir argüman olarak görülmemelidir; zira Musa'nın soyundan yeni bir ulus yaratılması hâlinde de bu vaat yerine getirilebilirdi. Ancak Musa'nın bu hatırlatması, halkın tamamen yozlaşmış olmadığını, onların kökeninde güçlü bir ahlaki miras bulunduğunu vurgular. Bu miras, zamanla halkın içindeki erdemli unsurların yeniden canlanabileceği umudunu taşır. Ayrıca Hirsch'e göre, Tanrı'nın atalarına verdiği yemin, onların soyunun tamamen yozlaşmayacağına dair bir güvence olarak da değerlendirilebilir. [147]

Musa, Sina Dağı'ndan indikten sonra halkın altın buzağıya taptığını ve buzağı etrafında dans ettiklerini görünce, emirlerin yazılı olduğu tabletleri kırmıştır. Bu eylem, halkın Tanrı'nın kanunlarına uygun olmadığını ve bu yasaları hak etmediklerini vurgular. Buzağının etrafında dans etmek, sadece zihinsel bir sapma değil, aynı zamanda manevi bir çöküşü ve ahlaki yozlaşmayı temsil etmektedir. Musa, halkın bu durumunu görünce, onların Tanrı'nın emirlerini yerine getirecek durumda olmadığını anlamış; halkın yaptığı altın buzağıyı tamamen yok ederek, bunu herkesin gözü önünde içmelerini sağlamıştır.

[143] "Der Pentateuch", Exodus 32:6.
[144] "Der Pentateuch", Exodus 32:7.
[145] "Der Pentateuch", Exodus 32:8.
[146] "Der Pentateuch", Exodus 32:11.
[147] "Der Pentateuch", Exodus 32:13.

Musa'nın bu eylemi, halkın sapkınlığını ve buzağıya olan inancının boşluğunu simgelemektedir. Altın buzağının, Musa'nın ellerinde toza dönüşmesi ve bu tozun halk tarafından içilmesi, halkın Tanrı'ya karşı işledikleri suçu tam anlamıyla özümsemelerini sağlamıştır. Halkın, buzağının fiziksel olarak yok edilmesine tanık olması ve sapkınlığın sonuçlarını doğrudan deneyimlemesi açısından bu olay büyük önem taşır. Musa, altın buzağıyı halkın önünde yok ederek, sahte ilahların aslında hiçbir güce sahip olmadığını da göstermiştir.[148]

Musa'nın Harun'a "Halk sana ne yaptı ki, onları böyle bir günaha sürükledin?" sorusunu yöneltmesi, Harun'un bu sürece nasıl dahil olduğunu anlamaya çalıştığını gösterir. Hirsch'e göre, Musa bu soru ile Harun'un halkı günaha sürüklemesini değil, bu günaha izin vermesini sorgulamıştır.[149] Harun'un cevabı, onun bu süreçteki zayıflığını kabul eden bir açıklama niteliğindedir. Harun, halkın şiddetli ısrarlarına boyun eğdiğini kabul etmesiyle hem kendi hatasını itiraf etmiş hem de halkın baskısının ne denli büyük olduğunu imâ etmiştir. [150] Musa, Harun'un bu cevabıyla, halkın tamamen kontrolden çıktığını ve Tanrı'nın emirlerini hiçe saydıklarını anlamıştır. Harun'un liderlik eksikliği de halkın yoldan sapmasına neden olmuştur. Ayrıca, Tanrı'nın emirlerine karşı çıkan küçük bir grup, bu zayıflıktan faydalanarak halkı daha da yanlış bir yola sürüklemiştir.[151]

Musa, Tanrı'nın yasalarının yeniden saygı görmesi için halkın içinden bir grubu seçmiştir. Bu görevi üstlenmek üzere öne çıkan Levililer'e, Tanrı'nın buyruğunu ileterek, buzağıya tapanların ölümle cezalandırılmasını emretmiştir. Onların bu görevi tamamlamalarının ardından, Tanrı'nın yasalarını korumak için gösterdikleri sadakat nedeniyle Levililer'e, bu görevlerini sürdürmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu olay sonucunda Levililer, rahip bir soy olarak seçilmiştir.[152]

Hirsch, bu olayı Yahudi halkının Tanrı'ya ve O'nun yasasına olan bağlılığından en ufak bir sapmanın bile kaçınılmaz olarak ahlaki bozulmaya yol açacağının açık bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Hirsch'e göre Harun, Yahudi halkının ilk başrahibi olarak, kendi aklına göre hareket etmenin ne kadar büyük bir hata olduğunu acı bir şekilde tecrübe

148 "Der Pentateuch", Exodus 32:20.
149 "Der Pentateuch", Exodus 32:21.
150 "Der Pentateuch", Exodus 32:22.
151 "Der Pentateuch", Exodus 32:25.
152 "Der Pentateuch", Exodus 32:26.

etmiştir. Tanrı'nın yasası, pazarlık konusu edilebilecek bir şey değildir; bir kısmından taviz vererek geri kalanını korumak mümkün değildir.[153]

1.2.3.6. Günahları Bağışlatma Günü

Mısır'dan Çıkış kitabı Tanrı'nın İsrailoğulları'nın yanında olduğunu belirten Buluşma Çadırı'nın kurulması ile son bulmaktadır. Bu çadırda, Tanrı'nın ihtişamı gündüzleri bir bulut, geceleri ise ateş olarak İsrail halkına yol göstermekteydi.[154] Bu bağlamda Levililer Kitabı, Çıkış Kitabı'nın devamı niteliğinde olup, Tanrı'nın Musa aracılığıyla ilettiği emir ve görevleri konu almaktadır. Bu bölümün konularından olan *Yom Kippur* (Günahları Bağışlatma Günü), Yahudilik açısından büyük önem taşımaktadır.

Buluşma Çadırı'nın içinde yer alan ve "Kutsallar Kutsalı" olarak bilinen *Kapporet*, Tanrı'nın öfkesini yatıştırdığı ve halkın günahlarını bağışladığı özel bir yer idi. İlgili ayetlerde, Tanrı bu kutsal mekâna keyfi girişleri yasaklamış, yalnızca Harun'un ve kardeşlerinin günah sunusunu sunarak bu mekâna girebileceğini belirtmiştir. "Kardeşlik" ifadesi, bu yasağın sadece Harun'a değil, onun soyundan gelen herkese genişletildiğini göstermektedir.[155] Tanrı'nın *Kapporet*'te bir bulut içinde göründüğüne dair ifade, başrahibin kutsal mekâna girdiğinde, Tanrı'nın mevcudiyetini simgeleyen buhurun bir perde işlevi gördüğünü ve başrahibin Tanrı'nın mevcudiyetine ancak bu şekilde yaklaşabileceğini imâ etmektedir.[156]

Kefaret uygulaması birtakım ritüelleri kapsamaktaydı. İlk olarak Harun'un saf beyaz giysiler içinde kutsal alana girmesi gerekmekteydi. Bu beyaz giysiler, sembolik olarak Harun'un iradesi ve eylemlerinin saflığını, ayrıca Tanrı'nın yasası tarafından talep edilen temizliği temsil etmektedir. Harun'un, bu saf giysileri giymeden önce ritüel bir yıkanma ile bedenini temizlemesi ve kendisini her türlü kirlilikten arındırması gerekmekteydi.[157]

Temizlik işlemi tamamlandıktan sonra Harun'a, kendisi ve ailesi için bir boğa ve halk için iki keçi kurban etmesi emredilmişti.[158] İki keçiden biri, Tanrı'ya sunulacak günah kurbanı olarak seçilirken, diğeri halkın günahlarını yüklenerek çöle gönderilmiştir. Bu

[153] "Der Pentateuch", Exodus 32: 6.
[154] Mısır'dan Çıkış 40.
[155] "Der Pentateuch", Levitical 16:1-3.
[156] "Der Pentateuch", Levitical 16:2.
[157] "Der Pentateuch", Levitical 16: 4.
[158] "Der Pentateuch", Levitical 16: 5-6.

ikinci keçi, "Azazel'e gönderilen keçi" olarak bilinmekte ve İsrail halkının günahlarının uzaklaştırılmasını sembolize etmektedir. Hirsch'e göre bu iki kurbanın seçimi bir kura sonucu belirlenmiştir. Kurada çekilen taş, keçiyi günah sunusu olarak belirleyen tek unsurdur.[159]

Harun, boğayı kurban ettikten sonra kanını kutsal yere serpmiş ve tütsü yakarak kutsal mekânı Tanrı'nın huzuruna hazırlamıştır. Bu işlemin ardından, halk için seçilen keçi kurban edilmiş ve onun kanı da kutsal mekâna serpilmiştir; böylece halkın günahlarının affedilmesi sağlanmıştır. Ardından Harun, Tanrı'nın huzuruna layık bir atmosfer oluşturmak amacıyla, tütsü ile mekânı doldurmuştur. Tütsüyü kömürlerin üzerine koymuştur ve bu işlemin sonucunda kutsal mekânda yükselen duman, Tanrı'nın hüküm tahtı olan kefaret örtüsünü (*Kaporet*) kaplamıştır. Bu dumanın yükselmesi, Tanrı'nın huzurunda günahların kefareti için gerçekleştirilen bir arınma ritüelini sembolize etmektedir. Söz konusu ritüel, Tanrı'nın yasalarına uygun bir yaşam sürdürme taahhüdünü ifade eder ve rahibin, Tanrı'nın huzurunda güvenle durabilmesi için gerekli olan arınmayı simgelemektedir.[160]

Daha sonra Harun boğanın ve keçinin kanını kefaret kapağının (*Kaporet*) önüne serpmiştir. Bu ritüel, Harun'un hem kendisi hem de ailesi için gerçekleştirdiği kefaret sürecinin bir parçasıdır. Kanın serpilmesi sırasında Harun, kanı önce bir kez yukarıya, ardından yedi kez aşağıya doğru serpmiştir. Bu ritüel hareket, Tanrı'ya doğru yönelen bir adanmışlık ve bu adanmışlığın yeryüzüne, insanların yaşamına yansımasını sembolize etmektedir. Kanı yukarıya doğru serpmek, Tanrı'ya olan adanmışlığı ve O'na yönelme arzusunu temsil eder. Ancak bu adanmışlık, sadece içsel bir bağlılık olarak kalmamalı; aynı zamanda yeryüzünde, insanların günlük yaşamlarında somut bir şekilde tezahür etmelidir. Bu nedenle, bir kez yukarıya serpme işleminin ardından kanın yedi kez aşağıya serpilmesi gerekmektedir. Bu, yeryüzündeki yaşamın, Tanrı'nın iradesine uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini ifade eder. Harun'un bu ritüeli, adanmışlığın yeryüzündeki tüm eylemlerle bütünleşmesi gerektiğini sembolize eder.[161]

Kutsal mekânın arındırılması tamamlandıktan sonra, Harun yaşayan keçinin başına ellerini koymuş ve keçiye tüm suçların ve isyanların sorumluluğunu yüklemiştir. Bu

[159] "Der Pentateuch", 16: 9-10.
[160] "Der Pentateuch", Levitical 16: 11-13.
[161] "Der Pentateuch", Levitical 16: 14-19.

ritüelde, keçi halkın geçmişteki yanlışlarının bir temsili haline gelir. Bu ritüelin özü, keçinin ölümünün veya yok edilmesinin kefaret için bir gereklilik olmadığını, aksine, keçinin sadece bu hataları temsil etmek üzere gönderildiğini ortaya koymaktadır. Azazel'e gönderilen keçi günahın ve Tanrı'ya karşı gelmenin sembolüdür. Bu keçi, tüm halkın günahlarını taşıması için seçilir ve çöle, yani insanların yaşam alanının dışına gönderilir.[162]

Hirsch'e göre bu iki keçi aynı günah kavramını iki farklı açıdan temsil etmektedir. Tanrı için belirlenen keçi, günahın kefaretini ve Tanrı'ya bağlılığı temsil ederken, Azazel için belirlenen keçi, günahın ve Tanrı'ya karşı gelmenin sembolüdür. İnsan, Tanrı'ya hizmet etmek için Tanrı'ya bağlı kalabilir veya Tanrı'nın emirlerine karşı koyarak kendi arzularının peşinden gidebilir. İkinci durumda, kişi Tanrı'ya yabancılaşır ve sonunda manevi bir çoraklığa sürüklenir.[163]

1.2.3.7. Miryam'ın Ölümü Ardından Kayadan Çıkan Su

Çölde Sayım kitabı, İsrail halkının Sina Dağı'ndan Kenan toprakları sınırlarına ulaşana kadar başından geçen olayları, sık sık çaresizliğe düşen halkın başından geçenleri ele alır. Kitap, kırk yıl arayla yapılan iki büyük nüfus sayımı ve iki neslin durumu anlatır. İlk sayımda kayıt altına alınan neslin tamamı kırk yıl içinde ölmüş ve ikinci sayımda yer alan kuşak, vaat edilen topraklara giren nesil olmuştur.

İsrail halkı, uzun yıllar süren çöl yolculuklarının ardından Kadeş'e ulaştığında, bu noktayı çöl sürecinin sonu olarak görmüş olmalıdır. Ancak burada, Miryam'ın ölümü halk üzerinde derin bir etki bırakmış; aynı dönemde halkın su kaynağının kuruması İsrailoğulları için büyük bir sınav olmuştur.

Miryam'ın ölümü, İsrail halkı için büyük bir kayıptır. Hirsch, bu kaybı yalnızca fiziksel bir ölüm olarak değil, aynı zamanda halkın manevi ve toplumsal yapısında derin bir boşluk yaratan bir olay olarak yorumlamıştır. Miryam'ın ölümü ile halkın yaşadığı su sıkıntısını ilişkilendirerek Sina'da kayadan çıkan suyun[164] yalnızca o anda gerekli olan su ihtiyacını karşılamadığını, aynı zamanda halkı tüm çöl yolculukları boyunca besleyen sürekli bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Bu kaynağın Miryam'ın erdemine atfedildiğini

[162] "Der Pentateuch", Levitical 16: 20-22.
[163] "Der Pentateuch", Levitical 16:19.
[164] Bk. Mısır'dan Çıkış 17.

ifade eden Hirsch, Miryam'ın ölümüyle birlikte suyun kesilmesinin, onun halk üzerindeki etkisinin ne denli büyük olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır.[165]

Miryam'ın, kadınlara peygamber olarak öncülük eden etkisi, Yahudi kadınlarının Yahudi ruhuyla donanmasında önemli bir rol oynamıştır. Hirsch, bu durumu, bir erdemlinin ölümüyle Tanrı'ya olan bağlılığının ebediyete taşındığını ve onun dünyada bıraktığı etkinin kalıcı olduğunu ifade eden bir vaaz olarak değerlendirmiştir. Miryam'ın ölümünün ardından halkın su kıtlığıyla karşı karşıya kalması, büyük bir hayal kırıklığı ve öfkeye yol açmıştır. Halk, Musa ve Harun'a karşı çıkmış, onları halkı kandırmakla suçlamıştır. Daha sonra, Tanrı Musa'ya "asayı al" diyerek, halkına, O'nun gönderilmiş elçisi olduğunu ve hizmetine sadakatle devam ettiğini göstermesini istemiştir.[166]

Musa, Tanrı'nın emriyle neredeyse kırk yıldır kutsal mekânda duran asayı yeniden eline almış ve halkı toplamıştır. Ancak, Musa'nın bu süreçte yaşadığı duygusal yük, halkın güvenini kazanma konusunda ne kadar az ilerleme kaydettiğini fark etmesiyle artmıştır. Bu durum, Musa'nın, Tanrı'nın emrettiği gibi, sakin bir şekilde konuşmak yerine, halkı azarlayıp büyük bir öfkeyle kayaya iki kez vurmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, su bolca akmış ve halk ile hayvanları suya kavuşmuştur.[167] Ancak, Musa'nın o anda duyduğu öfke ve kayaya büyük bir hiddetle vurması, Tanrı tarafından hoş karşılanmamıştır. Tanrı bu tutumundan dolayı Musa ve Harun'u vaat edilmiş topraklara girememekle cezalandırmıştır. Hirsch, Musa'nın bu öfkesini ve yaptığı hatayı, liderliğin getirdiği ağır yüklerin bir sonucu olarak yorumlamıştır. Musa'nın bu anlık duygusal tepkisi, halkın su ihtiyacını karşılamış olsa da, onun liderlik görevini yerine getirme biçiminde bir zafiyet olarak kaydedilmiştir.[168]

1.2.3.8. Musa'nın Ölümü ve İsrail Kabilelerinin Kutsaması

Tora'nın kapanış bölümlerinden olan bu bölümde, Musa'nın İsrail kabilelerine yaptığı dualar yer almaktadır. Musa, vaat edilmiş topraklara ulaşamadan, Nevo (Nebo) Dağı'nda vefat etmiştir. Vefatından önce Yeşu ibn Nun'u önder olarak atamış ve İsrail kabilelerini tek tek kutsamıştır.[169]

---

165 "Der Pentateuch", Numbers 20: 1-5.
166 "Der Pentateuch", Numbers 20: 7-8.
167 "Der Pentateuch", Numbers 20: 9-11.
168 "Der Pentateuch", Numbers 20:12.
169 "Der Pentateuch", Deuteronomy 32:44-52.

Tora'nın ilk dört kitabında, doğrudan Tanrı'nın hitabı yer alırken son kitap olan Yasa'nın Tekrarı, Musa'nın veda hutbesi niteliğindedir.[170] Bu kitapta Musa "Tanrı'nın Adamı" olarak tanımlanmıştır. Bu ifade, Musa'yı Tanrı ile yakın bir ilişki içinde olan, O'nun elçisi olarak görev yapan bir peygamber tanımlar. Bu ayet, doğrudan Tanrı'nın sözlerinden ziyade, Musa'nın kendi düşüncelerini yansıtan bir konuşma olarak kabul edildiği için, Musa'nın burada "Tanrı Adamı" olarak nitelendirilmesi, onun Tanrı'nın kutsal ruhunun etkisi altında konuşmuş olduğunu vurgulamaktadır.[171]

İkinci ayette geçen "Tanrı Sina Dağı'ndan geldi" ifadesi, Tanrı'nın Sina Dağı'nda kendisini İsrail halkına açıkladığını ve onlara Tora'yı nasıl verdiğini hatırlatır. Sina Dağı, Tanrı'nın halkıyla buluştuğu ve onlara emirlerini verdiği kutsal bir yer olarak anılır. "Seir'den doğdu ve Paran Dağı'ndan parladı" ifadesi ise Tanrı'nın Seir ve Paran Dağları'nda da kendini gösterdiğini belirtir. Seir Dağı, Edom (Esav'ın kavminin yaşadığı yer) ve Paran Dağı ise İsmail'in soyunun yaşadığı bölge olarak bilinir. Bu bağlamda ayet, İbrahim'in soyundan gelen diğer halklara da Tanrı'nın varlığının bildirildiğini, ancak bu halkların Tanrı'nın yasasını kabul etmediğini imâ etmektedir. Bu nedenle Tanrı'nın lütfu İsrail halkına, yani Yakup'un soyuna verilmiştir.[172]

Hirsch'e göre "on binlerce kutsalıyla birlikte geldi, sağ elinde halkı için alev alev yanan ateş vardı" ifadesi, Tanrı'nın Sina Dağı'nda on binlerce kutsal varlıkla birlikte geldiğini belirtilir. "Kutsal varlıklar", Tanrı'nın melekleri veya göksel orduları olarak yorumlanır. Tanrı'nın sağ elinde bulunan "ateş" ise, Tora'nın gücünü ve kutsallığını sembolize eder. Ateş, hem Tanrı'nın yasasının saf ve arındırıcı doğasını hem de onun güçlü ve etkili olduğunu simgeler.[173]

Tora, İsrail'in gerçek mirası olarak tanımlanır. Hirsch'e göre, toprak ve zenginlikler geçici olabilir, ancak Tora, nesilden nesile aktarılan en değerli mirastır. Bu miras, İsrail topluluğunun ruhani kimliğini ve birliğini simgeler. Tora, İsrail'in tek yöneticisi ve en yüksek otoritesidir. Kralların bile uymak zorunda olduğu bu yasa, İsrail halkının birliğini

[170] Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 30-31.
[171] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:1.
[172] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:2.
[173] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:2.

ve gücünü sağlar. Tora, İsrail halkının bir arada kalmasını sağlayan tek güçtür, Tora'ya bağlı kaldığı sürece İsrail halkı ulus olarak güçlenecektir.[174]

Musa bu bölümde, her bir kabile için özel dua etmiştir. Hirsch, ayetlerde geçen kabilelerin özelliklerini şu şekilde yorumlamaktadır: Ruben'in soyu, liderlik yetkilerini kaybetmiş olsa da, Tora'ya olan bağlılıkları sayesinde yaşamlarını sürdüreceklerdir.[175] Yehuda'nın soyu, gücünü halkını korumak için kullanacak ve Tanrı'ya sadık kaldığı sürece Tanrı'nın desteğini alacaktır.[176]

Levi kabilesi, Tanrı'nın emirlerini öğretme sorumluluğunu üstlenmiştir. Onlar, Tanrı'nın emirlerini yerine getirirken aile ve akrabalık bağlarını göz ardı ederek, yalnızca Tanrı'ya olan sadakatlerini ön planda tutmuştur. Bu nedenle, Tanrı'nın hizmetinde en yüksek seviyeye ulaşmışlardır. Levi kabilesi, Tanrı'nın emirlerini öğretmek, halkı aydınlatmak ve Tanrı'ya olan sadakati sürdürmek için görevlendirilmiştir.[177]

Benyamin, mabedin bulunduğu bölgeye sahip olan kabiledir. Bu nedenle, Tanrı'nın himayesi ve koruması altında olacaklardır.[178] Yusuf'un soyuna ise zenginlikler ve bereketler verilmiştir. Tanrı, Yusuf'un soyuna, güneşin olgunlaştırdığı tahıllar ve ayın döngüsüyle büyüyen mahsuller gibi doğal zenginlikler bahşetmiştir.[179]

Zevulun ve İssakar kabileleri, birbirlerini tamamlayan özellikleriyle tanımlanır. Zevulun, ticaret ve dış ilişkilerde aktifken, İssakar öğrenim ve manevi gelişimle meşguldür. Bu iki kabile, birbirlerine destek olur ve Tanrı'nın adını yüceltmek için birlikte çalışır ve diğer ulusları Tanrı'nın adını yüceltmeye teşvik ederler.[180]

Gad kabilesi, geniş topraklara sahip olma ve bu toprakları savunma yeteneği ile kutsanmıştır. Gad kabilesi, elde ettikleri topraklarda güvenli bir şekilde yerleşir ve düşmanlarını yenerek topraklarını korur. Bu kabile, adalet ve doğruluk içinde yaşayarak Tanrı'nın rızasını kazanır.[181]

---

[174] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:4.
[175] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:6.
[176] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:7.
[177] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:8-11.
[178] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:12.
[179] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:13-17.
[180] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:18-19.
[181] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:20-21.

Dan kabilesi, güçlü ve cesur bir kabile olarak tanımlanır. Dan kabilesi, düşmanlarına karşı cesaretle savaşır ve zafer kazanır. Tanrı, Dan kabilesini korur ve onları düşmanlarına karşı güçlü kılar. Naftali kabilesi, bereketli toprakları ve sakin yaşam tarzı ile Tanrı'nın lütfuna mazhar olur.[182]

Aşer kabilesi, zenginlik ve bolluk ile kutsanmıştır. Aşer'in toprakları, Tanrı'nın lütfu ile bereketlenir. Aşer kabilesi, diğer kabileler tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kabile olarak tanımlanır. Tanrı, Aşer kabilesini korur ve güçlendirir; bu kabile, Tanrı'nın sağladığı güvenlik ve bereketle dolu bir yaşam sürer.[183]

Tora'nın son bölümlerinden olan bu ayetler, İsrail halkının Tanrı'ya bağlı kaldığı sürece Tanrı'nın onları koruyacağına dair bir müjdeyi iletir. Hirsch, bu bölümde İsrail'in Tanrı'ya olan güvenini ve Tanrı'nın da onları her türlü tehlikeden koruyacak olan sadakatini vurgulamıştır. İsrail, Tanrı'nın rehberliğinde diğer uluslardan ayrılır ve bu özel bağ, onların güvenliğini ve refahını sağlar.[184]

Hirsch Tora tefsirinde üç ana temaya değinmiş, bu üç konu ile Reformcuların Kutsal Kitap eleştirilerine karşı çıkmıştır. Dönemin Reform- Ortodoks mücadelesinin temel meselelerinden olan bu konulardan birincisi, Tevrat'ın ilahî kökeni, tarihlendirilmesi ve tarihselliği meselesidir. Hirsch, Kutsal Kitap eleştirmenlerinin ilahî kökenle ilgili eleştirilerine karşı çıkarak Kutsal Kitap'ın insan eseri olduğunu reddetmiştir. O, Tevrat'ın vahiy mahsulü olduğuna inanmıştır. İkincisi, değişen zamana rağmen Tevrat'ın geçerliliği konusudur. Hirsch, zaman ve mekân değişse de Tevrat hükümlerinin geçerli olduğunu savunmuştur. Üçüncü mesele ise Talmudik bilginlerin halahik otoritesidir.

Der Pentateuch, Hirsch'in Yahudi hukuku ve geleneği üzerine derin bilgilerini yansıtan ve Tevrat'ın ilk beş kitabını günümüz okuyucuları için anlaşılır ve uygulanabilir kılan bir çalışma olarak kabul edilmektedir. Almanca, İbranice ve İngilizce tercümesi bulunan bu eserin tamamı günümüzde online ve güvenilir bir platform olan Seferia'da da bulunmaktadır.

[182] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:22.
[183] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:24-25.
[184] "Der Pentateuch", Deuteronomy 33:26-29.

1.2.4. Siddur ve Mezmurlar Şerhi

Samson Raphael Hirsch Yahudilikte bir dua kitabı olan Siddur'u ve Mezmurlar'ı vefatından kısa bir süre önce şerh etmiştir. Bu eserler daha sonra *Hirsch Siddur* ve *Hirsch Psalmen* (*Sefer Tehilllim*) isimleriyle derlenmiştir.

Hirsch, Siddur Şerhi'nde, Yahudi inancındaki dua ve ibadetlerin derin anlamları ele almış; her bir duanın ve ibadetin arkasındaki teolojik temelleri açıklamıştır. Bu ibadet ve ritüeller dışsal eylemler değil, aksine bireyin Tanrı ile ilişkisini ve manevi yolculuğunu derinleştiren eylemler olarak yorumlanmıştır. Sefer Tehillim Şerhi'nde ise Kral Davud'un ilahi ile dualarını açıklamış ve yorumlamıştır. Samson Raphael Hirsch'in her iki kitabı da günümüz modern Ortodoks toplulukları tarafından ibadet esnasında kullanılmaktadır.

1.2.5. Yazışmalar

On dokuzuncu yüzyıl düşünürleri fikirlerini genellikle gazete ve dergiler aracılığıyla yayımlar, kendilerine yöneltilen eleştirilere de yine bu şekilde cevap verirlerdi. Samson Raphael Hirsch'in fikirleri de hem Ortodoks hem de Reform Yahudi cemaatlerinin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu eleştirilere yönelik savunmalarına, *die Allgemeine Zeitung des Judentums*[185] gazetesinde yer vermiştir. Hirsch'in Horeb'ten sonra, muhtemelen 1840 yılının başında kaleme aldığı *Postscripta zu den unter dem Titel „Chorew Bezajon" erschienenen Briefen eines jüdischen Gelehrten und Rabbinen über das Werk »Chorew«*,[186] 1838 yılında kaleme alınan *Erste Mittheilungen aus Naphtali's Briefwechsel*; ve 1844 yılında yazılan *Zweite Mittheilungen aus einem Briefwechsel über*

[185] Kısaltılması AZJ olan "Die Allgemeine Zeitung des Judentums" (Genel Yahudi Gazetesi), 1837 yılında Almanya'da kurulan ve Yahudi toplumunun dinî, kültürel ve sosyal meselelerine odaklanan önemli bir haftalık yayındı. Gazete, 19. yüzyılın ortalarında Yahudi cemaatleri arasında meydana gelen güncel olayları, dinî tartışmaları, kültürel gelişmeleri ve Yahudilere yönelik sosyal ve politik sorunları kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Yahudi Aydınlanması (Haskalah) ve modernleşme sürecinde Yahudi toplumunun karşılaştığı zorlukları ve değişimleri yansıtan bir platform olarak önemli bir rol üstlenen "Die Allgemeine Zeitung des Judentums", çeşitli Yahudi düşünce akımları ve fikirleri arasındaki tartışmalara yer vererek, Yahudi entelektüel düşüncesinin ve toplumsal hayatın çeşitliliğini sergilemiştir. Bu gazete, Samson Raphael Hirsch gibi önemli Yahudi düşünürlerinin yazılarına ve görüşlerine de yer vererek, onların Yahudiliğe ve modern dünyaya ilişkin düşüncelerini daha geniş bir kitleye ulaştırmalarına olanak tanımıştır. Hirsch'in gazetede yayımlanan makaleleri ve diğer yazıları, Yahudi inancı ve modernite üzerine derinlemesine analizler sunarak, Yahudi toplumunun karşılaştığı zorluklara ve fırsatlara ışık tutmuştur. Geniş bilgi için bk Meir Hildesheimer - Matthias Morgenstern, *Rabbiner Samson Raphael Hirsch in der deutschsprachigen jüdischen Presse: Materialien zu einer bibliographischen Übersicht* (LIT Verlag Münster, 2013), 21.

[186] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 124-25.

die Neueste Jüdische Literatur isimli makaleleri dikkate değer olanları arasında sayılmaktadır.[187]

Samson Raphael Hirsch, 1854 yılından itibaren kurucusu ve editörü olduğu *Jeschurun* dergisinde muhtelif konularda çok sayıda deneme ve makale yayımlamıştır. Bu eserlerinin bir bölümü, vefatının ardından, 1902 yılında *Collected Writings* başlığı altında altı ciltte toplanmıştır. Ayrıca *Collected Writings* haricinde pek çok müstakil kitap Hirsch'in deneme ve makalelerinden derlenmiştir.

Günümüzde Hirsch'in din ve felsefe konularındaki derin düşüncelerini ve yorumlarını içeren, ideolojisini yansıtan önemli eserlerden bazıları; *Judaism Eternal: Selected Essays from the Writings of Samson Raphael Hirsch* (Ebedi Yahudilik: Samson Raphael Hirsch'in Yazılarından Seçilmiş Denemeler), *The Hirsch Haggadah, The Twelve Prophets, Etymological Dictionary of Biblical Hebrew, Moadim Perspectives: Chanukah and Purim, Chumasch Schma Kolenu, Der jüdische Sabbat'*dır. Bu eserler Hirsch'in ideolojisinin anlaşılmasında büyük bir kaynak teşkil ederler.

1.3. DÜŞÜNCESİ

Samson Raphael Hirsch'in düşünce dünyası, seküler ve dindar entelektüel çevrelerin kesişiminde şekillenmiştir. Hirsch, "aydın, dindar ebeveynler" (*erleuchtet religios*) tarafından yetiştirildiğini belirterek hem dinî hem de seküler eğitimin önemini vurgulamıştır.[188] Dinî eğitiminde Isaac Bernays ve Jacop Ettlinger'in etkisi büyük olmuştur. Seküler bilgisinin temelini ise *Hamburg Gymnasium*'una borçludur.[189] Gymnasium döneminde Cicero ve Shakespeare'in yanı sıra Goethe ve Schiller'in idealizminden etkilenmiştir.[190] Ayrıca Hirsch'in felsefi düşüncesinde, dönemin diğer Yahudi düşünürleri gibi, Leibniz, Hegel, Kant gibi filozoflardan etkisi bulunmaktadır.[191] Eğitim anlayışında ise Pestalozzi'nin yöntemleri önemli bir yer tutmuştur.[192]

---

[187] Geniş bilgi için bk. Hildesheimer - Morgenstern, *Rabbiner Samson Raphael Hirsch in der deutschsprachigen jüdischen Presse*.
[188] Gottlieb, "Oral Letter and Written Trace", 323.
[189] Heinemann, "Samson Raphael Hirsch - The Formative Years of the Leader of Modern Othodoxy", 31.
[190] Heinemann, "Samson Raphael Hirsch - The Formative Years of the Leader of Modern Othodoxy", 32; Heinemann, "Samson Raphael Hirsch - The Formative Years of the Leader of Modern Othodoxy", 36.
[191] Michael A. Meyer, "Modernity as a Crisis for the Jews", *Modern Judaism* 9/2 (1989), 158.
[192] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 71.

On dokuzuncu yüzyıl Alman Yahudi ideolojisinde önemli fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Değişim talep eden hareketler genellikle reformcu olarak adlandırılırken, değişime direnç gösteren hareketler Ortodoks olarak nitelendirilmiştir. Ancak, Ortodoks gruplar arasında da ciddi düşünce farklılıkları mevcuttu. Örneğin, Isaac Leser, Samson Raphael Hirsch ve Moses Sofer gibi farklı düşüncelere sahip düşünürler Ortodoks kategorisi içinde yer almışlardır.[193]

Hirsch'in düşünceleri hem Ortodoks hem de Reformist muhaliflerini tarafından sık sık eleştirilmiş, özellikle Alman dili ve Alman kültürü yanlısı olmasından dolayı suçlanmıştır.[194] Hirsch'in; Abraham Geiger (ö. 1874), Seligmann Baer Bamberger (ö. 1878), Zacharias Frankel (ö. 1875) ve Leopold Löw (ö. 1875) gibi düşünürlerle girdiği tartışmalar ve onlara yaptığı savunmalar Hirsch'in düşüncesinin anlaşılmasında önemli kanıtlar olarak görülmektedir.

1.3.1. Samson Raphael Hirsch'in Dünya Görüşü

On dokuzuncu yüzyılda Ortodoks Yahudiliğin ana savunucularından olan Samson Raphael Hirsch aslında bir filozof olmamasına rağmen onun Tevrat yorumları ve Yahudi geleneğini modern dünya ile uyumlu hale getirme çabası onun Yahudi bir filozof olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.[195] Hirsch'in gençlik yıllarından itibaren kaleme aldığı mektupları ve makaleleri incelendiğinde kendisinin hem Yahudiliği anlaşılır kılmak hem de Ortodoks düşünceyi Reform Yahudilerine karşı savunabilmek amacıyla sık sık felsefeye başvurduğu gözlemlenmektedir. Onu çağının Ortodoks din adamlarından ayıran yanı; yeni akıl yürütme metotlarını ve araçlarını iyice anlayıp ustaca kullanması olmuştur.[196] Hirsch, Yahudi olmanın sorumluluklarını anlatırken Tevrat metninin ve Yahudi geleneğinin sistematik bir açıklamasını vermekle yetinmemiş, aynı zamanda felsefeden de yararlanmıştır. Felsefe aracılığıyla hukukun, ahlakın ve vahyin doğasının sistematik bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

Hirsch'in dünya görüşü, spesifik bir felsefi sistem oluşturma amacını gütmez; daha ziyade, Yahudi hukukunu ve dinî hayat felsefesini temel alan bir anlayıştan

---

193 Seda Özmen, "Muhafazakârlık ve Reform Arasında Bir Hareket: Neolog Yahudilik", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (05 Ocak 2015), 160.
194 Liberles, "Champion of Orthodoxy", 214.
195 Daniel Frank - Oliver Leaman, *History of Jewish Philosophy* (London: Routledge, 1997).
196 Hirsch, "Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch", 1890, 125.

kaynaklanmaktadır. Onun çalışmaları, Tevrat'ın ilahî kökenine ve Yahudilikteki emirlerin günlük hayatla entegrasyonuna vurgu yapmaktadır. Hirsch, spekülatif felsefeye ve dışsal teolojik kanıtlara karşı çıkmış, Tanrı ve Tevrat hakkındaki bilginin bizzat Yahudi deneyimine ve tarihî aktarıma dayanması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle, onun eserleri Yahudi hukuku ve ahlakının pratiğinde bulunan derinliği ve zenginliği yansıtmaktadır.[197]

Hirsch, İbn Meymun ve Moses Mendelssohn'dan farklı olarak, Yahudiliği bir hukuk ve hayat felsefesi olarak görmüştür ve felsefesini spekülatif düşüncelerden ziyade Yahudi tarihî deneyimi ve Yahudi hukuk pratiği üzerine kurmuştur. Hirsch'e göre İbn Meymun, Aristoteles ve Müslüman kelamcılar ile Yahudiliğin uyumlu olmadığı noktalarda onların fikirleriyle tartışarak, Yahudi felsefesini Grek-Arap felsefesi ile bütünleştirmeye çalışmıştır. Hirsch, İbn Meymun'un, Yahudiliği kendi içinden yaratıcı bir şekilde geliştirmek yerine, dışarıdan gelen baskılarla bağdaştırmaya çalıştığı için eleştirmiştir. Mendelssohn ise Yahudiliği Alman Aydınlanma düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışmış ve bu süreçte dinî uygulamaların modernleştirilmesini teşvik etmiştir.[198]

Hirsch, bu iki yaklaşımdan farklı olarak, "Yahudiliğin organik olarak anlaşılması ve içeriden geliştirilmesi" ilkesini benimsemiştir. O, Yahudiliği iç kaynaklarından, özellikle Tevrat ve halakadan türetilen bir sistem olarak inşa etmeye çalışmıştır. Hirsch'in düşüncesi, Tanrı'nın varlığına ve Tevrat'ın ilahî kökenine olan sarsılmaz inancına dayanır. O, Yahudi hukukunu ve etik sistemini günlük hayata uygulanabilir ve yaşayan bir gelenek olarak görür. Çalışmaları, Yahudi hukukunun felsefi temellerini ve Yahudi hayatında mitzvotların uygulamasının önemini açıklamaktadır. Hirsch'e göre, Tanrı'yla bireysel ilişki ve Tevrat'ın öğretilerinin kişisel deneyim üzerinden yaşanması esastır.[199] Hirsch için Yahudilik, her zaman içeriden, yani Yahudi toplumunun kendi tarihî ve dinî deneyimlerinden kavranması gereken bir fenomendir. Bu bakış açısıyla Hirsch, İbn Meymun ve Mendelssohn'un yaklaşımlarından ayrılarak, Yahudiliğin özgün bir anlayışını ve uygulamasını savunur. Hirsch, Yahudiliği kendi bağlamında, tarihî ve hukukî bir perspektifle anlamak için çalışmış ve bu süreçte Yahudi felsefesine katkıda

[197] Hirsch, *Horeb*, 1962, 40.
[198] Levenson, "Samson Raphael Hirsch's Bible Project", 6.
[199] Hirsch, *Horeb*, 1962, 49-51.

bulunmuştur. Bunu yaparken amacı "Yahudilik bilimi" dediği şeyi kendi kaynaklarından inşa etmek olmuştur.[200]

Hirsch, Mendelssohn'dan iki kuşak sonra, oldukça farklı bir Alman entelektüel bağlamında yaşamıştır. Her ne kadar eserlerinde Mendelssohn'u eleştirmiş olsa da Mendelssohn'un mirasının devamını temsil eden önemli bir figür olarak öne çıkmıştır.[201] Hirsch'in özellikle Alman dilini kullanması ve içinde bulunduğu toplum ile entegre olma çabaları kendisini Ortodoks geleneğin bakış açısından uzaklaştırmıştır ve bir şekilde kendi Yahudilik anlayışının da dış etkenlerden etkilenmesine neden olmuştur.

1.3.2. Tora im Dereh Erets

Tora im Dereh Erets (Almanca orijinali *Torah im Derech Eretz)* kavramı, Samson Raphael Hirsch'in öğretisinde Tora ve dünyevi hayat ilişkisine dair bir anlayışı temsil etmektedir. *Dereh Erets'in* kelime anlamı, "Yaşanan ülkenin kuralları" olarak tercüme edilirken Hirsch'in öğretisi bağlamında bu kavram "Tevrat ile belirli bir çağın medeniyeti arasındaki ilişki" ya da "Seküler dünya ile uyum içerisinde bir Tora hayatı" olarak anlaşılmaktadır.

Tora im Dereh Erets düşüncesinin amacı yeni nesillere Tevrat ahlakı ve bilgeliğinin yanı sıra *Dereh Erets*'i öğretmek, kendilerine geçim kaynağı sağlamak için gerekli bilgileri vermek; onlara okuma, yazma ve aritmetik gibi becerileri konusunda eğitmektir.[202] Her ne kadar bu kavram Hirsch ile bütünleşmiş olsa da Hirsch tarafından üretilmemiştir. Bilakis Hirsch, bu geleneğin içinde büyümüştür.[203]

---

[200] Hirsch, *Horeb*, 1962, 41-42; Joseph Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume II* (New York: Philipp Feldheim, 1948), 13-18.

[201] Geniş bilgi için bk. Meyer, "Modernity as a Crisis for the Jews", 157.

[202] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 12; Samson Raphael Hirsch'in neslinden önceki dönemde, seküler çalışmaların yükselişi dört ana tarihsel olayın sonucuydu: Özgürleşmenin başlaması, Batı Avrupa'da kapitalizmin yükselişi ve sanayi devrimi, Aydınlanma Dönemi ve Berlin Haskalası. Özgürleşme süreci, Yahudilerin toplumsal ve yasal sınırlamalardan kurtulmasıyla, Yahudi ailelerin çocuklarını modern ve saygın mesleklere yönlendirmelerine neden oldu. Kapitalizmin yükselmesi ve sanayi devrimi, çok yönlü akademik eğitimi birçok meslek için gerekli kılarak Yahudi gençlerinin modern eğitim almalarını zorunlu hale getirdi. Aydınlanma Dönemi, bilim ve akılcılığın yükselişiyle din ve geleneksel otoritelerin sorgulanmasına yol açtı. Berlin Haskalası, Yahudi gençlere devrimci ve eğitimli bir kimlik sunarak seküler bilgiye yönelmelerine ve gelenekten uzaklaşmalarına teşvik etti. Bu süreçte, Ortodoks otoriteler Yahudi çocuklarının eğitim müfredatındaki değişikliklere karşı sert uyarılarda bulundular ve seküler ile dinî eğitim arasındaki gerilim, Yahudi toplulukları için önemli bir mesele haline geldi. Geniş bilgi için bk. Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 27.

[203] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 12.

Mişna'da geçen *Yafe Talmud Tora im Dereh Erets* yani "Kişi, Tevrat ışığı ve öğrenimi ile günlük iş hayatını birleştirmeli ve bunları beraber yürütmelidir" ifadesi, Hirsch'in ideolojisinin kaynağını oluşturmaktadır. Hirsch'in bu yaklaşıma dayanan ideolojisi, zamanla *Tora im Dereh Erets* olarak adlandırılmıştır. Mişna'da *Dereh Erets* terimi, iş, meslek veya meşguliyet anlamına gelirken, Hirsch bu kavramı "Yahudi yasalarına bağlılığı muhafaza ederek Batı kültürüyle tam bir entegrasyon" şekilde genişletmiştir. İdeal bir Yahudi'nin Tevrat'ın ilahî otoritesine bağlı kalarak modern dünyanın kültürel zenginliklerine entegre olan bir birey olduğunu savunmuştur.[204]

Tora im Dereh Erets kavramı, Tora'nın hayata biçim veren etkinliği ile dünyanın birbirine nasıl bağlı olduğunu ifade etmektedir. Hirsch, Tora ve Dereh Erets'in, özellikle de doğa bilimlerinin birbirini tamamladığına ve doğru şekilde çalışıldığında gerçek ideal Yahudi gençliğini geliştireceğine inanıyordu. Hirsch, Tora olmadan *Dereh Erets*'in ve *Dereh Erets* olmadan Tora'nın var olamayacağını, her ikisinin birbirini koşullandırdığını ve birbiriyle bütünleştiğini vurgulanmıştır. *Tora* ve *Dünya* kavramları, tek bir sistem içerisinde iki temel unsurdur. *Dünya* Tanrı'nın iradesinin yerine getirilmesi ve O'na hizmet edilmesi için yaratılmıştır. Tora, bu yolda rehberlik eden bir kılavuzdur. Hirsch'in öğretisi, *Tora im Dereh Erets* anlayışının, inananların dünyayla olan ilişkisinin sadece bir parçası değil, doğrudan mesajın özü olduğunu belirtir. Tora'yı bu dünyaya biçim veren bir kural, dünyevi hayat ise insan kültürünün alanı olarak görür. Bu bağlamda *Tora im Dereh Erets*, Tora kültürünün insan kültürü üzerindeki ustalığını ifade eder. İnsanın ham maddesi olan bedeni, ruhu ve kültürü yaratılışının verileridir; Tora bu verilere imaj ve benzerlik kazandırmak için gelmiştir.[205] Hirsch, *Tora im Dereh Erets* ilkesini, kültürel içeriği sadık bir gerçek ve daha yüksek değerler hizmetine dönüştüren dinamik bir formasyon ilkesi olarak görür. *Dereh Erets*, insanların dünyada yaşaması, kaderini gerçekleştirmesi ve başkalarıyla birlikte uyum içinde yaşamaları gerektiği gerçeğinden doğan tüm durumları kapsar.

Hirsch'in dinî ve seküler eğitimin birlikteliği ilkesini onaylaması, özellikle de bilim ve dinin uzlaştırılması sorununu ortaya çıkardığı için eleştirilmiştir.[206] Hirsch'e göre, Tora bilgisi ve dünya bilgisi, bütün ve eksiksiz bir hayat için gerekli olan iki temel ihtiyaçtır.

---

[204] Muhammed Ali Bağır, "Ortodoks Yahudiliğin Tevrat Eleştirisine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme", *Tarihten Günümüze Yahudilik*, ed. Abdullah Altuncu (Ankara: İlahiyat, 2022), 198.

[205] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 24.

[206] Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 240.

Ancak bu, iki bilgi türünün eşit statüde olduğu anlamına gelmez. Tora, bu dünyanın anlamını ve amacını öğreterek onun hayata geçirilmesi için rehberlik ederken, dünya bilgisi (bilim), sunulan araç ve gereçlerin bu yüksek amaç doğrultusunda etkili bir şekilde kullanılmasını sağlar. Bilim, Tora'nın amaçlarına hizmet eder ve bilimsel bilgi de Tora bilgisini destekleyici bir rol üstlenir. Hirsch'in *Tora im Dereh Erets* kavramı, dinî inançlar ve bilimsel bilgiyi nasıl bir araya getirdiğini ele alır. Tora ve dünya tek bir sistemin parçaları ise, bu ikilinin doğru entegrasyonu hayatın özünü oluşturur. Hirsch, eserlerinde ve Tora yorumlarında ele aldığı seküler konuları her zaman Tora'nın perspektifinden değerlendirerek, yorumlarının Tora ilkelerine hizmet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hirsch'in *Tora im Dereh Erets* öğretisi, iki ayrı bileşenin fiziksel bir karışımı yerine, kimyasal bir bileşim olarak görülmelidir. Bu benzetme, Tora ve seküler bilginin sadece yüzeysel bir birleşim değil, derin ve içsel bir bütünleşme içinde olduğunu vurgulamaktadır.[207]

Samson Raphael Hirsch, Tora'nın mesajını daha derinlemesine kavrayabilmek için bilim ve tarih çalışmalarının büyük önem taşıdığını sürekli olarak vurgulamıştır. Frankfurt'ta kurmuş olduğu lisenin raporlarında da bilim ve tarih çalışmalarının, Tevrat'ın mesajının anlaşılmasında kritik bir role sahip olduğunu belirtmiştir. Bu, Hirsch'in eğitim anlayışının ve dinî yorumlarının, sadece dinî metinlerle sınırlı kalmayıp, geniş bir bilgi yelpazesini kapsaması gerektiği inancını yansıtmaktadır. Hirsch'in eğitim ve öğretim yaklaşımı, Yahudi dinî ve dünyevi bilgilerin entegrasyonunu hedefleyerek, modern Ortodoks Yahudiliğin temellerini atmıştır. Bu yaklaşım, bilimsel bilginin Tora'nın rehberliğinde kullanılması gerektiği anlayışını vurgulamakta ve bu ikilinin doğru entegrasyonunun hayatın özünü oluşturduğunu savunmaktadır.

1.3.4. Doğal Din Kapsamında Yahudilik ve Ahlak Hukuku

Samson Raphael Hirsch, Tevrat yasalarının mutlak bir otoriteye dayandığını ve Tevrat'ı doğa gibi, Tanrı'nın iki temel vahyinden biri olarak kabul ettiğini vurgulamaktadır. Hirsch'e göre, Tevrat ve doğa, Tanrı'nın bilgeliğini ve iradesini anlamak için incelenmesi gereken iki temel kaynaktır. Bu bağlamda, Yahudi yasaları bireysel vicdan veya ahlaki yargıdan bağımsız olarak bağlayıcıdır ve Tanrı'nın emri olarak kabul edilmelidir.

[207] Yehudah (Leo) Levi, "Rabbi Samson Raphael Hirsch—Myth and Fact", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 31/3 (1997), 5-22.

Hirsch, Tevrat'ın ve doğanın sorgulanamaz gerçeklikler olduğunu savunmuş ve vahyin gerçekliğini, Yahudi yasalarının bağlayıcılığını sorgulamayı reddetmiştir. Ona göre, bu yasalar Tanrı'nın emirleridir ve bunlara yönelik eleştiriler hem anlamsız hem de saygısızdır. Hirsch'in bu görüşleri, dönemin Reformcuları ile çatışmasına yol açmıştır. Hirsch, Yahudi yasalarının bireysel vicdan veya ahlaki yargıdan bağımsız olarak bağlayıcı olduğuna inanırken, Reformcular Yahudi yasasını kişisel inanç ve ahlaki özgürlük perspektifinden değerlendirmişlerdir. Bu çatışma, Yahudiliğin doğası ve uygulanması üzerine derin felsefi ve teolojik farklılıkları yansıtmaktadır. Hirsch, Geiger ve diğer reformcuların, Yahudiliği modernize etme çabaları kapsamında, Tevrat'ı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi ele aldıklarını ve Yahudiliği dışarıdan gelen a priori (önceden var olan) bir ahlak sistemiyle değerlendirdiklerini belirtmiştir. Bu yaklaşıma bilimsel olmadığı ve Yahudilikle çeliştiği için eleştiriler yöneltmiştir.[208]

Hirsch, *doğal din* kavramını, her insanın doğuştan taşıdığı evrensel ahlak ilkeleri olarak tanımlamıştır. Bu ilkeler, *Yedi Nuh Yasası*'nda somutlaşmış olup; insanlığın tümü için geçerlidir ve doğru davranışların bu yasalar çerçevesinde şekillenmesi gerekir. *Doğal din* vahiy gerektirmez; doğa aracılığıyla Tanrı'nın varlığını insanlara öğretir. Bu durumda, tüm ulusların Tanrı'yı tanıması ve keşfetmesi mümkündür. Ancak Yahudiler için durum farklıdır. Tanrı'nın Yahudi halkını sorumlu tuttuğu görevler Tora'dan öğrenilmelidir. Tora, insan doğasıyla uyumludur ve insanın içsel dürtü ve özlemlerine cevap verir. Yahudi halkın Tanrı'ya itaati, bir kölelik değil, aksine Tanrı ile iş birliğidir. Tanrı insanlara özgür iradeleriyle görevlerini yerine getirebilmeleri amacıyla Tevrat'ı vermiştir.[209]

Hirsch, Yahudi yasalarının hem çevreye saygıyı hem de Tanrı'ya karşı adaleti vurguladığını belirtmiştir. Bu bağlamda *Mishpatim* insanlar arası adil davranış ve söz, *Chukkim,* doğaya ve kişisel varlığa karşı adalet olarak tanımlanmıştır. *Mitzvot* sadece çevreye saygıyı değil, aynı zamanda Tanrı'ya karşı adaleti de vurgulamaktadır. *Edoth* Tanrı'ya, bireye, İsrail'e ve insanlığa karşı adaleti; *Toroth* hakikate ve erdeme karşı duyguların adaletidir. *Avodah* ise bu adalet anlayışı içerisinde kişisel gelişimi ifade etmektedir. Hirsch, bir denizcinin fırtınada Kuzey Yıldızı'na bakarak gemisini

[208] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume II*, 13-18.
[209] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*, 36.

yönlendirmesi gibi, Yahudi'nin de Tanrı'nın iradesine odaklanarak içsel ve dışsal zorlukların üstesinden gelmeyi amaçladığını savunur.[210]

1.3.5. Akıl ve Duygu

Samson Raphael Hirsch, tefsirlerinde akıl ve duyguyu dengeli bir şekilde entegre etmiş, Yahudiliğin anlaşılmasında bu iki unsurun önemini vurgulamıştır. Ancak onun orta yolu seçmesi hem Reformcular hem de Ortodokslar tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Sağ taraf Hirsch'i soğukkanlı bir rasyonalist olarak görürken, sol kesim irrasyonel bir mistik olarak nitelendirmiştir.

Hirsch, akıl ve duygunun her ikisinin de Yahudilikte önemli rol oynadığını savunurken, Yahudi mistisizminin derinliğinin de farkındadır. Akıl için Tevrat'ın tam kullanımının gerekliliğini vurgularken, Yahudi hayatının en yüksek amacının bilgi edinmek değil, Yasa'nın pratik uygulaması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, mitzvaların zihinleri teşvik etmesi ve anlamlarını keşfetmek için aklın kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Hirsch, mitzvaların ilahî kökenini kabul ettikten sonra anlam ve amaçları üzerine düşünülmesi gerektiğini savunmuştur. Akıl ve duygunun sınırlarının bilinmesi gerekir, ancak akıl ve duygu Yahudiliğin derin anlamlarını kavramada kişiye yardımcı da olabilir. Akıl ve duygular, Tanrı'nın yasalarını ve doğanın mucizelerini anlamada rehberlik eder, Yahudiliği sadece kişisel bir inanç sistemi değil, yaşayan bir kanunlar bütünü olarak ortaya koyar.[211]

Hirsch, Tevrat'ı yorumlarken insan aklı ve zekasını merkeze almış ve okurlarından Yahudiliği kendi kendilerine inşa etmeleri için akıllarını kullanmalarını istemiştir. *On Dokuz Mektup*'unda bu düşünceyi detaylandıran Hirsch, insanların düşünme yetisini büyük bir avantaj olarak görmüş, insan aklının onu diğer tüm canlılardan ayıran özellik olduğunu vurgulamıştır.[212] Tüm doğayı kapsayan genel bir ilahî plan vardır ve bu planda insanlar, itaat edip etmemeyi seçebilmeleri açısından özeldir.[213] Ayrıca *Horeb* isimli eserini *İsrail'in düşünen genç erkek ve kadınları*'na adamış olması, onun akla verdiği önemin bir tezahürüdür.

---

[210] Hirsch, *Horeb*, 1962, 84.
[211] Hirsch, *Horeb*, 1962, 88.
[212] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 37-41.
[213] Daniel Frank - Oliver Leaman (ed.), *History of Jewish Philosophy* (London: Routledge, 2003), 2/726.

Hirsch, inanç ve bilim arasında bir uçurum bulunmadığını savunmuştur. Ancak insan aklının Tora'nın rehberliğine ihtiyaç duyduğunu da vurgulamıştır. Hirsch'e göre, gerçek bilim yalnızca Tevrat'ın hakikatine uyduğunda geçerlilik kazanır. Bu bağlamda, "gerçek bilimin" Tevrat'ın anlatısıyla örülerek ortaya çıkacağını belirtmiştir.[214] Bu görüş, bilimin, Tevrat'ın rehberliği altında şekillenmesi ve böylece dinî inançlarla uyumlu hale gelmesi gerektiğini ifade eder.

1.3.6. Mensch- Jisroel[215] Kavramı

Samson Raphael Hirsch, Aydınlanma sonrası gelişen felsefi akımlar ve kökten değişen sosyo-ekonomik dünyada Yahudi kimliğinin ve dünya ile olan ilişkilerinin yeniden tanımlanması gerektiğini savunmuş, *Mensch- Jisroel* (insan- İsrail) kavramı ile gençlerin eğitimine yönelik fikirlerini ortaya koymuştur. *İnsan-İsrail, Tora im Dereh Erets*'in evrensel idealini maddi ve manevi yaşamında uygulayan ideal Yahudi modelini temsil etmektedir.[216] Bu model, Batı kültürüne entegre olmuş, dinî inançları ve uygulamaları bakımından Yahudi kimliğini koruyan bireyler olarak tanımlanmıştır.[217]

On dokuzuncu yüzyılda geleneksel Ortodoks Yahudiler her türlü seküler sorgulamaya karşı direnirken, Reformist Yahudiler hümanizmi savunuyordu. Hirsch, bu iki uç ortasında yer alarak dinî hümanizmi benimsemiştir. O, Yahudilik ile hümanizm arasında bir zıtlık olmadığını, aksine, bu iki düşünce sisteminin birbirini tamamladığını savunmuştur. Bu bağlamda, Hirsch'in hayat felsefesi, *Lebensbejahend* (hayatı onaylayan) ve *Wissenbejahend* (bilgiyi onaylayan) bir tutumu yansıtmaktadır, yani o, dünyevi hayata ve bilime karşı son derece olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. İnsanı yaratılmışların en üstünü olarak tanımlamış ve insanın üstünlüğünü akıl ile ilişkilendirmiştir.[218]

Hirsch, dünyadan kopuk bir Yahudi hayatına karşı çıkmıştır. Onun, *insan-İsrail* yaklaşımı, dünyevi anlamda "insan" olarak yaşarken, dinî olan "İsrail" kimliğini ve bu kimliğin gerektirdiği tüm görev ve yükümlülükleri muhafaza etmeyi hedeflemiştir.[219] Bu bağlamda, Yahudilerin diğer uluslarla bir arada olmalarını ve sahip oldukları manevi

---

[214] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 34.
[215] "İnsan- İsrail"olarak Türkçeye çevirdiğimiz bu kavram Hirsch'in, Tevrat öğretilerine bağlı, hümanist Yahudi hayat biçimini ifade etmektedir.
[216] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 25.
[217] Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 224.
[218] Geniş bilgi için bk. Hirsch, *Horeb*, 1962, 90.
[219] Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 226.

değerlerle diğer insanlara yol göstermeleri gerektiğini dile getirmiştir. Hirsch'e göre, aydınlanmış, hümanizme uygun bir hayat için Tevrat'ta öğretilen temel hayat ilkelerinin değiştirilmesine veya yasaların reforme edilmesine gerek yoktur. Yahudilik ilkeleri zaten aktif ve dünyadan haberdar olan bir varoluş sunmaktadır. Yahudilerin diğer toplumlarla etkileşimini ve manevi değerlerin yayılmasını öngörmekte ve İsrail halkının evrensel bir misyonu olduğunu vurgulamaktadır.[220] Hirsch bu yaklaşımı ile, din ve dünyevi yaşamın iki zıt tutumunu birleştirerek, her iki alanda da eğitim almış bireyler yetiştirmek amacıyla "tüm konularda dengeli bir eğitim vermek için güçleri birleştirmeyi" istemiştir.[221]

Mensch-Jisroel, Yahudiliğin gereklerini yerine getiren aydın kişidir.[222] Bu kişi, *Tora im Dereh Erets*'in evrensel idealini maddi ve manevi hayatında uygulamaya koyan ideal Yahudi'yi temsil etmektedir.[223] Hirsch bu kavram ile Yahudilik ile hümanizm arasında bir çelişki olmadığını; aksine, bu iki düşünce sisteminin birbirini tamamladığını savunmuş, dünya görüşünü Yahudi yasaları ve bunların altında yatan düşüncelerin detaylı bir analizinden türetmiştir. Hirsch, Tevrat'ın, insanî yeteneklerin körelmesini değil, Tanrı tarafından belirlenen yasalar çerçevesinde kullanılmasını istediğini vurgulamıştır.[224]

Hirsch'in bu ideali zaman içinde anlaşılırlığını yitirmiştir. Tarihsel süreçte, bütünleşmiş *insan-İsrail* ideali yerine, yarı Yahudi yarı Avrupalı, bölünmüş ve olgunlaşmamış bir kişilik imajı ortaya çıkmıştır. Çoğunluğun *Dereh Erets*'i Tevrat'a tabi kılmak yerine, her ikisi arasında kolay bir uzlaşmayı seçmesi sonucunda Tevrat, *Dereh Erets*'e tabi hale gelmiştir. Hirsch'in niyeti, gözlemci Yahudileri Avrupalı yaşam tarzına hazırlamak değil, bir Tevrat yaşamı kurmaktı. Ancak *Tora im Dereh Erets* kavramını Yahudi öğretisinden ayırarak "Avrupa'ya giriş bileti olarak" kullanan pek çok kişi olmuştur.[225]

1.3.7. İbranicenin Önemi

Samson Raphael Hirsch, eserlerinin büyük çoğunluğunu Almanca olarak kaleme almış olmasına rağmen, ilahî mesajın doğru anlaşılabilmesi için İbranicenin gerekli olduğunu her zaman vurgulamıştır. Hirsch'e göre, İbranice sadece Tanrı'nın dünyayı yarattığı dil değil, aynı zamanda insanlığın orijinal dili (*Ursprache*) olduğu için, Yazılı ve Sözlü

[220] Hirsch, *Horeb*, 1962, 97.
[221] Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 228.
[222] Salihoğlu, "Avrupa'ya Bir Giriş Hikayesi", 176.
[223] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 25.
[224] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 107.
[225] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 42.

Tevrat metninin anlaşılabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, İbrani Dil Felsefesi ve Sembolik Dil Felsefesi, Hirsch'in Yahudi Yasası'nın altında yatan fikirleri anlamaya yönelik geliştirdiği iki temel araştırma yöntemidir.[226]

Hirsch, İbranicenin Tevrat'ı anlamak için yeterli olmadığını, aynı zamanda genelde dil felsefesi ve özelde İbrani dili felsefesine de hâkim olunması gerektiğini belirtmiş, kutsal dildeki kelimelerin anlamının yanı sıra seslerin telaffuzunun da önemli olduğunu vurgulamıştır.[227] *On Dokuz Mektup*'ta Tevrat'ın dili hakkında, "Tevrat'ı İbranice olarak, yani bu dilin ruhuna uygun şekilde okumalıyız. Az anlatır, fakat sözcük köklerinin derin anlamlılığıyla, resmin her bir detayını ortaya koyar. Adeta yarı sembolik bir dildir. Algıları açık bir şekilde, yüzeyin altında yatan daha derin anlam ve yoğun mana ile uyumlu bir zihinle okumalıyız" şeklinde ifade etmiştir.[228]

Hirsch, İbraniceyi, derinliği nedeniyle zekâyı ve düşünme yeteneğini geliştiren bir araç olarak değerlendirmiştir. İbranicedeki kelimeler, nesnelerle ilişkili anlamları köklerden türeterek daha bilinçli bir şekilde yansıtır ve böylece dilin yaratıcı ruhunu gösterir. İnsanlık etimolojisi, insanlık ve doğa hakkındaki kavrayışların özünü sunar. Hirsch, İbranice kelimelerin berrak fikirlerle dolu olduğunu ve her kelimenin nesnesine dair açık bir anlayış sunduğunu savunmuş, bu nedenle İbraniceyi diğer dillerden üstün bir eğitim aracı olarak görmüştür.[229] Hirsch'in eğitim sisteminde, İbranicenin bir konuşma dili olarak değil, edebî bir dil olarak öğretilmesi önemliydi.[230] İbranice gramer, etimolojik ve mantıksal terimlerle öğretilmeliydi. Hirsch'in İbraniceye duyduğu derin ilgi, genel kültürel kaygılar ve İbranicenin mantıksal muhakeme ve düşünceyi geliştirme yeteneğine olan inancından kaynaklanıyordu. Hirsch'e göre, İbranice sadece dinî bir dil değil, aynı zamanda zihinsel ve entelektüel gelişimi teşvik eden bir araçtır.[231] Bu nedenle, İbranicenin eğitimdeki yeri ve önemi, Hirsch'in düşünce sisteminde merkezi bir rol oynamıştır.

[226] Hirsch, *Horeb*, 1962, 106.
[227] Hirsch, *Horeb*, 1962, 106.
[228] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 29.
[229] Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 300.
[230] Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 300.
[231] Rosenbloom, "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory", 239.

1.3.8. Sembolik Dil

Samson Raphael Hirsch'in sembolik dil anlayışı, Yahudi hukuku ve geleneklerindeki sembollerin derin anlamlarını ve bunların Yahudi düşüncesi ve ahlakı üzerindeki etkilerini incelemeye dayanır. Hirsch, *Horeb* adlı eserinde geleneksel âdetleri sembollerle açıklamaya çalışmış, günümüzde de canlı tutulmaya çalışılan emirlerin ve ibadetlerin altında yatan kimliklerin izini sürmek amacıyla sembolleri kullanmıştır.[232]

Sembolik dilin on dokuzuncu yüzyıl felsefi düşüncesinde popülerleşmesi, Hirsch'in sembolizme yönelmesinde etkili olmuştur. Hirsch'in sembolik anlayışının temelinde, Reform Yahudilerinin Yahudi geleneğinin birçok unsurunu tarihî gerekçelerle reddetmeleri yatmaktadır. Hirsch, bu retlere itiraz olarak, sembolik eylemlerin zaman ve mekân ötesi birliktelik ifade ettiğini savunmuştur. Semboller, Tanrı'nın insanla iletişim kurmasının bir yolu olarak görülmektedir; böylece, Tanrı'nın insanla olan ilişkisi sembolik eylemler aracılığıyla kurulmaktadır. Ritüellerin ciddiyeti, onun düşüncesine göre, Tanrı ile insan arasındaki iletişimi güçlendirmektedir. Hirsch için sembol, insanın ilahî olanı anlamlandırma çabasından çok, Tanrı'nın insanla iletişim kurma aracıdır ve dolayısıyla Tanrı'nın kendini insanlara sembolik eylemler aracılığıyla açığa çıkarması, insanın değil Tanrı'nın eylemidir.[233]

Hirsch, sembollerin yalnızca dinî ritüelleri değil, aynı zamanda etik ve manevi değerleri de temsil ettiğine inanmıştır. Sembolik dil, Tanrı'nın iradesini ve insanın doğasını anlamak için bir araçtır ve semboller, insanın dünyasını ve Tanrı ile olan ilişkisini anlamada kilit bir rol oynar.

Hirsch, Tevrat dilinin yarı sembolik olduğunu ileri sürmüş ve Yahudi kaynakları açıklamak için sembolizm yöntemini uygulamıştır. Böylece Tevrat dili üzerine sembolik bir yorum geliştirmiş ve bu yaklaşımı, Yahudi metinlerinin derinlemesine anlaşılabilmesi için kullanmıştır. Hirsch'in sembolizm üzerine yorumları *Collected Writings* isimli eserinin *A Basic Outline of Jewish Symbolism* adlı bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu eserinde, sembolün evrensel doğasını tüm milletler ve genel hayat bağlamında ele almış, ardından Tevrat ve peygamberlik kitaplarında sembol kullanımını

[232] S. A. Hirsch, "Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch", *The Jewish Quarterly Review* 2/2 (1890), 132-133.
[233] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 288.

tanımlamıştır. Yahudi hukukundaki sembolizmin meşruiyetini sorgulayarak, bu sembollerin ilahî yasanın emirlerini yansıtıp yansıtmadığı ve bu sembolik içeriklerin analiz edilip edilemeyeceğini tartışmıştır. Hirsch'e göre, sembolizmin Yahudi hukukundaki yeri ve bilimsel açıklaması, Yahudi bilgisinin büyük sorunlarına çözüm bulmanın temelini oluşturmaktadır. Ancak bu bilgi yanlış kullanıldığı takdirde tehlikeler de içerebilir. Bu sebeple, bu disiplini doğru yöntem ve koşullar altında öğrenmeye özen gösterilmesi gerekmektedir.[234]

Hirsch, Tevrat'ta *edoth* olarak adlandırılan ve genellikle somut yasalar olarak düşünülen hükümleri, sembolik bir perspektiften değerlendirmiştir. Şabat, bayramlar, kurbanlar, tefilin, tzitzith, mezuzah, Pesah'ta matzah vb. meseleleri sembolizm kapsamında incelenmiştir. Hirsch bu konularda detaylı incelemelerini *Ondokuz Mektup* eserinin *Edoth* bölümünde, *Horeb*'de ise ilgili kısımlarında yapmıştır.

Hirsch, sembolizmin Yahudi hukuku ve pratik hayatıyla ilişkisine dair yorumlarıyla hem geleneksel hem de reformist Yahudi çevrelerinde tartışma ortaya çıkarmıştır. Onun yaklaşımı, Yahudi yasalarının ve törenlerinin derin anlamlarının ve sembolik değerlerinin anlaşılmasını vurgularken, reformist hareket bu unsurları sıradan formaliteler olarak görmüştür. Hirsch'in düşünceleri, bazı karşıtlar tarafından dış etkilere açık olarak eleştirilmiş olsa da o sembolizmin evrensel önemini ve Yahudilikteki rolünü savunmuştur.

1.3.9. Samson Raphael Hirsch'in Kabala'ya Yaklaşımı

Yahudi mistisizminin ezoterik bir formu olarak bilinen Kabala; Tanrı, evren ve insanlık arasındaki ilişkiyi gizemli ve sembolik bir dil aracılığıyla keşfetmeyi amaçlamaktadır. Samson Raphael Hirsch'in Kabala ile ilişkisi dikkatli ve eleştirel bir yaklaşımla şekillenmiştir. Hirsch, Tevrat yasalarını ahlaki ve etik bir perspektiften yorumlamayı tercih etmiş ve Kabala'nın mistik yorumlarına mesafeli durmuştur.[235] *On Dokuz Mektup* isimli çalışmasının on sekizinci mektubunda bu konuya yalnızca bir kez değinmiş ve Kabala hakkında bir hüküm bildirmekte kendini acemi bulduğunu ifade etmiştir. Ancak,

[234] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 291.
[235] Hirsch, *Horeb*, 1962, 111.

Kabala'yı değerli bilgiler içeren ve ölçülemeyecek kadar zengin bir kaynak olarak değerlendirmiştir.[236]

Hirsch, Kabala'ya karşı bu ihtiyatlı tavrına rağmen, Yahudi yasalarını yorumlarken mistik kabalizmi kullanmakla itham edilmiş ve zamanının Reformcuları tarafından eleştirilmiştir.[237] Hirsch'in Zohar'ın bir kopyasını büyükbabası R. Mendel Frankfurter'den aldığı bilinmektedir. Ayrıca, Hirsch'in Horeb'i yazarken Zohar'dan geniş ölçüde yararlandığı, kişisel notlarında Zohar'dan bolca alıntı yapmasından anlaşılmaktadır. Ancak Hirsch, insiye edilmediği için kendisini Kabala hakkında yetkili görmemiştir.[238]

Hirsch, *Horeb*'i yazarken Zohar'dan geniş ölçüde faydalanmış, ancak mistik yönlerden ziyade Yahudi sembolizminin etik boyutuyla ilgilenmiştir. Kabala'nın derin ve metafizik yorumları yerine, etik sembolizmi ve pratik uygulamaları öne çıkarmıştır. Onun yorumları ve yaklaşımı kabalistlerin halaka anlayışından farklıdır.[239]

Samson Raphael Hirsch, Kabala geleneğini Yahudi ilmi açısından önemli ve saygıdeğer bir miras olarak görmüştür. Eğer Hirsch, Zohar'ın tahrif edildiğine inanmış olsaydı, kitaplarında Zohar'dan faydalanmazdı. Hirsch, Zohar'ın, Tevrat ve Talmud'un ruhunun paha biçilmez bir deposu olduğunu, ancak yanlış anlaşıldığını dile getirmiştir. Buna karşın, dönemin Kabalistlerinin bu önemli ilmi "büyü mekanizması" haline getirerek özünden uzaklaştırdığını belirtmiştir.[240] Bu temkinli duruşuna rağmen Hirsch, Kabala'nın mistik yorumlarının yanı sıra, etik ve pratik yönlerini de vurgulamış, Yahudi geleneğinde Kabala'nın doğru anlaşılması gerektiğini savunmuştur.

1.3.10. Yahudi Ulusunda Kadın

Samson Raphael Hirsch, Yahudi kadınının toplumdaki rolü ve değeri üzerine önemli görüşler ortaya koymuştur. Hirsch, 1837 yılında Abraham Geiger'in *Die Stellung des*

[236] Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 117-132.
[237] Hirsch, *Horeb*, 1962, 120.
[238] Moshe Y. Miller, "The Middle Way, by Ephraim Chamiel", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 49/3 (2016), 48.
[239] Hirsch, *Horeb*, 1962, 121.
[240] Hirsch, *Horeb*, 1962, 120.

weiblichen Geschlechtes in dem Judenthume unserer Zeit[241] (Zamanımızın Yahudiliğinde Kadınların Konumu) adlı makalesine karşılık olarak, 1864 yılında *Das Jüdische Weib* (Yahudi Kadın) isimli makalesini yayımlamıştır. Hirsch, bu eserde Geiger'in argümanlarına cevap vermiş ve Yahudi kadınlarının rolünü ve statüsünü Tevrat'ın bakış açısıyla açıklamıştır. Yahudi ulusunun doğuşunun coğrafi olarak Doğu'da olmasına rağmen, Yahudi âdetleri ve hayat tarzı Tanrı tarafından belirlendiği için bunların doğulu (oryantal) olarak nitelendirilememesi gerektiğini savunmuştur.[242] Hirsch'e göre Yahudi anlayışında asıl düzeltilmesi gereken mesele insanların Tevrat'ı yanlış yorumlamaları olmuştur. Hirsch, *Yahudi Kadın* isimli makalesinde bu yanlış anlamaları düzeltmeye çalışmıştır.

Samson Raphael Hirsch, Yahudi kadınlarının konumunu ele alırken, modern dönemde bu konunun yanlış anlaşılmalardan ve çarpıtmalardan en fazla zarar gören kavramlardan biri olduğunu belirtmiştir. Makalesine Kutsal Kitap'ta adı geçen kadınlardan bahsederek başlamıştır. İlk insan olan Adem'in tamamlayıcısı olarak Havva, Yahudi halkının annesi olan Sara, Musa'yı kurtaran ve onu eğiten bir kadın olan Firavun'un kızı, Musa ve Harun'un kardeşi ve yardımcısı Meryem gibi kadınların tarihteki önemine dikkat çekmiştir.[243] Meryem, erkek kardeşleriyle birlikte kadınlara önderlik eden bir kadın peygamber olarak anılmıştır.[244] Tevrat'ta adı geçen başka kadın peygamberler de bulunmaktadır. Hirsch'e göre, Tanrı'nın ulusunu "Siyonun kızı", "Yeruşalim'in kızı", "Yehuda'nın kızı" ve "Halkımın kızı" gibi ifadelerle kadın cinsiyeti üzerinden tasvir etmesi, Tanrı'nın kadınlara verdiği değerin bir göstergesidir.[245]

Talmud bilginleri Yahudi kadınlara saygı göstermiş, evlilik kurumunu en kutsal vazife olarak kabul edilmiştir. Hirsch, "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın. Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara,

---

[241] Bu makalesinde Geiger dönemin Alman Yahudi kadınlarının oryantal görüşün etkisi altında ezildiğini dile getirmiş ve doğu kültürünün etkisinden kurtulunması gerektiğini savunmuştur. O, dönemin Tevrat yorumlarının morgenländische Anschauung (oryantal görüş) ile Geiste der Gerechtigkeit und Gleichheit aller Menschen (tüm insanlığın adalet ruhu ve eşitliği) arasında bir savaş olduğu sonucuna varmıştır. Geniş bilgi için bk. Ken Koltun-Fromm, "Abraham Geiger", *Jewish Women's Archive* (Erişim 15 Ocak 2024).

[242] Gottlieb, "Orthodoxy and the Orient", 65-66.

[243] Geniş bilgi için bk. Samson Raphael Hirsch, "The Jewish Woman", *Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 8/90-119.

[244] Hirsch, "The Jewish Woman", 8/119.

[245] Hirsch, "The Jewish Woman", 8/119.

yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun." dedi." ayetini referans alarak kadın ile erkeğin birbirini tamamladığı kanaatine varmıştır.[246] Tevrat'ta Tanrı insanı kendi suretinde yarattığını belirtirken tekil bir şekilde başlamış, daha sonra "erkek ve kadın" olmak üzere çoğul hitap kullanmıştır. Hirsch, Tevrat'taki bu cümleyi yorumlarken erkek ve kadının birlikte "insan kavramını" oluşturduklarını belirtmiştir. Böylece, erkek ve kadının Tanrı'nın yaratılışındaki eşitliğini ve birlikteliğini vurgulamıştır. Tanrı, yaratılışta hâlâ eksik olan erkeğin yanına yardımcı eşi olarak kadını yaratmıştır. Erkek ancak yanındaki kadınla birlikte, sorumluluklarını yerine getirebilir. Erkek ve kadın bir bütünlük içinde birleşen iki yarımdır, ancak bu bütünlük sayesinde erkek bir insan haline gelecektir.[247]

Hirsch, Yahudi kadınının eşinin yanındaki konumunu ele alırken, kadının eşinin en yakın ve güvenilir arkadaşı olduğunu belirtmiştir. Kadını, evin bir ortağı ve rutinlerinin denetleyicisi olmasının yanı sıra toplumun refahını etkileyen konularda kocasının bilge danışmanı olarak tanımlamıştır. Tarihinde anneleri ve kadınlarıyla övünebilen bir ulusun ne kadar şanslı ve ölümsüz olduğunu vurgulamıştır.[248] Onurlu bir kadının, kocasının tacı olduğunu belirtmiş, İbrahim'in bile Sara ile yükseldiğini, aksinin olmadığını iddia etmiştir.[249] Hirsch, çocukların ahlaki karakterinin annelerinin dindarlığı ve alçakgönüllüğü tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Kadınların Yahudi eğitimine katılmaları açıkça zorunlu olmasa da çocuklarında ve kocalarında "öğrenme" arzusunu uyandıran ve teşvik edenin yine kadınlar olduklarını belirtmiştir.[250]

Hirsch, erkek ve kadının eşit olduğunu söylemekle birlikte, her ikisinin aynı rolleri üstlenmediğini savunmuştur. Her cinsin kendine özgü rolleri ve sorumlulukları vardır: erkeğin aileyi koruma, dış dünyada temsil etme ve geleneği sürdürme görevleri; kadının ise evin refahını artırma ve ahlaki gelişimi destekleme görevleri vardır. Hirsch, kadınların erkeklerle eşit saygınlığa sahip olduğunu ve cinsel bir nesne olarak görülmemesi gerektiğini savunmuş, Tevrat yorumlarında, Yahudi kadınlarının oryantal anlayışa boyun

246 "Der Pentateuch", Genesis 1:27-28.
247 Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 23.
248 Hirsch, "The Jewish Woman", 8/129.
249 Hirsch'e göre, Tevrat anlatımlarına göre Sara'nın ölümünden sonra İbrahim'in çadırındaki bulutun, kutsamanın, konukseverliğin ve ışığın kaybolması, ancak Rebeka'nın gelişiyle geri dönmesi, kadının evdeki rolünün ne kadar önemli olduğunu gösterir. Hirsch, "The Jewish Woman", 8/131.
250 Hirsch, "The Jewish Woman", 8/131.

eğdirilmesini reddetmiştir. Ona göre evlilik kutsaldır ve tek eşlilik zorunludur. Hem erkek hem de kadın eşine sadık kalmalıdır.[251]

Hirsch, Yahudi kadınların kapasitesini erkeklerden üstün görmüş, kadınların birçok dinî emirden muaf tutulmasının sebebi olarak, onları kontrol altında tutmak için erkekler kadar çok mitsvalara ihtiyaç duymadıklarını öne sürmüştür. O, Yahudi kadınlarının ahlaki ve manevi açıdan güçlü olduğunu savunmuştur. Yahudi aile yaşamı ve gelenekleri, kadınları ahlaksızlığa ve büyücülüğe eğilimden korumuştur.[252]

On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında Yahudiliğin kadınlara yönelik bakış açısı, modern dönem eleştirilerine maruz kalmıştı. Hirsch, bu eleştirilere Tevrat ve Talmud geleneği merkezli bir cevap sunarak, Yahudi kadının önemini dile getirmiştir. Yahudi kadınlarının toplumsal ve dinî hayattaki rolünü yeniden tanımlamış ve onların hem aile içinde hem de toplumda sahip oldukları merkezi konumu vurgulamıştır. Ortodoks bir haham olarak Hirsch'in bu görüşü devrim niteliğinde kabul edilmiştir. O ise, görüşlerinin Yahudi geleneğine ait olduğunu vurgulamıştır. Talmud bilgelerinin kadınları entelektüel açıdan erkeklerden üstün gördüğünü ve kadınların Yahudi vicdanını zenginleştirdiği manevi algıları minnetle kabul ettiğini ifade etmiştir. İsrailoğulları'nın zor dönemlerinde önemli girişimlerde bulunan kadınların tarihteki etkisinden bahsetmiş, Tevrat kıssaları üzerinden Yahudilikte kadının önemini savunmuştur. Lea'nın Tanrı'ya şükretmeyi, Tamar'ın toplum içinde başkasını küçük düşürmektense kendini feda etmeyi ve Hanna'nın nasıl dua edileceğini öğrettiğini vurgulamıştır.[253]

[251] Gottlieb, "Orthodoxy and the Orient", 66-67.
[252] Moshe Y. Miller, "The Middle Way", 51.
[253] Hirsch, "The Jewish Woman", 8/135.

İKİNCİ BÖLÜM

SAMSON RAPHAEL HIRSCH ÖNDERLİĞİNDE KURULAN MODERN ORTODOKS YAHUDİLİK MEZHEBİNİN İNANÇ VE UYGULAMALARI

Ferisîlik ile başlayan, Rabbanî gelenekle devam eden ve ana akımın günümüzdeki temsilcisi olan Ortodoksluk, Aydınlanma'nın etkisiyle zaman içinde Modern Ortodoksluk ve ultra-Ortodoksluk olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Alman Rabbi Samson Raphael Hirsch öncülüğünde gelişen Modern Ortodoks Yahudilik, Reform hareketlerine karşı çıkarak Yahudiliğin geleneksel inanç ve uygulamalarını modern dünyayla uyumlu hale getirmeye çalışan bir akımdır. Almanya'da ortaya çıkan bu mezhebin mensupları, Amerika ve İsrail başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yaşamaktadırlar.

Modern Ortodoks Yahudilik, Tevrat'ın Tanrı tarafından vahyedildiği ve değişmez olduğu inanç esasına dayanır ve bu inanç, Tanah ve Talmud'un yanı sıra rabbilerin yorum ve öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalınmasını gerektirir. Dinî ve kültürel uygulamaları hayatın merkezine alan Modern Ortodoks Yahudiler, toplum içinde hem din hem de seküler başarıyı önemseyen bir yaşam tarzı benimserler.

Bu bölümde Samson Raphael Hirsch'in yorumları ışığında gelişen Modern Ortodoks Yahudiliğin inanç esasları, dinî ve kültürel uygulamaları incelenecektir.

2.1. İNANÇ ESASLARI

Modern Ortodoks Yahudilik hem yazılı hem de sözlü Tevrat'a dayanan geleneksel yorumlarını sürdürmektedir. Bu yaklaşım, dinî metinlerin öğretileri üzerinden inançlarını şekillendirirken, ibadet pratiğine de büyük önem vermektedir. Ancak, On Emir'de "Tanrı'ya iman" dışında, açıkça ifade edilmiş belirgin bir inanç ilkesi yer almamaktadır. Yahudilikte inanç esasları tarihsel süreçte, karşılaşılan farklı kültürlerin etkisiyle şekillenmiştir. Yahudi inanç esaslarını sistemleştirmeye yönelik ilk girişimi İskenderiyeli Philo (ö.50) yapmıştır. Philo'nun çalışmaları beş temel ilkeden oluşmuştur. Bunlar; Tanrı'nın varlığı ve gerçekliği, Tanrı'nın birliği, Tanrı'nın evreni yaratmış olması,

Yaratılmış evrenin tekliği ve Tanrı'nın yaratılanları yönetmesidir. Orta Çağ'da Saadya Gaon (ö. 942), İslam'ın etkisi altında Yahudi inanç esaslarını sekiz madde altında toplamıştır. Bu esaslar, Tanrı'nın tek ve cisimsiz oluşu, vahye imanın zorunluluğu, alemin sonradan yaratılmış olması, ceza ve mükafat, yeniden dirilme gibi konuları içermektedir.[254]

En kapsamlı Yahudi inanç sistemi ise İbn Meymun (ö. 1204) tarafından geliştirilmiştir. İbn Meymun'un on üç maddesi şu şekildedir:

1. Tanrı, var olan her şeyi yarattı ve onlara hükmeder.
2. Tanrı birdir ve O'ndan başka Tanrı yoktur.
3. Tanrı'nın bedeni yoktur ve hiçbir şekilde tasvir edilemez.
4. Tanrı'nın başlangıcı yoktur ve nihayeti olmayacaktır.
5. İbadet yalnızca Tanrı'ya mahsustur.
6. Peygamberlerin bütün sözleri doğrudur.
7. Peygamberimiz Musa bütün peygamberlerin en büyüğüdür.
8. Elimizde olan Tevrat, Tanrı tarafından Musa'ya verilenin aynısıdır ve değiştirilmemiştir.
9. Dinimiz ilahî bir dindir ve değiştirilemez.
10. Tanrı insanların bütün hareket ve düşüncelerini bilir.
11. Tanrı emirlerini yerine getirenleri mükafatlandırır, getirmeyenleri cezalandırır.
12. Tanrı Mesih'i gönderecektir. Geç olsa da beklerim.
13. Ruhum ölümsüzdür ve Tanrı dilediği zaman ölüleri hayata kavuşturacaktır.[255]

Bu inanç esasları Modern Ortodoks Yahudiliğinin temel taşlarını oluşturmaktadır. İnanç esaslarına bağlılık Yahudi kimliğinin korunmasında ve dinî yaşamın şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

[254] Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 265.
[255] Detaylı bilgi için bk. Yasin Meral, "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (01 Ağustos 2011), 255-266.

Bu bölümde Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin Tanrı, vahiy, peygamberlik, Kutsal Kitap, seçilmişlik ve vadedilmiş topraklar hakkındaki görüşleri incelenecektir.

2.1.1. Tanrı İnancı

Başlangıçta göğü ve yeri yaratan Tanrı tektir. Samson Raphael Hirsch Tanrı'yı, sadece evrenin Yaratıcısı olarak değil, aynı zamanda insanlığın ahlakî ve ruhî gelişimine aktif olarak katılan evrensel bir Yasa Koyucu olarak betimlemiştir.[256]

Yahudi geleneğinde Tanrı'nın özel adı gereksiz yere kullanılmamalıdır. Özel adın telaffuz edilmemesinin asıl nedeni bilinmemekle birlikte, ismin kutsallığı ve Tanrı'ya duyulan derin saygıya dayandırılmaktadır. Talmud'da belirtildiği üzere bu isim, Mabed döneminde yalnızca Baş Kohen tarafından Yom Kippur'da Mabed içinde telaffuz edilirdi.[257]

Tanrı'nın çeşitli nitelikleri farklı isimler aracılığıyla ifade edilmiştir. Bu isimlerden bazıları şunlardır: *Tzur* (Kaya) Tanrı'nın güvenilirliği ve istikrarı; *Melekh* (Kral) otoritesi ve yüceliği; *Dayan* (Hâkim) adalet ve hükümranlığı; *Adon* (Efendi) egemenliği ve kontrolü; *Av* (Babamız) şefkati ve koruyuculuğu; *Roeh* (Çoban) yönlendirme ve bakım verme rolünü temsil eder. Ayrıca, *Avinu Shebashamayim* (Göklerdeki Babamız) Tanrı'nın yüce ve babacan yönünü, *Ribono Shel Olam* (Evrenin Efendisi) evrensel egemenliği, *HaMakom* (Yer) her yerde mevcut oluşu, *HaRachaman* (Merhametli) merhamet ve şefkatini, *HaKadosh Baruch Hu* (Kutsanmış ve Övülmüş Olan) kutsallığını ve *Ein Sof* (Sonsuz) sınırsız varlığını yansıtır.[258]

Tanrı'nın dişil yönünü temsil eden Şekina (*Shekinah*), Yahudi toplulukları üzerinde tecelli eden Tanrı'nın ruhudur ve Ahit Sandığı'nı mesken etmiştir.[259] Merhamet sıfatının da karşılığı olan Şekina, Mabed'in yıkılmasıyla İsrailoğulları'nı terk etmiştir. Ancak, Tevrat çalışmaları sırasında, inançlı bireylerin üzerine Şekina'nın geldiği düşünülür; bu,

---

[256] Hirsch, *Horeb*, 1962, 48.

[257] Rabbi Adin Even - Israel Steinsaltz, "Yoma 69b, The Koren Talmud Bavli Noé", *Seferia* (Erişim 22 Mayıs 2024).

[258] Wayne Dosick, *Living Judaism: The Complete Guide to Jewish Belief, Tradition and Practice* (San Francisco: HarperCollins e-books, 1995), 8-40.

[259] "Shekhinah" terimi, İbranice "ikamet etmek" anlamına gelen bir kökten türetilmiştir ve başlangıçta Tanrı'nın insanlar arasında var olduğuna işaret eden bir ifade olarak kullanılmıştır. Zamanla bu kavram sevgi, merhamet, adalet ve şifa gibi özelliklerle ilişkilendirildiği için Yahudi mistisizminde açıkça Tanrı'nın dişil yönü olarak tasvir edilir. Daha fazla bilgi için bk. Akiva Michael Shoulta, "Shechinah | Sefaria" (Erişim 13 Mayıs 2024).

Tanrı'nın onlara manevi rehberlik sağlamasını simgeler.[260] Ayrıca Şekina, Şabat duasında "Şabat gelini" olarak davet edilir.

Modern Ortodoks Yahudilikte Tanrı hakkında genellikle İbranice "olmak" kökünden türeyen "YHWH" ismi, "Efendimiz" anlamındaki *Adonay* ya da "özel isim" anlamına gelen *Haşem* kullanılır.[261]

Hirsch, Kutsal Kitap eleştirmenlerinin Tevrat'ın Elohist ve Yahvist olmak üzere iki farklı yazar tarafından yazıldığı teorilerine karşı çıkarak; *Elohim* ve *Tetragrammaton* (YHWH) arasındaki ayrımı, Tanrı'nın dünyanın eski düzeniyle ilişkisini ve yeni dünyanın düzenini ortaya koyan bir çift yönlü bir yaklaşım olarak yorumlamıştır.[262] Bu bağlamda "eski dünyanın Tanrısı" olarak nitelendirdiği *Elohim*, Tanrı'nın dünyayı yöneten, düzenleyen ve yargılayan özelliklerini ifade ederken İsrailoğulları'nı özgürleştiren "yeni düzenin Tanrısı" *Tetragrammaton* (YHWH) Tanrı'nın varoluşun sürekliliğini ve daimi mevcudiyeti temsil eder.[263]

Hirsch, Tanrı'nın varlığı hakkındaki felsefi yaklaşımında Kant'ın eleştirel felsefesini benimsemiş ve insan bilgisinin sınırlarını kabul ederek, spekülatif teolojiye ve metafizik spekülasyonlara değer vermemiştir. Bu, Hirsch'in Tanrı'nın varlığına dair sözde felsefi veya teolojik kanıtları reddetmesine yol açmıştır. Buna göre, Tanrı bilgisi, vahiy aracılığıyla ve Yahudi halkının tarihindeki kişisel ve ulusal deneyimler aracılığıyla elde edilir. Tanrı spekülatif akıl yoluyla değil, Yahudi hukuku ve etiğinin pratiği yoluyla anlaşılmalıdır. Hirsch, Tanrı'nın varlığını ve Tevrat'ın ilahî kökenini, insan aklının eleştirel sınırlamaları üzerinden değil, Yahudi geleneği ve yaşam pratiği üzerinden anlamaya çalışmıştır. Tanrı anlayışı, ahlaki yasalara itaat etmeyi ve hayatın her alanında,

---

[260] Kaufmann Kohler - Ludwig Blau, "Shekinah", *JewishEncyclopedia*, ts., 260.

[261] Hüseyin Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 58.

[262] Pagan düşüncesinde Tanrı dünyanın nedeni olarak görülmüştür. Tanrı, başlangıçta dünya ile temas halindeydi ve doğa yasaları Yaratıcı'nın varlığına uygun olarak şekillenmiş, tarih boyunca kozmik düzen böyle devam etmiştir. Hirsch'in "Eski dünyanın Tanrı'sı" olarak adlandırdığı bu görüş, Tanrı'nın dünyayı yöneten, düzenleyen ve yargılayan Elohim sıfatıyla tutarlıdır. Elohim, göksel güçlerin çokluğunu bir birlik halinde özetler. Onun aracılığıyla "çokluk birliğe, bir bütüne, bir dünyaya" dönüşür. İsrail'in Tanrısı ise tekil olarak aynı dünyadadır. Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 356-358.

[263] Hirsch, paganizmde Tanrı, dünya ve insanın geçmişin yasalarına bağlı olarak görüldüğünü, bu sebeple insanın özgür olmadığını ifade eder. Oysa İsrail'in Tanrısı, Mısır'dan çıkışı sağlayan ve özgürlüğü getiren bir varlık olarak "Ben ben olanım" şeklinde kendini tanıtmıştır. Bu, Tanrı'nın zamanın ötesinde olduğu ve zamanın akışının O'na ait olduğu anlamına gelir. Hirsch bu durumu, İsrail'in Tanrısının geçmiş, şimdi ve geleceğin Tanrısı olduğu, Tanrı'nın evrensel egemenliğinin ve sürekli varlığının kanıtları şeklinde açıklar. Geniş bilgi için bk. Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 187.

kişisel kutsallık ve öz disipline ulaşmayı hedefleyen bir *teonomi* (Tanrı yasası) olarak kabul edilmektedir. Tanrı'nın varlığı ve Tevrat'ın ilahî kökeni, Yahudi dindarlığının özünü oluşturur ve bu, öteki dünyaya özlem duymaktan ziyade, aktif bir hizmet ve Tanrı'ya olan sevinçten ibarettir. Mitzvaların uygulanması sadece dinî bir pratik olarak değil, aynı zamanda hayatın her yönünü kapsayan bir *Weltanschauung* (dünya görüşü) kaynağı olarak görülür. Bu nedenle, Hirsch'in Tanrı algısı, Tanrı'nın insan deneyimi içindeki doğaüstü tezahürleri ve bu tezahürlerin tarihî sürekliliği üzerine kurulmuştur ve her bir Yahudinin Tanrı ile olan kişisel ilişkisinin önemini vurgulamaktadır. Hirsch, Tanrı'nın varlığı ve Tevrat'ın ilahî kökeni üzerine kurulu bir Yahudi dünya görüşünü savunmuştur.[264]

Hirsch eserlerinde özellikle Tanrı'nın egemenliği, Tanrı korkusu, Tanrı sevgisi ve Tanrı'ya olan güven üzerinde durmuştur. Ona göre İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış hikayesinde vurgulanan mesaj, bu dört duygunun bir arada yaşamasıdır. Bu, Tanrı'nın hem tarih içinde aktif bir güç olduğunu hem de bireysel yaşamlar üzerinde mutlak bir hakimiyet kurduğunu gösterir. "Ben Tanrınız Rab, sizi Mısır'dan, kölelik diyarından çıkaran Tanrınız"[265] ifadesi, Tanrı'nın kişisel ve aktif bir rol üstlendiğini vurgular. Bu, Tanrı'nın sadece bir fikir veya soyut bir varlık olmadığını, aynı zamanda her bir bireyin hayatında gerçek ve etkili bir figür olduğunu belirtir.[266]

Hirsch, Tanrı kavramının yalnızca bilgi ile sınırlı kalmaması gerektiğini vurgulamıştır. Tanrı'ya dair bilgi sadece zihinde kalmamalı, aynı zamanda kalbe de ulaşmalı ve tüm varlığıyla bireyin içselleştirdiği bir gerçeklik haline gelmelidir. Hirsch, Tanrı'nın sadece evrenin Yaratıcısı olarak değil, aynı zamanda insanlığın ahlaki ve ruhsal gelişimine aktif olarak katılan evrensel bir Yasa Koyucu olarak tecrübe edilmesi gerektiğini savunmuştur. Tanrı korkusu, Yahudi ahlakının ve dindarlığının temel taşlarından biridir. "Tanrı sizi denemek için geldi, günah işlemeyesiniz diye Tanrı korkusu üzerinize olsun."[267] cümlesi, Tanrı korkusunun sadece O'na saygı duymakla kalmayıp, aynı zamanda O'nun buyruklarına uyma konusunda sürekli bir bilinç ve motivasyon kaynağı olduğunu gösterir. Bu korku, Tanrı'nın yargılayıcı ve her şeyi gören doğasıyla beslenir. Tanrı, her şeyi bilen, her yerde olan ve adaletle hükmedendir, insan bu büyük güç karşısında kendi

[264] Hirsch, *Horeb*, 1962, 49-51.
[265] Mısır'dan Çıkış 20:2; Yasa'nın Tekrarı 5:6.
[266] Hirsch, *Horeb*, 1962, 5-8.
[267] Mısır'dan Çıkış 20:20.

küçüklüğünü hissetmelidir. Tanrı korkusu, insanın günah işlemesini engelleyen bir faktördür.[268]

Tanrı'ya olan sevgi, "Tanrınız Rabb'i bütün kalbinizle, bütün canınızla ve bütün gücünüzle seveceksiniz"[269] emri ile ifade edilir ve Yahudi inancının en derin yönlerinden birini temsil eder. Bu sevgi, Tanrı'nın iradesini yerine getirme ve O'nun yasalarına sıkı sıkıya bağlı kalma arzusudur. Sevgi, aynı zamanda bireyin Tanrı'ya olan bağlılığını ve O'nun yaratılışındaki yerini kabul etmesini gerektirir. Tanrı'yı sevmek, O'nun Tevrat'ını sevmekle eşdeğerdir. Tanrı'ya olan sevgi, her bir bireyin Tanrı'nın iradesine hizmet etmeye yönelik yaşam tarzını benimsemesi gerektiğini ifade eder. Bu sevgi, aynı zamanda, Tanrı'nın evrensel düzeninin bir parçası olarak insanın kendi varlığını ve faaliyetlerini anlamlandırmasını sağlar. İnsanın Tanrı'ya olan sevgisi, O'nun büyüklüğü ve kutsallığı karşısında kendini küçük hissetmesi ve bu alçakgönüllülükle O'nun yasalarını içselleştirmesi olarak da tanımlanır. Tanrı sevgisi, bireysel egemenlikten vazgeçip, Tanrı'nın egemenliğini ve iradesini hayatın her alanında üstün tutmayı gerektirir.[270]

2.1.2. Vahiy ve Peygamberlik

Vahiy ve peygamberlik, Yahudi öğretisinin temelini oluşturan iki temel kavramdır. Ortodoks gelenekte vahiy, Tanrı'nın kendisini ve iradesini peygamberler aracılığıyla insanlara izhar etmesi (*Gilluy Şehina*) olarak anlaşılmaktadır.[271] Bu bağlamda, Tanrı'nın tarihe aktif müdahalelerde bulunduğu düşünülür ve Tevrat'ın vahyi, insan deneyimi düzeyinde yaşanan somut olaylar olarak kabul edilir. Bu bilgiler, kesin ve şüphe götürmez gerçekler olarak aktarılmıştır.[272]

Tevrat'ta, Tanrı'nın İsrailoğulları'na vahiy ve mucizeler yoluyla kendini bildiren, onları Mısır'dan kurtaran, Sina Dağı'nda onlarla ahitleşen ve ahde uymadıklarında diğer milletlerin ellerine vererek cezalandıran bir Tanrı tasviri öne çıkmaktadır.[273] Tanrı'nın tarihe müdahalelerin en önemli örneği, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmasına izin

[268] Hirsch, *Horeb*, 1962, 22-24.
[269] Yasa'nın Tekrarı 6:5.
[270] Hirsch, *Horeb*, 1962, 25-29.
[271] Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Vahiy ve Peygamberlik", *Vahiy ve Peygamberlik* (İstanbul: Kuramer, 2018), 49.
[272] Hirsch, *Horeb*, 1962, 48.
[273] Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Vahiy ve Peygamberlik", 41-42.

vermeyen Firavun'u türlü musibetlerle cezalandırması ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışını mucizeler sayesinde mümkün kılmasıdır.[274]

Yahudi geleneğine göre vahiy, bir mekânda tecelli şeklinde, rüyada ya da bir melek aracılığı ile gerçekleşir. Ancak Musa ne zaman isterse Tanrı ile yüz yüze görüşme ayrıcalığına sahip olmuştur.[275] Tanah'ta iki tür teofani (Tanrı'nın görünmesi) anlatılmaktadır. İlkinde, Musa ve Harun ile İsrailoğulları'ndan seçilmiş yetmiş kişi Tanrı'yı insan formunda görmüştür. İkinci tür teofanide ise ilâhî tecellî, İsrailoğulları'nın çölde dolaştıkları süre boyunca ateş veya bulut sütunu şeklinde gerçekleşmiştir.[276]

Peygamberlik, Tanrı ile insanlar arasında iletişimi sağlayan kutsal bir görevdir. Rabbani literatürde peygamberlik doğrudan seçilmişlik vurgusuyla bağlantılıdır. Bu görev, Musa'dan önce atalar döneminde başlamıştır. İbrahim, İshak ve Yakup atalar döneminin önemli peygamberleri olarak kabul edilir. Tevrat'ta açıkça peygamber olduğu belirtilen ilk kişi İbrahim, son peygamber Malaki, en büyük peygamber ise Musa'dır. Bu görev hem kadın hem erkek peygamberler tarafından yerine getirilmiştir.[277] Peygamberler Musa'nın getirdiği vahye sadık kalmak, onunla çelişmemek, Tevrat'a yeni bir şey eklememek ve çıkarmamakla yükümlü olmuştur.[278]

Yahudi kutsal metinlerinde peygamberi ifade eden birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar arasında peygamber/nebi kelimesinin tam karşılığı olan *Navi* (kadın peygamberler için *Nevia*), Tanrı adamı anlamına gelen *İş ha-Elohim,* Tanrı kulu/hizmetkârı anlamına gelen *eved ha Elohim,* önceden gören/ kâhin anlamlarındaki *Hoze* ve *Roe* terimleri en bilinenleridir.[279]

Yahudilikte peygamberlik anlayışı dönem içinde değişiklik göstermiştir. Musa'dan sonra gelen erken dönem peygamberler genellikle gelecek hakkında bilgiler veren birer kâhin olarak bilinirken, sonraki peygamberler ise daha çok tebliğci konumunda olmuşlardır.[280]

---

[274] Muhammet Tarakçı, "Tanah'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 209.

[275] Muhammet Tarakçı, "Yahudilikte Vahiy Anlayışı", ed. Murat Sülün, *Vahiy Zincirinin Son Halkası Kur'ân Vahyi*, (2017), 60-61.

[276] Geniş bilgi için bk. Muhammet Tarakçı, "Vahiy", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 42/443.

[277] Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik,* 60.

[278] Tarakçı, "Yahudilikte Vahiy Anlayışı", 61.

[279] Geniş bilgi için bk. Eldar Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (31 Aralık 2014), 678-679.

[280] Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Vahiy ve Peygamberlik", 46.

Rabbani geleneğe göre peygamberlik görevinin tamamlanmasının ardından bu yetki din adamlarına geçmiştir. Böylece vahiy, yani Tora'yı bilen ve yorumlayan "bilge din adamı" (rabbi) figürü öne çıkmıştır.[281]

2.1.3. Kutsal Kitap

Ortodoks Yahudiliğe göre, Tevrat Tanrı katından inmiştir ve Tanrı'nın sözü olarak (*Tora min ha-şamayım*) kabul edilmektedir. Bu inanca göre Tevrat'ın her bir ifadesinin ve hatta her bir harfi Musa'ya doğrudan Tanrı tarafından vahyedilmiştir.[282] Musa'ya Sina Dağı'nda hem Yazılı Tevrat hem de Sözlü Tevrat vahyedilmiş, Musa Tora'yı yazıya geçirmiştir. Sözlü Tevrat ise silsile halinde aktarılmıştır.

Musa, şifahi olarak edindiği bu bilgileri Yeşu'ya, Yeşu din önderlerine (*zkanîm*), din önderleri peygamberlere (*neviîm*) ve peygamberler de büyük kurulun üyelerine (*anşey kneset ha-gdola*) ileterek nesilden nesile aktarmışlardır.[283] Rabbanî geleneğe göre Sözlü Tevrat, Yazılı Tevrat'tan daha üstündür. Çünkü, Sözlü Tevrat olmasaydı Yazılı Tevrat kapalı bir kitap olarak kalırdı.[284] Sözlü Tevrat, Yazılı Tevrat'ın tamamlayıcısı olarak kabul edilir.[285] Yasaların nasıl uygulanacağına dair detaylar Sözlü Tevrat'ta açıklanmaktadır. Bu bağlamda Tevrat'taki On Emir'in Talmud'daki 613 kurala eşit olduğu kabul edilmektedir.[286]

Hirsch, 613 inanç ilkesini Yahudiliğin kalbinde yatan ve onları algılamaya açık olan herkes tarafından fark edilebilen hakikatler olduğunu savunur. Ona göre, Yahudilikte değerli olan düşünce türü, yaratılış, insan ve dünya arasındaki karşılıklı ilişkinin ve Tanrı'nın insan yaşamının gidişatına ilişkin planının daha iyi anlaşılmasına yol açan düşüncelerdir. Bu bağlamda Kutsal Kitap, yaşam için bir rehber mahiyeti taşımaktadır.[287]

Yazılı Tevrat için Tanah, Sözlü Tevrat için de Talmud kavramı kullanılmaktadır. Tanah; Tora, Neviîm ve Ketuvîm olmak üzere toplam 24 kitaptan oluşur. *Tora*'da Musa'nın

---

[281] Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Vahiy ve Peygamberlik", 55.
[282] Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 169.
[283] Yasin Meral, "Talmud, Mişna ve Gemara'dan mı Oluşmaktadır?", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 167.
[284] Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 149.
[285] Hirsch'e göre, Sözlü Tevrat Tanrı'dan gelen birincil vahiydir; Yazılı Tevrat'ı ise Sözlü Tevrat'ın notlarıdır ve dolayısıyla ikincil vahiydir. Bu durum, Kutsal Kitap'ın neden çoğu zaman parçalı ya da çelişkili göründüğünü açıklamaktadır. Sözlü Tevrat olmadan Yazılı Tevrat anlaşılmazdır. Geniş bilgi için bk. Gottlieb, "Oral Letter and Written Trace", 344.
[286] Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik*, 66.
[287] Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 192.

vefatına kadar geçen dönemde meydana gelen olaylar kronolojik olarak anlatılarak Yahudilerin uymaları gereken yasalar (*mitzvot)* belirtilmiştir.[288] *Neviîm* Yeşu'dan Babil Sürgünü'ne kadar yaşanan olayları kapsamaktadır.[289] *Ketuvîm* bölümünde ise Yahudi bayram ve ibadetlerinde okunan metinler bulunur.[290]

Talmud, *Mişna* ve *Gemara'dan* oluşmaktadır. Mişna'da günlük ibadet ve tarım ile ilgili kurallar yer almaktadır.[291] Gemara ise Mişna'nın tamamlayıcısı niteliğindedir ve içeriği *Halaka* (dinî kurallar) ve *Agada* (tarihi olaylar) olmak üzere iki temel kısma ayrılmaktadır. Babil ve Kudüs Talmudu olarak bilinen iki ayrı Talmud koleksiyonu söz konusudur.[292]

On yedinci yüzyılda başlayan Kutsal Kitap eleştirileri on dokuzuncu yüzyılda Yahudi toplulukları arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bu eleştirilerden etkilenen Reformist Yahudiler, Tevrat'a bilimsel yaklaşmış ve ilahî kaynaklı oluşunu sorgulamışlardır. Reformist gelenek için Tevrat, Yahudi medeniyetinin kaydedildiği kaynaklar olarak kabul edilmiştir.[293] Buna karşılık, Ortodoks Yahudilik bu görüşe karşı çıkarak geleneği savunmuştur.

Samson Raphael Hirsch, Tevrat'ın Sina Dağı'nda ezeli ve ebedi olan Tanrı tarafından İsrailoğulları'na verildiğini vurgulamış, Tevrat'ın ilahî bir kaynaktan geldiği için zamana bağlı olarak değişim geçirmeyeceğini ve ebedi olduğunu iddia etmiştir.[294]

Hirsch, İbranicede "Tevrat" kelimesinin "Öğretim, talimat" (*Unterweisung*) anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Tevrat'ı, "Tanrı'nın İsrailoğulları'na dünyadaki yerlerini ve sorumluluklarını açıklayan vahyi" olarak yorumlamıştır. Hangi çağda

---

[288] Tora 5 kitaptan oluşmaktadır. Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye kitapları Tora içinde yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 18.

[289] Neviîm 8 kitaptan oluşmaktadır. Bu bölümde; Yeşu, Hakimler, Samuel, Krallar, İşaya, Yeremya, Hezekiel ve On iki Küçük Peygamber metinleri bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 18-20.

[290] Ketuvîm'de 11 kitap vardır. Mezmurlar, Meseller, Eyüp, Neşideler Neşidesi, Rut, Ağıtlar, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra- Nehemya kitapları bu bölümde yer almaktadır. Geniş bilgi için bk. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 20-27.

[291] Mişna 6 bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Zeraîm (Tarım), Mo'ed (Kutsal günler ve Bayramlar), Naşîm (Kadınlar), Nezikîn (Medeni ve Ceza Kanunları), Kodaşîm (Kurban ve Mabed İşleri), Tohorot (Temizlik) bölümleridir. Geniş bilgi için bk. Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik*, 74-75.

[292] Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), 43/148-149.

[293] Bağır, "Ortodoks Yahudiliğin Tevrat Eleştirisine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme", 193.

[294] Hirsch, *Horeb*, 1962, 32.

okunursa okunsun, Tevrat'ın başlangıçtaki amacını anlamak için bir Yahudi'nin onu "nasıl yaşanacağını öğreten Tanrı'nın hitabı" olarak okuması gerektiğini vurgulamıştır.[295]

Hirsch, Tevrat'la ilgili yapılan çalışmaları doğa bilimleri çalışmalarıyla kıyaslamıştır. Ona göre, doğa yasalarının öğrenilmesi ve anlaşılmaya çalışılması gibi, Tevrat'ın yasaları ve nedenleri de araştırılmalıdır. Tıpkı bir doğa bilimleri araştırmacısının, doğanın keşfi deneyimine kendini açarak tüm önyargıları bir kenara bırakması gibi, Tevrat araştırmacısı da tüm önyargılarını bir kenara bırakmalıdır. Hirsch'e göre, önyargılarından arınarak Tevrat'ı araştıran kişinin araştırma sırasında yaşayacağı deneyim, onu Tevrat'ın ilahî kaynaklı olduğuna ikna edecektir. [296]

Ancak Hirsch, Tanrı'nın varlığını veya vahyin tanrısallığını ispatlama çabasına girmemiştir. Bir yandan Yahudi öğretilerinin, yalnızca onun Yazılı ve Şifâhî Tevrat kaynaklarının objektif bir şekilde araştırılması ile belirlenebileceğini söylerken diğer yandan vahyin otantikliği ve Yahudi hukukunun bağlayıcı olup olmadığı sorularını tamamen reddetmiştir. Hirsch'e göre Tevrat'ın ilâhî kaynaklı oluşu kanıtlanmaya bile gerekli olmayan apaçık bir olgudur ve doğanın kendisi kadar tartışmasız bir gerçektir.[297]

Modern Ortodoks Yahudilik, Tevrat'ın 613 yasası (*mitzvot*) ve bunları açıklayan Rabbani yasaların (*halaka*) her çağda geçerli olduğunu savunur. Bu geleneğe göre Yazılı ve Sözlü yasalar Yahudilerin hayatta kalmasının anahtarıdır.[298] Modern Ortodoks Yahudiler Tevrat eğitimine önem verir, çocuklarını erken yaşta bu doğrultuda eğitirler. Tevrat merkezli bir yaşam sürer; Şabat, bayram ve diğer önemli günlerde Tevrat'tan pasajlar okurlar.

2.1.4. Seçilmişlik ve Vadedilmiş Topraklar

Yahudi halkı, *galut* olarak adlandırdıkları diaspora ya da sürgün ortamında, karşılaştıkları zorluklara "seçilmiş ulus" inancıyla direnmiş ve her zaman kendilerine vaat edilen topraklara kavuşma ümidini canlı tutmuştur. Seçilmişlik kavramı, Yahudi halkını birbirine bağlayan önemli bir unsur olmuştur. Hirsch, Yahudi ulusunun seçilmiş

[295] Gottlieb, "Samson Raphael Hirsch on Scientific Pluralism and Religious Schizophrenia", 55.
[296] Bağır, "Ortodoks Yahudiliğin Tevrat Eleştirisine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme", 201.
[297] Hirsch, "Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch", 1890, 126.
[298] Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat,* 174.

olmasının, doğru anlaşıldığında, özelleştirme ve ayrımcılığa değil, kardeşlik ve evrensellik ilkesine yol açacağını eserlerinde sık sık belirtmiştir.

Hirsch, Yahudilerin tüm dünya için, hayırseverler olarak hizmet etmek üzere yaratıldığını öne sürmüştür. Bu ulusun yaratılma sebebi olarak, Adem'den Nuh'a ve İbrahim'e kadar insanlığın geri kalanı materyalizm ve zevk için çabalarken yalnızca seçilmiş bireylerin Tanrı'nın isteğini yaşamlarının merkezine yerleştirmeyi başardığını belirtmiştir. Bu nedenle Tanrı İsrailoğulları'nı rahip ulus olarak seçmiştir.[299] Hirsch'e göre bu soy, Tanrı'nın isteğini yerine getirmeye ve çocuklarına "iyilik ve adaleti" aşılamaya özen göstermiştir.[300] Bu nedenle Yahudilerin her çağda, dünya için örnek teşkil etmeleri ve evrensel ahlak değerleri yaymaları gerektiğini vurgulamıştır.

Yahudilikte seçilmişlik anlayışı insanlığın ikinci atası olan Nuh ile başlamıştır.[301] Nuh'a verilen üstünlük oğlu Sam'a[302], İbrahim'e[303], İshak'a[304] ve sonra Yakup'a[305] geçmiştir. Tanrı, İbrahim ile ahit yaparak onun soyunu kutsamış ve Yakup ile İsrailoğulları soyunu belirlemiştir. Bu bağlamda, İbrahim'e yapılan vaatler, onun soyundan gelecek olan Yakup ve on iki oğluna aktarılmış, böylece İsrailoğulları, Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak kabul edilmiştir. Musa peygamber önderliğinde Sina'da Tanrı ile ahitleşmeleri ve O'ndan Tevrat'ı almaları ile bu millî seçilmişlik dinî bir misyon kazanmıştır.[306] İsrail halkı için "din, ulus için değil, ulus din için yaratılmıştır" denir. Böyle bir ulus, başka hiçbir kimlik veya değere sahip değildir, sadece Tora hukukunu yaşamakla yükümlüdür.[307]

Samson Raphael Hirsch, Yahudilerin Tanrı'ya hizmet etmek üzere yaratıldığını vurgulamış, bu ulusun Tanrı tarafından seçilmiş olduğunu her zaman dile getirmiştir. O, İsrail halkının seçilmiş olmasının, onları insanlığın geri kalanından ayırma veya hor görme anlamına gelmediğinin de altını çizmiştir. Ona göre Yahudilik, evrensel bir şekilde başlamıştır. Kutsal Kitap'ın insanlık tarihiyle başladığı gibi ilk mesajın muhatabı tüm

[299] Diğer ulusların aksine, Yahudi halkı dünyayı fethetmeye çalışmaz ya da güçlünün zayıfı bastırmasına izin vermez. Bunun yerine, "İsrail'in görevi, insanlığın ortasında Tanrı'nın kâhinleri ve müjdecileri olmaktı." Geniş bilgi için bk. Miller, "The Middle Way", 44.
[300] Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 186.
[301] Yaratılış 9:1-17.
[302] Yaratılış 9:26.
[303] Yaratılış 12:1-3, 15:1-21, 17:1-14.
[304] Yaratılış 26:1-5.
[305] Yaratılış 28:10-15, 35:9-12.
[306] Salime Gürkan, "Din ve Kimlik Olarak Yahudilik", *İsrail: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi,* ed. Orhan Karaoğlu - Nail Erhan (İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ, 2023), 16.
[307] Samson Raphael Hirsch, "Horeb", *Seferia* (Erişim 14 Nisan 2024), böl. Avodah, 714.

insanlık olmuştur. Fakat insanlığın ilk nesilleri Tanrı'nın yolundan sapmıştır. Adem'den Nuh'a ve İbrahim'e kadar, insanlığın büyük kısmı dünyevi heves ve zevkin esiri olmuş, azınlık ise Tanrı'nın isteğini hayatlarının merkezine yerleştirmeyi başarmıştır. Bu nedenle Tanrı, İbrahim, İshak ve Yakup'un soyundan gelenleri rahip bir ulus olarak hizmet etmek üzere seçmiştir. Bu kişiler hayatları boyunca Tanrı'nın isteğini yerine getirmeye ve çocuklarına iyilik ve adaleti uygulama özlemini aşılamaya olan bağlılıklarını göstermekle sorumlu tutulmuşlardır.[308] İbrahim ve neslinin seçilmesi, "Yeryüzünün bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak"[309] ilkesiyle evrenselliği ve kardeşliği vurgulamaktadır. Hirsch'in bu tutumu Yahudileri yalnızca dinî bir varlık olarak gördüğü anlamına gelmemektedir. Ona göre Yahudilerin ulusal kimliğinin özelliği, Tevrat tarafından tanımlanan dinî ve dilsel yapılarıyla iç içe olmasıdır. Kısaca, tek başına Tevrat, Yahudilerin bir ulus olarak varlığının temelini oluşturmaktadır.[310]

Hirsch, her ne kadar seçilmiş ulus fikrini savunsa da Yahudi milliyetçiliğine karşı çıkmıştır. Yahudilerin dinî alan dışında, içinde bulunduğu toplumla bütünleşme ve entegrasyonunu savunmuştur. Bundan dolayı Yahudilerin siyasi ve milli uyanışı fikrini kesin bir dille reddetmiştir.[311] Yahudilerin topluca İsrail topraklarına dönüp kendilerine ait bir devlet kurmasının, her ne kadar büyük bir özlem olsa da ütopik bir hayal olarak kalması gerektiğini savunmuştur.

Hirsch, Yahudi halkının Tora'ya uygun bir yaşam tarzına dönmeden önce İsrail'e yerleşme girişimlerinin büyük bir hata olacağını düşünüyordu. Ona göre sürgünün amacı, Yahudi halkını materyalizme kapılmadan tüm ihtiyaçları için Tanrı'ya güvenmeleri konusunda eğitilmeleriydi. Dolayısıyla, sürgünleri kucaklamanın ve onları topraklarına geri döndürmenin tek amacının Tora'nın tamamına itaat etmelerini sağlamak olduğunu ve bunun ancak "sadakatle kadere boyun eğildiğinde" gerçekleşeceğini belirtmiştir.[312] Ayrıca Hirsch, Yahudi halkının diasporadaki varlığının Yahudiliğin evrensel mesajını yaymakta merkezî bir rol oynayacağına inanmıştır. Onun en büyük ideali, diğer ulusların Yahudi hayat tarzına ve inancının özüne hayranlık duyarak bunları benimsemesi

[308] Miller, "Rabbi Samson Raphael Hirsch's Nineteen Letters on Judaism", 186.
[309] Yaratılış 12:3.
[310] Brown, "Breuer, Hirsch and Jewish Nationalism: Change and Continuity- Principle versus Supra-Principle", 387.
[311] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 385.
[312] Miller, "The Middle Way", 45.

olmuştur. Hirsch bu görüşlerini, *On Dokuz Mektup* isimli eserinin on altıncı mektubunda detaylı bir şekilde ifade etmiş; mektupta pasif bekleyiş yerine, doğru eylemle ve hayatla kurtarıcı fikrine ulaşmanın önemini vurgulamıştır.[313] Bu bağlamda, Yahudi Devleti'nin yeniden doğuşu için Mesih'in gerekliliğini dile getirmiştir. Mesih'in gelmesinden önceki süreçte diasporadaki misyonun önemine dikkat çekmiş, Yahudi ulusunun öncelikli görevinin diğer halklara örnek bir hayat sürmek olduğunu belirtmiştir. Mesih'in gelişine kesin olarak inanmasına rağmen, tüm kurtuluş ve Mesihçilik meselesi Hirsch'in düşüncesinde tamamen marjinal bir rol almıştır.[314] O her zaman Yahudilerin ev sahibi ülkelerine mutlak sadakat göstermeleri gerektiğini dile getirmiştir. Vaat edilmiş topraklara geri dönüş ve bir Yahudi devletinin kurulması sürgünün nihai sonucu olacaktır.[315]

Hirsch hayatı boyunca milliyetçilik karşıtı olmuştur.[316] Fakat Hirsch'in vefatından sonra gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanılan gelişmeler ve devamında gelen Nazi soykırımı Yahudiler arasında Siyonizm'e duyulan ihtiyacı arttırmıştır.[317] Samson Raphael Hirsch'ten sonra Modern Ortodoks Yahudi düşüncesinin sancaktarı olan torunu M. Breuer, Hirsch'in aksine bir tutum sergilemiştir.[318] Günümüz Modern Ortodoks anlayışı Siyonizm'i desteklemektedir.[319]

2.2. DİNÎ UYGULAMALAR

Mabed'in yıkılmasının ardından dünyanın dört bir yanına yayılan Yahudiler diaspora sürecinde dinî uygulamaların bir kısmından mahrum kalmışlardır. Diasporada yaşayan Yahudiler için, Kutsal Mabed etrafında gerçekleştirilen dinî uygulamaların mümkün olmaması, vaat edilmiş topraklarda yapılamayacak ritüellerin eksikliğine işaret etmektedir. Bu durum dinî inanç, ritüel ve dualaların farklı şekilde yorumlanmasına sebep olmuştur. Seküler çağın etkisinde kalan modern Yahudilik mezheplerinin bir kısmı uygulamaları reddederken bazıları da muhafaza etmeye çabalamıştır. Yahudi geleneğini

313 Kurzweil, "Samson Raphael Hirsch", 287-288.
314 Brown, "Breuer, Hirsch and Jewish Nationalism: Change and Continuity- Principle versus Supra-Principle", 391.
315 Hirsch, *The Nineteen Letters on Judaism*, 61.
316 Eleff, "Between Bennett and Amsterdam Avenues", 61.
317 Dosick, *Living Judaism*, 57.
318 Brown, "Breuer, Hirsch and Jewish Nationalism: Change and Continuity- Principle versus Supra-Principle",389.
319 Jacob Kornbluh, "New Survey of Orthodox Jews Shows Vast Differences in Attitudes toward Zionism", *The Forward* (20 Şubat 2024).

modern dünyaya entegre etme amacıyla önemli girişimlerde bulunan Samson Raphael Hirsch, dinî uygulamalardan taviz vermemiştir.

Modern Ortodoks Yahudilikte dinî günler ve dinî uygulamalar Tanrı ile buluşma zamanları olarak görülmektedir. Hirsch, eserlerinin *Edoth* bölümünde detaylıca anlattığı bu günleri sembolik eylemler olarak görmüştür ve Tanrı ile birleşmeyi amaç edinen dinî günleri *Mo'edim*[320] adıyla tanımlamıştır.

2.1.1. Şabat

Şabat günü, Tanrı tarafından dinlenme günü olarak belirlenmiş ve On Emir'in dördüncüsü olarak tüm Yahudi mezhepleri tarafından kutsal kabul edilmiştir. Modern Ortodoks Yahudilik için Şabat, Tanrı ile İsrail arasında sonsuza kadar sürecek olan kutsal bir anlaşma niteliğindedir ve Yahudi yasaları ve emirlerinden üstündür. Hirsch'e göre tüm Yahudi kurumları, yaşayan Tanrı'nın saf fikriyle gerçek bağlantılarını Şabat'tan alırlar. İsrail'in ve bayramlarının kutsallığı Şabat'ın kutsallığından kaynaklanmaktadır.[321]

Modern Ortodoks Yahudilikte Şabat, Yahudi kimliğinin sembolü, mabedi ve antlaşması olarak görülür. Şabat kurallarına riayet etmemek; Yahudi kimliğinin reddedilmesi, mabedin kirletilmesi ve kutsal antlaşmanın ihlal edilmesidir.[322] Bu bağlamda, Mabed ve sunaklar, Tanrı ile İsrail arasındaki anlaşmanın geçici işaretleri olarak değerlendirilirken, Şabat bu anlaşmanın ebedi ve devam eden doğasını temsil eder. Nitekim Mabed'in yıkılmasının ardından diaspora sürecinde Yahudi kültürü de Şabat sayesinde korunmuştur.

Yahudi anlayışına göre Şabat, başlangıçta tüm insanlara Tanrı'yı sürekli hatırlatması ve ahlaki gelişimine katkıda bulunması için verilmiştir. Ancak Şabat gününün önemi ve işlevi zamanla ihmal edilmiştir. Bu ihmalin sonucunda insanlık, Yaratıcı'sını unutarak

---

[320] Kelime anlamı olarak "belirlenmiş zamanlar" anlamına gelen Mo'edîm (tekili "mo'ed"), aynı zamanda Mişna'nın Yahudi bayramlarıyla ilgili kurallarını ele alan ikinci faslıdır. Bu fasıl, Yahudi dinî takviminin belirli zamanlarında gerçekleştirilen bayram ve tatil uygulamalarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Mo'ed, 12 bölümden oluşur: Şabat, Eruvîn, Pesahîm, Şekalîm, Yoma, Suka, Betsa, Roş Aşana, Taanit, Megilla, Mo'ed Katan ve Hagiga. Bu yapısıyla Moed, Yahudi dinî pratiğinin anlaşılmasında ve uygulanmasında önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Geniş bilgi için bk. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, 2001), 1/427.

[321] Samson Raphael Hirsch, *The Jewish Sabbath*, çev. Ben Josephussoro (Newport: Mullock and Sons Limited, Printer, 1912), 38; Hirsch, *The Jewish Sabbath*, 40.

[322] Hirsch, *The Jewish Sabbath*, 39.

"Tufan Kuşağı"[323] ve "Babil Kulesi Kuşağı"[324] olarak bilinen dönemlerde en düşük ahlaki noktalara gerilemiştir. Bunun üzerine Tanrı, Şabat'ı insanlığa egemenliğini göstermek ve insanın asıl görevini hatırlatması amacıyla seçilmiş bir ulusa aktarmıştır. Bu topluluk, Mısır'dan Çıkış ile millet haline gelmiş ve kimliğini günümüze kadar korumuştur. Böylece Şabat, Tanrı'nın dünya üzerindeki egemenliğinin yanı sıra İsrailoğulları'nın görevinin bir sembolü haline gelmiştir.[325]

Hirsch'e göre, Mısır'dan Çıkış sırasında İsrailoğulları Şabat'ı, Şabat da İsrailoğulları'nı yeniden bulmuştur. Nitekim Musa'nın kavminin bu süreçte karşılaştığı temel öğreti Şabat olmuştur. Çölde geçirilen kırk yıl Şabat'ın anlam ve öneminin kavranabilmesi için bir eğitim süreci olarak anlaşılmıştır. Bu bağlamda, çölde Tanrı'ya yöneltilen her türlü şikâyet Şabat ruhuna karşı işlenmiş bir günah olarak değerlendirilmiştir ve İsrailoğulları'nın başına gelen her musibet, Şabat ruhunun onların zihinlerine tam olarak nüfuz edememesinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır.[326]

Tanrı'nın dünyayı yaratma sürecinin ardından yedinci gün dinlendiği anlatısına dayanan Şabat uygulaması, çöldeki süreçte, Tanrı tarafından kutsanmış gün olarak belirlenmiştir. Tevrat'ta, Şabat gününde insanların yiyecek aramak için dışarı çıkmalarının yasaklandığı anlatılmaktadır. İsrailoğulları'na verilen kudret helvası (*manna*) mucizesi, bu durumu destekleyen önemli bir örnektir. Tevrat anlatısına göre, İsrailoğulları'na verilen kudret helvası, ertesi güne saklandığında çürüyen bir besindi. Ancak, Tanrı'nın bir mucizesi olarak, cuma günleri diğer günlerin iki katı kadar manna verilir ve bu manna Şabat günü bozulmadan kalırdı. Bu mucize, İsrailoğulları'nın Şabat günü yiyecek aramak veya çalışmak zorunda kalmamalarını sağlamış ve bu kutsal günü ibadet ve dinlenmeye adamalarını mümkün kılmıştır.[327] Şabat'ın kutsallığı sadece çöl için geçerli değildir. Bu işaret günümüzde; insanın kendi gücü, zekâsı veya çalışkanlığı ile ilgili değil, yalnızca Tanrı'nın bereketi ile mümkün olan bir durum olarak yorumlanmıştır.[328] Şabat'a saygı gösterildiği takdirde, kudret helvası ile ilgili mucizenin günümüzde de geçerliliğini koruyacağına inanılır. Bu inanç, Tanrı'nın yedinci gün iş yapılmasını engelleyerek, altıncı

[323] Yaratılış 7.
[324] Yaratılış 11.
[325] Hirsch, *Horeb*, 1962, 273-274.
[326] Hirsch, The Jewish Sabbath, 25.
[327] Hirsch, *The Jewish Sabbath*, 21-23.
[328] Hirsch, The Jewish Sabbath, 35.

gün ihtiyaç olan her şeyi sağlamasının bir yansıması olarak kabul edilir. Şabat, Tanrı'nın düzenine olan mükemmel güveni pekiştirir ve her yerde ve her zaman kutsal olduğunu hatırlatır. Tanrı'nın bereketi ve düzenine duyulan bu güven, Şabat'ın evrensel ve zamansız bir kutsallık taşıdığını vurgular.[329]

Yahudiliğe göre altı gün boyunca dünya yeryüzüne aittir ve insanlar Tanrı'nın yarattığı her şey üzerinde egemenlik kurabilir. Ancak yedinci gün her şey yalnızca Tanrı'ya aittir. Dindar bir Yahudi, yalnızca Şabat gününde Tanrı'nın lütfuyla yaşadığını ve çalıştığını idrak etmeli, Tanrı'nın tüm yaratılmışların Rabbi ve Efendisi olduğunun farkına varmalıdır. Şabat günü Yahudiler, dünyaya özgürlüğünü vermekle ve Tanrı'nın herhangi bir işini kendi amacına göre şekillendirmek için güçlerini kullanmayarak buna tanıklık etmekle yükümlüdür.[330] Samson Raphael Hirsch'in ifadesiyle "her Şabat günü, adeta dünya Tanrı'ya iade edilir ve böylece insan hem kendisine hem de çevresine sadece ödünç alınmış bir yetkiye sahip olduğunu ilan eder."[331] Bu nedenle, Şabat günü yapılan en küçük iş bile, Tanrı'nın dünyanın Yaratıcısı ve Efendisi olduğu gerçeğinin inkârı anlamına gelmektedir. Bu, insanın kibirlenmesinin bir göstergesidir ve yeryüzünü Tanrı'nın isteğine göre yönetme görevinin inkârıdır. Şabat günü yasağına uyulmaması, cemaatten dışlanmaya ve Yahudilikten çıkarılmaya yol açar. Öte yandan, Şabat günü çalışmaktan kaçınmak Tanrı'ya teslimiyeti ve Yasa'larına bağlılığı ve temsil etmektedir. Sözleşmesine sadık kalan her Yahudi'nin görevi, Tanrı ile olan ilişkisini bu temel üzerine inşa etmektir.[332]

İnsan, dünyayı ve kendisini Tanrı'nın mülkü olarak görür ve gücünün Tanrı tarafından, hayattaki görevini yerine getirmesi için ödünç verildiğini kabul ederse, hayatını Tevrat'a uygun olarak yaşayacaktır. Ancak dünyayı kendi malı ve kendisini de maddiyatın efendisi olarak görürse, sözleşmeyi bozmuş ve Tevrat'la alay etmiş olur. Bu bağlamda Şabat, Tanrı ile olan antlaşmayı sürekli yenileyen ve hatırlatan bir nimettir. Eğer kişi kendisini Tanrı'nın hizmetkârı olarak adarsa, Tanrı her Şabat günü bu kişiye vazifesini yerine getirmesi için yenilenmiş bir ruh aydınlığı, şevk ve güç verecektir.[333]

---

329 Hirsch, *Horeb*, 78.
330 Hirsch, The Jewish Sabbath, 42.
331 Hirsch, *Horeb*, 53.
332 Hirsch, *Horeb*, 54.
333 Hirsch, *Horeb*, 54.

Şabat gününün her anı, çalışmaktan kaçınılması yoluyla kişiyi eğitecek, zihnini yenileyecektir. Kişi, etrafındaki dünyayı ilâhî bir mabede dönüştürerek kutsallaştıracak ve Tanrı'nın bir rahibi olacaktır. Böylece Tanrı'dan kaynaklanan bir güç kazanacaktır. Şabat'ın kişiye bahşettiği bu güç, kişiyi egodan ve Tanrı'yı unutturan gururdan arındıracak; hayatının Tanrı'ya hizmet vasıtası haline gelmesini sağlayacaktır. Şabat bu bağlamda, Tanrı ile yapılan antlaşmanın yenilenmesi ve Yahudilerin tekrar tekrar kutsanması için bir vesiledir.[334] Şabat kurallarına uyan kişi adeta kendisini Tanrı'nın kutsal sunağına yerleştirmiş olacaktır.[335]

Şabat, bir dinlenme günü olmanın ötesinde, Tanrı'nın dünyadaki egemenliğinin ve insanların O'na olan bağlılıklarının bir ifadesidir. Bu kutsal gün, Tanrı'nın yaratılış üzerindeki mutlak kontrolünü hatırlatarak, Yahudilere hem dinî hem de ahlakî sorumluluklarını hatırlatır. Tanrı'nın düzenine olan güveni pekiştiren ve her hafta yenilenen bu antlaşma, Yahudi inancının temel taşlarından biridir.

2.1.2. Bayramlar

Tanrı'nın yeryüzü üzerindeki düzeninin bir göstergesi olan takvim ve Mısır'dan Çıkış'tan Kutsal Topraklar'a girişe kadar İsrail'in eğitimi sürecini ifade eden bayram günleri Yahudilikte özel bir öneme sahiptir. Hirsch'e göre bayram ritüelleri derin sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu önemli günler, değişen dünyada Yahudilerin hem Yasa'ya olan bağlılıklarını hem de birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendirmektedir. Hirsch bayramları, tarihsel olayların anısını canlı tutarak Yahudi bilincini uykusundan uyandıran ve dinî öğretileri pekiştiren Yahudi ilmihali olarak yorumlamıştır.[336] Eserlerinde bayramları; tarihsel önemi, mevsimlerle olan ilişkileri ve Yahudi bayramlarının atadığı ruhani temeller olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Bu çerçevede, bayramları sadece tarihî olayların anıldığı gün olarak sınırlamamış, aynı zamanda Yahudilerin mevsimsel döngülerle olan ilişkilerini ve bu döngülerin ruhani yaşamları üzerindeki etkilerini de vurgulamıştır. Böylece doğa ile tarihsel vahyin birbirini tamamlayıp desteklediğini öne sürmüştür.[337] Mesela, baharın başlangıcında kutlanan Fısıh (Kurtuluş bayramı) İsrail halkının Mısır'dan özgürlüğe kavuşmasını simgelerken, hasat sonunda gerçekleşen

[334] Hirsch, *Horeb*, 77.
[335] Hirsch, The Jewish Sabbath, 42.
[336] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 365.
[337] Hirsch, *Horeb*, 1962, 85.

Sukkot (Çardak Bayramı) çöldeki geçici barınaklarda yaşamanın anısını canlandırır. Bu ritüeller, Yahudi toplumunun hem tarihsel kökenleriyle hem de mevsimlerin ritmiyle olan bağını, dolayısıyla onların Yasa'ya ve birbirlerine olan bağlılıklarını güçlendirir.

Kutsal Kitap'ta bayramlar üç farklı bağlamda geçmektedir. Bayramların nasıl düzenleneceğine dair yönergeler Levililer'de[338], bayramlar sırasında sunulan kurbanların çeşitleri ve miktarları hakkında detaylı bilgi Sayılar'da[339] bulunmaktadır. Tesniye'de ise cemaate bayramları öğretme yükümlülüğü üzerinde durularak, bu kutsal günlerin neden ve nasıl kutlanacağı açıklanmaktadır.[340] Bu bağlamda *Şaloş Regalim* olarak bilinen Kurtuluş bayramı (Fısıh), Vahiy bayramı (Şavuot) ve Çardak bayramı (Sukot) üç hac sezonu olarak kabul edilir. Mabed yıkılmadan önce Yahudiler bu günlerde Kutsal Mabed'e gidip kurban kesmek ile yükümlüydü. Ancak diaspora sürecinde bu ritüeller yerine getirilemediği için din adamları bu bayramların manevi mesajı üzerinde yorumlar geliştirmiştir.

Samson Raphael Hirsch'e göre bayramlar, İsrail ulusunun yaratılışındaki aktif ilahî tezahürlerin devamı niteliğindedir ve Tanrı'nın *nissim* (mucizevi eylem) aracılığıyla, yani açık bir şekilde kendini gösterdiği eylemlerle İsrail ulusunu şekillendirdiğini hatırlatır. Bayramlar, İsrail ulusunu kuran ve koruyan Tanrı'ya olan inancın bedenen ve zihnen benimsenmesi ve İsrail ruhunun sürekli canlanmasını sağlayan kutsal zamanlardır.[341] Bu kutsal zamanlar, Tanrı ile birleşmeyi amaç edinen *Mo'ed* kavramıyla tanımlanmıştır.[342] Tüm bu günlerin ortak noktası, varoluşun temelinde yatan gerçeklerin tefekkür edilmesini sağlayarak kişiyi kutsamaktır. *Mo'ed* günlerinde çalışma yasağına riayet eden ve dünyevî işlere ara veren kişilere, yaşamın geri kalan faaliyetleri için ilahî bir güç verileceği inancı hakimdir.[343]

---

338 Levililer 23:1-44.

339 Çölde Sayım 28:16-31, 29:1-40.

340 Yasa'nın Tekrarı 16:1-17.

341 Hirsch, *Horeb*, 85.

342 Mo'adîm, bireyleri temelde yatan ilahî düşüncelerin derin tefekkürüne ve bunların içsel olarak gerçekleştirilmesine adamaya davet eder. Mekansal anlamda "Mo'ed", insanların belirlenmiş bir amaç için toplandıkları yeri ifade ederken, zaman bağlamında "Mo'ed", toplumun belirlenmiş bir içsel faaliyete yönlendirildiği zamanın bir noktasını temsil eder. Dolayısıyla Mo'adîm, yılın diğer günlerinden ayrılan özel günler olarak kabul edilir. Bu günler, bireyleri günlük yaşamdan bir adım geri atmaya ve tüm ruhani enerjilerini bu kutsal zamanlara yoğunlaştırmaya çağırır. Bu süreçte, toplumsal ve bireysel düzeyde yenilenme ve manevi derinleşme hedeflenir. Geniş bilgi için bk. Hirsch, *Horeb,* 1962, 84-85.

343 Hirsch, *Horeb*, 1962, 90.

Yahudilikte Kutsal günleri ifade etmek için *Yom Tov* (bayram günü) terimi kullanılır. Bu günler, Şabat gününe benzer kurallar içerir. Her ikisi de bireyin fiziksel olarak yorulmaktan kaçınmasını, ruhsal ve zihinsel aktivitelere odaklanmasını gerektirir. Bu günlerin amacı, bedenin dinlenmesi ve böylece ruh ile zihnin, kutsal günlerin manevi bereketine ve coşkulu kutlamasına açık hale gelmesidir. Yom Tov günlerinde, iş yerine dinlenme, dua, aile ve dostlarla bir araya gelme, özel yemekler gibi etkinlikler öne çıkar. Samson Raphael Hirsch'in ifadesiyle, Mabed mekânsal olarak ne ise bayramlar da zamansal olarak o anlamı taşımaktadır.[344] Bu "zamansal mabedlerde", kişi kendisini bir sunak olarak sunmalı, gününü Tanrı'ya ibadet ve hizmet için adanmalıdır. Bu ibadetin içtenliği, fiziksel zevklerle, ruhsal ve zihinsel faaliyetlerle ve Şabat için içsel *menuhah*'a (huzura), Yom Tov için ise *simhah*'a (gerçek, sönmemiş neşeye) ulaşarak sağlanır.[345]

Yahudi bayramları Roş ha-Şana, Yom Kippur, Pesah, Şavuot, Sukkot, Şemini Atzereth, Simha Tora, Purim ve Hanuka şeklindedir.

2.1.2.1. Roş Hodeş

Yahudi inanç sisteminde zaman kavramının yaşam üzerinde önemli etkileri vardır. Hirsch bu durumu "Rahipler ölür, anıtlar çürür, tapınaklar ve sunaklar yıkılır ama zaman sonsuza dek kalır ve her yeni doğan gün onun bağrından taze ve dinç bir şekilde çıkar." cümlesiyle dile getirmiştir.[346] Özellikle, toplumların dinî ritüellerle zaman algısı arasındaki etkileşim, bu bağlamda oldukça önem taşır. İbrani takvimi, tarihsel olayların zamanlamasını etkileyen ay ve güneşin döngülerine göre şekillendirilmiştir.

Yahudi kültüründe her yeni ayın başlangıcı olan *Roş Hodeş*, yeni ayın dualarla karşılanmasını temsil eder ve Yahudilerin Tanrı, dünya ve insanlık hakkındaki derin farkındalıklarının oluşmasını sağlar.[347] Yahudilikte, Mısır'dan çıkış sırasında Tanrı'nın Musa ve Harun'a her yeni ayın yenilenmenin başlangıcı olduğunu bildirdiği kabul edilir. Bu olay, Roş Hodeş kutlamalarının temelini oluşturur.[348] Her yeni ayın başlangıcı, bireyin kendi hayatını sakin bir şekilde gözden geçirmesi ve kutsaması için ayrılmıştır. Her ayın başlangıcında yapılan bu öz inceleme ve kutsama, bireyin Tanrı'nın kendisine sunduğu

[344] Tasch, *Samson Raphael Hirsch*, 95-96.
[345] Hirsch, *Horeb*, 95-96.
[346] Samson Raphael Hirsch, "Tishri I- The Catechism of the Jew Consists of His Calendar", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 2/41.
[347] Tasch, Samson Raphael Hirsch, 360.
[348] Hirsch, *Horeb*, 1962, 158.

ruhani ışıltı ve kalbin sıcaklığı ile olan ilişkisini test eder; bireyin bu kutsallıklara karşı hâlâ saf ve duyarlı olup olmadığını sorgular.

2.1.2.2. Roş ha-Şana

Yahudi geleneğinde yeni yıl *Roş ha-Şana* ile başlar. Roş ha-Şana, İbrani takviminin ilk ayı olan Tişri'nin ilk iki gününde kutlanmaktadır. Miladi takvimde bu mevsim Eylül veya Ekim aylarına tekabül etmektedir. Bu bayram gündelik işlerden uzaklaşarak içsel bir muhasebeyi teşvik eder ve bireyin Yom Kippur'a kadar manevi yenilenmesine zemin hazırlar.[349]

Hirsch'e göre yeni yılın Sonbahar'da başlaması sembolik anlamlar taşır. Bu mevsim, hasat zamanı olmasının yanı sıra, dünyanın yaratılış yılını da temsil eder. Bu dönemde bireyler, dünya üzerindeki etkileri, yaşadıkları yıllar ve dünya ile olan etkileşimleri üzerine düşünmelidirler. Nisan ayında başlayan ilkbahar ise, Yahudilikte takvim yılının başlangıcı olarak kabul edilir ve İsrail ile insanlığın kurtuluşunu simgeler. Yahudi bayramlarının çoğu bu mevsimde gerçekleşir.[350] Hirsch, sonbahar ve ilkbahar arasındaki geçiş sürecini ölüm ve yaşam, yok oluş ve diriliş, geçicilik ve sonsuzluk arasındaki denge olarak yorumlamıştır. Bu dönemde dünyevi ve geçici olanın ilahî ve kalıcı olanda çözüldüğünü belirterek, kişinin yeryüzündeki varoluşunun önemini vurgulamıştır.[351] Bu bağlamda, gerçek kurtuluş anlayışının zihinde yer edinebilmesi için öncelikle hataların ortadan kaldırılması ve tövbe edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Roş ha-Şana, kaderin belirlendiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Dünyadan kimlerin ayrılacağı ve kimlerin dünyaya gireceği, kimlerin yaşayacağı ve kimlerin öleceği, kimlerin hedeflerine ulaşmadan öleceği ve kimlerin hedeflerine ulaştıktan sonra hayatını kaybedeceği, kimlerin sel, yangın, kılıç, açlık veya fırtına ile öleceği, kimlerin hastalık sonucu hayatını kaybedeceği; kimlerin huzur içinde ve kimlerin huzursuzluk içinde yaşayacağı, kimlerin sevinç ve kimlerin keder yaşayacağı, kimlerin yükseleceği ve kimlerin düşeceği, kimlerin fakirleşeceği ve kimlerin zenginleşeceği Roş ha-Şana'da kaydedilir ve Yom Kippur'da mühürlenir.[352]

---

[349] Hirsch, *Horeb*, 83.
[350] Hirsch, "Tishri I- The Catechism of the Jew Consists of His Calendar", 2/42.
[351] Hirsch, "Tishri I- The Catechism of the Jew Consists of His Calendar", 2/42.
[352] Samson Raphael Hirsch, "Tishri VI-The Jewish Year Part Two", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 2/132.

Roş ha-Şana'nın merkezinde yer alan ritüel, Şofar'ın üflenmesidir. Hirsch, bu ritüelin önemini "İlkbaharın müjdesinden önce sonbaharın Şofar'ı duyulmalıdır" şeklinde ifade etmiştir.[353] Roş ha-Şana'da kullanılan Şofar, İsrail ulusu için Altın Buzağı olayının hüzünlü hatırasıyla ilişkilendirilmiştir. İnek harici herhangi bir hayvanın boynuzundan yapılan Şofar, Tanrı'nın emirlerine itaatin bir simgesi olarak kabul edilir. [354]

Hirsch, Roş ha-Şana'da Şofar üflemenin ritüelini, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir bağ kurma çağrısı olarak yorumlamıştır. Bu, insanlığın geçici varoluşunu hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda İshak ile Sara, Hacer ile İsmail, Hannah ile Samuel ve İbrahim ile İshak kıssaları üzerinden Tanrı'nın zamana hükmeden ebedi varlığına ve egemenliğine işaret eder.[355]

Ayrıca Şofar, "ah" teriminin çağrıştırdığı pişmanlık duygusuyla uyumlu olan bir sembolik anlam taşır. Özellikle bir koç boynuzu, İbrahim'in fedakârlık anısını temsil eder ve bu anı, tarihsel olarak bireyin Tanrı'ya teslimiyetinin bir prototipi olarak görülür.[356]

2.1.2.3. Yom Kippur

Roş ha-Şana'dan on gün sonra kutlanan Yom Kippur kefaret günü anlamına gelmektedir. Yom Kipur'a öncülük eden dokuz gün, bireylerin günahkâr yaşamlarından gerçek bir *teşuva'*ya (tövbe) yönelmeleri için Tanrı tarafından belirlenmiştir. Bu süreç, iç muhasebe, benlik tanıma, kalbin derinliklerinin keşfi ve Tanrı'ya yöneliş gibi evreleri kapsar. İlk gün özellikle, bireyleri rehavet ve günahkâr alışkanlıklardan uyandırmak amacıyla ayrılmıştır. Bu gün, kişinin kendini Yargıcı, Efendisi ve Babası olan Tanrı'nın huzurunda değerlendirmesi, kusurlarını kabul etmesi ve bu kabullenme üzerine ilerlemesi için kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca bir uyandırma günü olarak işlev gören bu günler, yalnızca bireysel yenilenme değil, aynı zamanda toplumsal ve ruhsal bir uyanışa da hizmet eder.[357]

---

353 Hirsch, "Tishri I- The Catechism of the Jew Consists of His Calendar", 2/44.

354 Sami Kılıç, "Yahudilikte Kutsal Yiyecek ve İçecekler", *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, (2012), 76.

355 Daha fazla bilgi için bk. Samson Raphael Hirsch, "Tishri II- The Jewish Year Part Two", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 2/53-63.

356 Hirsch, *Horeb*, 1962, 140.

357 Hirsch, *Horeb*, 83.

Çalışma yasağının geçerli olduğu Yom Kippur da kutsal bir Şabat'tır. Ancak Şabat ile farkı zamansal olarak geçmişe dönük olmasıdır. Şabat; gelecekteki yaşam ve faaliyetlere adanmışlık getirirken, Yom Kippur geçmiş için kefaret ve tövbe etmeye davet eder.[358]

İlk zamanlarda sadece rahiplere ait belli başlı uygulamaların yapıldığı Yom Kippur, günümüz Yahudiliğinde, her bireyin bir yıllık kaderinin tayin edildiği gün olarak telakki edilmektedir.[359] Yom Kippur'un merkezinde, yirmi beş saat süren kesintisiz bir oruç ve yoğun ibadet ritüelleri yer alır. Bu süreçte inananlar yiyecek ve içecek tüketiminden kaçınır, yıkanmaz, çalışmaz, araba sürmez, deri ayakkabı giymez ve cinsel ilişkiden uzak dururlar. Mabed yıkılmadan önce "Azazel" adına, bir keçiye günahları yükleyip onu doğaya salmak bu günün en önemli ritüeliydi; fakat günümüz Modern Ortodoks Yahudiliğinde, *Kol Nidre* duasıyla başlayıp, ertesi gün Şofar'ın üflenmesiyle son bulur. Burada Şofar, günahlardan kurtuluşun habercisi olarak kabul edilmektedir.

2.1.2.4. Pesah

Türkçeye "Fısıh" olarak geçen bu festival Yahudilerin hem fizikî hem de ruhî kurtuluşlarını ifade ettiği için "Özgürlük ya da Kurtuluş Bayramı" olarak nitelendirilmiştir.[360] İsrailoğulları'nın Mısır esaretinden kurtulmasını temsil etmektedir. Pesah, mayasız ekmek ile meşhurdur. Bu festival, Mısır'dan çıkış sırasında acele edilmesini sembolize etmektedir. Ayrıca mayasız ekmek İsrailoğulları'nın Tanrı karşısında kibirli olmamaları gerektiğini ifade etmektedir.

Pesah, İbrani takvimine göre Nisan ayında, ilkbaharda coşkuyla kutlanmaktadır. İlkbahar'ın tüm dünyaya can vermesi gibi Tanrı İsrailoğulları'nı Firavun'un güçlü ordusundan kurtarmıştır. Buradaki kurtuluş, bir başarı hikayesi değildir, tamamen Tanrı'nın lütfu olarak kabul edilmektedir.[361] İsrail halkının tüm üyeleri bu günde,

---

358 Hirsch, *Horeb*, 79.

359 Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003), 144.

360 Şevket Özcan, "Yahudilikte Pesah (Fısıh) Bayramı: Ritüeller ve Semboller Bağlamında Fenomenolojik Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 1207.

361 Daha fazla bilgi için bk. Samson Raphael Hirsch, "Nissan III- The Jewish Year Part One", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 2/43.

kendilerini Mısır'dan çıkartan Tanrı'ya ve Yasa'sına bağlanmıştır.[362] Böylece "İsrail bedeni" oluşmuştur.[363]

2.1.2.5. Şavuot

İsrailoğulları'nın Sina Dağı'nda Tanrı ile karşılaşmaları ve Tevrat'ın Musa'ya verilmesini sembolize eden Şavuot, Hirsch'e göre İsrail ruhunun oluşumunu temsil etmektedir. Tanrı, İsrailoğulları'nı fiziksel özgürleştirdikten sonra bu ulusun özgür bedenini Vahiy öğretisinin taşıyıcısı olmaya çağırdığı dönem olarak yorumlamıştır. Bu süreç, Mısır'da fiziksel olarak başlamış olan öğretinin ruhsal olarak tamamlandığı süreçtir. Bu nedenle Şavuot'ta, Sina'nın Vahyinin, yaşamın temelinin anılması gerekmektedir.[364]

Şavuot, Sivan ayının altıncı ve yedinci günlerine denk gelmektedir. "Vahiy Bayramı" olarak kutlanan bu özel gün, Pesah Bayramı'ndan yedi hafta sonra kutlandığı için "Haftalar Bayramı" olarak da adlandırılmaktadır.[365] Aynı zamanda Tora'da *Bikurîm* "İlk Meyveler Bayramı" olarak da geçmektedir.[366] Mabed yıkılmadan önce Şavuot en büyük Yahudi bayramlarından biri olarak coşkuyla kutlanmıştır. Mabed'de *Bikurîm'in* yanı sıra bayrama özel *Şlamîm* adı verilen esenlik kurbanları ve *Olah* adı verilen yakmalık kurbanlar sunulurdu. Ayrıca, yeni hasat buğdayından yapılan iki adet mayalı ekmek (Shtei HaLechem) sunusu da bu bayramla özdeşleşmişti.[367] Ancak günümüzde bu kutlamalar yapılmamaktadır.

Hirsch, Şavuot'un -diğer bayramlara kıyasla- kısa sürmesi ve ihtişamsız kutlanmasının sebebini bu günün Yasa'nın verildiği Vahiy Bayramı olmasına dayandırmıştır. Tanrı için bir sembol olmadığı gibi, Tevrat'ın da bir sembolü yoktur. Hirsch'e göre bu bayram

---

362 Hirsch, *Horeb*, 1962, 168.

363 İsrail'in bedeninin oluşumu Tanrı'nın, vaadine sadık kalarak Yakup'un ailesini, Mısır'daki kölelikten kurtarmasıdır. Pesah bu nedenle İsrail için varoluşun temeli anlamına gelmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Hirsch, *Horeb*, 1962, 85.

364 Hirsch, *Horeb*, 1962, 85.

365 Bu yedi haftalık süreç, İbranicede "Sefirat HaOmer" (Omer'in Sayımı) olarak adlandırılır. Yahudiler bu dönemde, Pesah'ta başlayıp Şavuot'ta sona eren kırk dokuz günlük bir süreyi sayarlar. Bu süre, İsrail halkının Mısır'dan çıkışından sonra Sina Dağı'nda Tora'nın verilişini beklerken geçirdiği zamanı simgeler. Ellinci gün olan Şavuot'ta, Tora'nın Musa'ya verilişi kutlanır. Daha fazla bilgi için bk. Samson Raphael Hirsch, "Sivan I-The Jewish Year Part One", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 1/183.

366 Mabed yıkılmadan önce çiftçiler, ilkbahar hasadının ilk ürünlerini Kutsal Mabed'de sunarak ve Tanrı'ya teşekkür ettikleri için bayram Tora'nın verilişinin yanı sıra tarımsal bir şükran gününü ifade etmektedir Daha fazla bilgi için bk. Hirsch, "Sivan I-The Jewish Year Part One", 1/204-205.

367 Mayasız ekmek festivali olan Pesah'tan sonra Şavuot'ta mayalı ekmeklerin sunulması önem arz etmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Hirsch, "Sivan I-The Jewish Year Part One", 1/201-204.

Tevrat'ın ruhuna uygun bir şekilde, sembollerden uzak kutlanmalıdır.[368] Ayrıca Hirsch, Tevrat'ı sadece bir güne mahsus kutlamayı yine Tevrat'ın ruhuna aykırı yorumlamıştır. Ona göre Tevrat; inanan bir Yahudi'den belirli bir zamanda anılmayı değil, yaşam ve davranış talep eder. Bu durumda inanan herkes yılın tüm günlerini, hayatının her anını Tevrat'a adamalıdır.[369]

Hirsch Şavuot'u "Tanrı'nın Sina'dan İsrailoğulları'nın arasına girdiği, Seir'den ışığını insanlığın üzerine yaydığı ve kendisini gösterdiği, Kutsal Âlemin sonsuzluğundan Yasa'nın alınmasına neden olan gün." olarak özetlemiştir.[370]

2.1.2.6. Sukkot

Yahudiliğin üç hac mevsiminden birisi olan Sukkot, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkıp çölde geçirdiği süreci temsil etmektedir. Bu bayramda, Tanrı tarafından Mısır'dan kurtarılan İsrail'in hayatta kalması anılır ve bu varoluşun korunması için dualar edilir.[371] Yedi gün boyunca kutlanılan Sukkot, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış sonrası çölde gerçekleştirdikleri zorlu yolculuğu simgeler.

Çöldeki bu süreç ilahî mucizelere sahne olmuştur ve bu yüzden "Sevinç Bayramı" olarak da kutlanır. Ayrıca bu günler, İsrail'in kaderinin her zaman Tanrı'nın özel rehberliğinde olmasının sembolü olarak kabul edilmektedir.[372] Sukkot'un en belirgin simgesi olan *Sukka (çadır)*, çöl hayatının zorluklarına karşı İsrailoğulları'nın dayanıklılığını ve Tanrı'nın koruyuculuğunu temsil eder. Bu bayram, aynı zamanda "Çardak Bayramı" olarak da bilinir ve Modern Ortodoks Yahudi aileler bu süreçte evlerinin dışına Sukka kurar.

2.1.2.7. Şemini Atzereth ve Simha Tora

Şemini Atzeret ve Simha Tora Sukkot'un hemen ertesinde kutlanan iki bayramdır. İbranice "atzeret" kelimesi "toplanma" veya "durma" anlamına gelir ve Şemini Atzeret günü, Tanrı'nın halkını daha fazla bir arada tutmak istediği, özel bir şükran günü olarak

368 Hirsch, "Sivan I-The Jewish Year Part One", 1/183.
369 Hirsch, "Sivan I-The Jewish Year Part One", 1/201.
370 Samson Raphael Hirsch, "Sivan V- The Jewish Year Part One", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 1/255.
371 Hirsch, *Horeb*, 1962, 85.
372 Hirsch, *Horeb*, 1962, 168.

kabul edilir. Ayrıca, bu gün İsrail'de yağmur duası yapılarak kış mevsiminin başlangıcı için dua edilir.[373]

Simha Tora, "Tora'nın Sevinci" anlamına gelir ve Yahudilerin yıl boyunca okudukları haftalık Tora bölümlerinin son bölümü okunarak Tevrat hatmi tamamladıkları, ardından yeni hatmin ilk sayfaları okunarak yeni hatme geçiş yaptıkları kutlama günüdür. Bu festivalde Sefer Toralar kucaklanarak dans edilir.[374] Tevrat ve Tevrat'ın ruhunun Tanrı tarafından İsrail'in yaşamının ruhu olarak verilmesi gibi, korunması da Tanrı'nın gözetimi altındadır.

Simha Tora, İsrail'in Ruhu'nun korunmasını, çöl sürecinde Sina'da alınan eğitimin ve Tora ruhunun sürekli aşılanmasını temsil etmektedir. Bu nedenle Simha Tora, korunmuş olan Yasa'nın sevincine adanmış bir kutlamadır.[375]

Hirsch'e göre Tevrat'ta geçen bayramlar sembolik olarak İsrail'in tarihsel oluşumunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda, her yıl kutlanan Pesah İsrail'in bedeninin yaratılmasını, Şavuot İsrail'in ruhunun oluşumunu; Sukot bu bedeninin korunmasını, Şemini Atzereth ise ruhunun korunmasını temsil etmektedir.[376]

Bayramların yılın mevsimleriyle ilişkileri ise şu şekildedir; Pesah, İsrail'i Mısır'ın kış uykusundan uyandıran Tanrı'nın kendisini ifşa ettiği bayramdır ve bahar ekinoksu ile bağlantılıdır. Tanrı'nın kışın bitişiyle doğaya yeni bir hayat verdiği dönemi simgeler. Şavuot, Pesah'ta yeni yaratılmış olanın ruhsal olarak tamamlanmasını anımsatır ve ilkbaharın ilk yaz olgunlaşmasıyla bağlantılıdır. Sukot ve Şemini Atzeret ise İsrail'in bedeninin ve ruhunun Tanrı tarafından korunmasını anan bayramlardır ve hem hasadın sonu hem de sonbahar ekinoksu ile ilişkilidir.[377]

Pesah'ın başlangıcı Şavuot ile, Sukot'un başlangıcı ise Şemini Atzeret ile tamamlanır. Çünkü bedenin yaratılması ve hayatta kalması, ruhun yaratılması ve hayatta kalmasıyla değer kazanır. Bu nedenle Şemini Atzeret, Sukot'un hemen ardından gelir. Pesah'ın

---

373 Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 105.
374 Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 605.
375 Hirsch, *Horeb*, 1962, 85.
376 Hirsch, *Horeb*, 1962, 85.
377 Tanrı bu dönemde, insanlara kış boyunca beslenmeleri için gerekli araçları sunar ve doğayı sonbahar ile kışın fırtınaları ve durgunluğu boyunca korur. Fırtına, yağmur ve don aracılığıyla doğanın canlı doğurganlık gücünü yeniden canlandırarak her zaman genç kalmasını sağlar. Daha fazla bilgi için bk. Hirsch, *Horeb*, 1962, 166.

tamamlayıcısı olarak Şavuot'un önemi, her iki bayramı birbirine bağlayan Omer'in sayılmasıyla ön plana çıkar.[378] Pesah'ın yarattığını Sukot sürdürür; Şavuot'un yarattığını Şemini Atzeret sürdürür. Tüm bayramlar birbiriyle bağlantılıdır. Pesah'ın Şavuot ile ilişkisi olduğu gibi, Sukot'un da Şemini Atzeret ile ilişkilidir. Pesah'ın Sukot ile ilişkisi olduğu gibi, Şavuot'un da Şemini Atzeret ile ilişkisi vardır.[379]

Hanuka ve Purim ise Yahudi geleneğine sonradan eklenen bayram günleridir. Bu bayramlar Tanrı'nın İsrailoğulları'nı diasporada koruduğu iki özel olayın anma törenidir. Hirsch, sürgün süreçlerini "Tanrı'nın halkını eğitme ve onları doğru yola yönlendirme aracı" olarak tanımlamıştır. Yahudi halkının çektiği acının onları manevi olarak arındırılmış ve yüceltilmiştir. Sürgün sürecinde Tanrı'nın buyruğunun ışığı İsrailoğulları'na yol göstermiştir ve sadık kalındığı sürece rehberlik yapmaya devam edecektir.[380] Bu ışığın hissedildiği iki bayram olması sebebiyle Yahudi geleneğinde Hanuka ve Purim özel bir yere sahiptir.

2.1.2.8. Purim

Purim, Adar ayının on dördünde ve on beşinde kutlanır. Bu bayram, Kral Haman'ın sürgündeki Yahudileri öldürme planına karşı Tanrı'nın Yahudiler'e bahşettiği mucize ve Kraliçe Ester'in Yahudileri kurtarması anısına düzenlenir. Bu festivalde sunulan ziyafet, Kraliçe Ester'in Yahudi halkının kurtuluşunu sağlamak amacıyla düzenlediği yemeği simgeler. Sofradaki ekmek ve etin varlığı, bu kutlamanın merkezinde yer alır.[381]

Reformist Yahudiler tarafından kutlanmayan Purim, Modern Ortodoks Yahudiler tarafından coşkuyla kutlanmaktadır. Ester Kitabı'nda geçtiği için Purim kutlamalarında Ester Kitabı okunmaktadır.[382]

---

[378] Omer'in sayılması, Pesah ve Şavuot bayramları arasındaki dönemde gerçekleştirilen bir Yahudi uygulamasıdır. Bu uygulama, Yahudi takvimine göre Nisan ayının 16'sından (Pesah'ın ikinci gecesi) başlayarak, Şavuot bayramına kadar devam eden 49 günlük bir süreçtir. Bu süre zarfında her gün, belirli bir dua ile sayılır. Omer, bir ölçü birimidir ve tarihî açıdan, buğday hasadının başlangıcında, Tapınak'ta Tanrı'ya sunulan arpa demetini (omer) ifade eder. Omer'in sayılması, Pesah'ın kurtuluş deneyimini, Tora'nın verilmesiyle doruğa ulaşan manevi bir yolculuk olarak simgeler. Geniş bilgi için bk. Levililer 23:15-16.

[379] Hirsch, *Horeb*, 1962, 166.

[380] Samson Raphael Hirsch, "Adar IV- The Jewish Year Part Two", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 299.

[381] Kılıç, "Yahudilikte Kutsal Yiyecek ve İçecekler", 74.

[382] Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: Milelnihal, 2021), 253.

2.1.2.9. Hanuka

"Işıklar Bayramı" olarak da isimlendirilen ve sekiz gün süren Hanuka, Kislev ayının yirmi beşinde başlamaktadır. Tevrat'ta bahsedilmeyen tek bayram olan Hanuka Makkabîlerin Helenlere karşı zafer kazanarak Kutsal Mabed'i yeniden ibadete açılması anısına kutlanır.[383] Bayramın merkezinde yer alan kutlamalar, Mabed'de bulunan ve normal şartlarda yalnızca bir gün yanması beklenen kutsal yağın mucizevi bir şekilde sekiz gün boyunca yanmaya devam etmesi olayına dayanır.[384] Bu olay, Yahudi geleneğinde Tanrı'nın halkına gösterdiği lütfun bir işareti olarak kabul edilmektedir.

Hanuka bayramında, sinagog ve evlerde *hanukiya* adı verilen dokuz kollu şamdandaki mumlar sekiz gün boyunca zeytinyağıyla yakılmaktadır. Şamdanın ortasında bulunan ve *şamaş* olarak adlandırılan mum süreç boyunca aktif durmakta ve diğer mumlar bu mumdan tutuşturulmaktadır. Geleneğe göre birinci gün bir ışık yakılır, ikinci gün iki ışık, sonraki günlerde ise bir öncekinden bir fazla ışık yakılır. Işıklar güneş battıktan sonra yakılır ve en az yarım saat yanarlar. Özel bir yerde, genellikle kapının yanında bulunurlar. Hanuka bir "tam bayram" olmadığı için Hanuka günlerinde iş yapmak ve benzeri faaliyetler yasaklanmamıştır.[385] Sekiz gün boyunca her türlü kamusal yas ve oruç yasaktır. Dünyevî işlerle ilgilenilmesinde bir sakınca yoktur, ancak festival ışıkları yandığı sürece kişi bu ışıkların manevi önemine odaklanmalı ve dikkat dağıtacak faaliyetlerden kaçınmalıdır. Bu ışıklar yüce ve ebedi olanı parlattığı için herkes ışıkları yakma görevine uymalıdır. Cuma günleri, önce Hanuka ışıkları, ardından Şabat ışıkları yakılmalıdır.[386]

2.1.3. İbadetler

Modern Ortodoks Yahudilikte ibadetler, Yahudiliğin tarihsel kökenine bağlıdır ve dinî ve toplumsal yaşamın merkezinde yer alır. Bu ibadetler arasında ferdî ya da cemaatle yapılması gereken çeşitli ritüeller bulunmaktadır. Diaspora döneminde, Mabed'de yapılması gereken ibadetlerin uygulanamaz hale gelmesi, bu ibadetlerin bir kısmının yeni

[383] Daha fazla bilgi için bk. Dosick, *Living Judaism*, 151-154.
[384] M.Ö. 164 tarihinde Kudüs Haşmonaylar tarafından Selevkoslar'ın elinden kurtarılınca; Mabed'e giren Haşmonaylar, Menora'yı yakmak istediklerinde içinde sadece bir günlük yağ bulmuşlar ancak mucizevi bir şekilde bu yağ sekiz gün boyunca yanmıştır. Geniş bilgi için bk. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 1/199.
[385] Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 1/199.
[386] Hirsch, *Horeb*, 1962, 153-156.

anlamlar kazanmasına ve farklı şekillerde yorumlanarak uygulanmaya devam edilmesine neden olmuştur. Günümüzde dua, Mabed'de sunulan kurbanların yerini almış ve günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir.

Bu bölümde, Modern Ortodoks Yahudilikte ibadetlerin tarihsel kökenleri, uygulamaları ve anlamları ele alınacak; kurban, oruç, hac ve dua gibi temel ritüellerin Yahudi dinî hayatındaki yeri ve önemi ele alınacak; ibadetlerin tarihsel süreçteki dönüşümü ve günümüzdeki uygulanış biçimleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, ibadetlerin, Yahudi kimliği ve dinî yaşamının korunmasındaki rolü ve etkisi de değerlendirilecektir.

2.1.3.1. Kurban

Yahudilikte kurban ibadeti, İbranice "Korban" kelimesinden türetilmiş olup, "yaklaşmak" veya "Tanrı'ya yakın olmak" anlamlarına gelmektedir.[387] Nitekim Mabed'in yıkılmasından önce en önemli ibadet kurban ibadetiydi. Kurbanlar, Tanrı'ya ibadet etmek, tazimde bulunmak, günahların bağışlanmasını talep etmek, şükran sunmak veya dinî yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla sunulurdu.[388]

Kurban ibadeti, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren her zaman yaşatılmıştır. Habil ile Kabil'in sunakları ve insanlığın ikinci atası Nuh'un Tufan sonrası kurbanı bu geleneğin öneminin anlaşılması açısından büyük değer taşımaktadır. Yahudi inanışına göre *Akeidat Yitzhak* (İshak'ın kurban edilmesi/bağlanması) olayı ve İshak'ın yerine koçun kurban edilmesi kurban geleneğinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Araştırmacılar, İsrail tarihinde kurban geleneğini; Atalar Dönemi, Musa Dönemi ve Musa Sonrası Dönem olmak üzere üç evrede incelemiştir.[389]

Atalar döneminden itibaren Tanrı'nın İbrahim, İshak ve Yakub'a göründüğü yerlerde altarlar inşa edilmiş ve bu kutsal mekanlarda kurbanlar sunulmuştur.[390] Şekem, Mamre, Berşeba, Gilgal, Mizpah ve Şilo gibi yerler kurban ayinlerinin icra edildiği önemli mekanlar olarak kabul edilmiştir. Süleyman Mabedi'nin inşasıyla birlikte Kudüs, kurban

[387] Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban,* 309.
[388] Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban,* 144.
[389] Geniş bilgi için bk. Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban,* 145-198.
[390] Tevrat'ta, Atalar dönemine ait hikayelerde geçen "Bir altar yaptı" ifadesi, bir kutsal mekânın inşa edildiğini ifade etmektedir. Kurban ayinleri, Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi somutlaştıran ritüeller olarak, belirli yerlerde kutsal alanların oluşturulmasını gerektirmiştir. Burada sunulan kurbanlar, Tanrı ile insanlar arasında bir arabulucu görevi üstlenirlerdi. Bu kurbanlar, iletişimi ve bağışlanmayı simgelemek üzere altar üzerinde yakılırdı. Geniş bilgi için bk. Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban,* 224-225.

ibadetinin merkezi haline gelmiş, bu durum Mabed'in yıkıldığı döneme kadar devam etmiştir.[391]

Kurban ayinleri, çeşitli amaçlarla ve farklı şekillerde icra edilmiştir. Tekvin'de zikredilen ilk kurbanların, topluca tüketilen yemek kurbanları (*Zebahîm*) değil, Habil ile Kabil'in hediye takdimeleri (*Minha*) ve Nuh'un yakılan takdimesi (*Ola*) olması ilk kurbanların niteliği açısından önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilmiştir. Boğazlanan ve eti yenilen kurban (*Zebah*) geleneği ise, ilk kez Atalar döneminde, antlaşmanın bir parçası olarak, yemek kurbanı şeklinde uygulanmaya başlanmıştır.[392]

Kurban ibadetinin kökleri, Levililer kitabında detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bunlar, ola, minha, şlamim, hat'at ve aşam gibi gruplara ayrılmaktadır.

Ola (Yakmalık Sunu), tamamen yakılarak Tanrı'ya sunulan bir kurbandır ve genellikle tövbe veya dinî bağlılığın bir ifadesi olarak kabul edilir.

Minha (Hububat veya Yiyecek Takdimesi) "hediye" anlamına gelmektedir ve Rabbanî gelenekte özellikle tahıl sunuları için kullanılır. Bu; tahıl, tütsü ve zeytinyağından oluşan ve Mabed'de sunulan bir kurban çeşididir.

Şlamim (Esenlik Sunusu) ise Tanrı'yla barış içinde olma niyetiyle sunulur ve genellikle bir sevinç veya şükran ifadesi olarak kabul edilir.

Hatat (Günah Kurbanı), kişisel veya toplumsal günahların bağışlanması için sunulan kurbanlardır.

Aşam (Suç Kurbanı), bireysel hatalar veya kusurlar için Tanrı'dan affetme talebinde bulunmak amacıyla sunulan kurbanlardır.

Kutsal Mabed'in yıkılmasıyla birlikte, kurban ibadeti de sona ermiştir ve bu pratiğin yerini dua ve diğer dinî uygulamalar almıştır.[393]

Samson Raphael Hirsch kurban ibadetinin tarihçesini "ilk doğanın kutsallığı" bağlamında ele almıştır. Seçilmiş ulusu "Hayat Ağacı" olarak tanımlayan Hirsch, kökleri ve başı Tanrı ve mukaddes dinî olan bu ağacın dallarını kutsanmış aileler olarak betimlemiştir. Bu dallar gövdeden ayrılmadan kuvvetlerini toplumun geneline aktarmak için sunarlar. Her

[391] Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 246-247.
[392] Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 146-147.
[393] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 212-215.

bir bireyin kutsallığı ailesine adanmış olmakla birlikte her aile içinde ilk doğan, ailesinin gücü ve temsilcisi olarak yükseltilmiştir.[394] Ancak Musa kavminin çoğunluğu Buzağı Günahı'na bulaşmış ve bu günaha bulaşmayan tek kabile olan Levi kabilesi kutsallığın taşıyıcısı olarak seçilmiştir. Harun'un soyundan gelen bu kabile, artık Mabed'de, yani kurban ibadetinin gerçekleştirilebileceği tek yerde, Tanrı'ya hizmetin bir parçası olarak seçilmiştir ve bu nedenle Mabed'de sadece kâhinler toplu kurbanları sunabilmiştir.[395]

Mabed'in yıkılmasıyla birlikte sadece Mabed'in dışında bir yerde kurban sunmanın yanı sıra Mabed dışında sabit bir yeri işaret eden bir taş üzerine yüz sürmek ve secde etmek de kesinlikle yasaklanmıştır.[396] Ancak, İsrail'in dağınık bir şekilde sürgünde olması, kurban ibadetinin tamamen kaldırıldığı anlamına gelmez. Aksine, bu eğitim sürecinde Yahudiler hayatlarını Tora'ya adamakla yükümlüdür.[397] *Galuth*'da kurban ibadeti manevi bir anlam kazanmıştır. Hirsch, *The Shemoneh Esreh*[398] isimli makalesinde Amida'nın "kurban eylemlerinin kelimelere dökülmüş hali" olduğunu vurgulayarak, diaspora sürecinde kurban kelimesini Mabed dışındaki günlük yaşamda *Tanrı'ya yaklaştıran eylemler* olarak yorumlamıştır.[399]

Hirsch, kurban ibadetini derin anlamlar taşıyan sembolik eylemler olarak yorumlamıştır. Kurban türlerinin taşıdığı dinî ve ahlaki mesajları açıklamaya ve derinlemesine anlamlandırmaya çalışmıştır. Kurban ibadetini, sunulan hayvanın türü ve öngörülen hayvan sayısı gibi detayları manevi ve ahlaki dersler olarak değerlendirmiş; hayvanın böbreklerin ve karaciğerin yakılmasıyla şehvetin, kalbinin sunulmasıyla bencilliğin bastırılması gibi ritüel esnasındaki sembolik eylemlere manevi anlamlar yüklemiştir. Hirsch'e göre, kurban ibadeti; yaşamın, duyguların ve kişinin tüm benliğinin Tanrı'ya adanması ve O'nun yasasının yerine getirilmesi, kanın serpilmesi, buhurun sunulması ve yakmalık sunu ile ifade edilir.[400]

---

394 Hirsch, "Horeb", blm. Avodah, 715.
395 Hirsch, "Horeb", blm. Avodah, 716.
396 Hirsch, "Horeb", blm. Avodah, 718.
397 Hirsch, "Horeb", blm. Avodah, 719.
398 Şemoneh Esreh kelime anlamı "on sekiz"dir ancak aslında on dokuz duadan oluşan parçalardır. Amidah olarak da bilinir (kelime anlamıyla "ayakta durmak", içinde bulunduğu duruş nedeniyle okunan) veya Tefillah (dua) olarak da bilinir. Hahamlar bunun günde üç kez okunmasını istemişlerdir. Bk. David McClister, "Shemoneh Esreh (Jewish Daily Prayer)" (Erişim 30 Nisan 2024), 1.
399 Hirsch, *Horeb*, 1962, 68.
400 Hirsch, *Horeb*, 1962, 68.

Hirsch, insanın ruh ve beden olarak yaratıldığını vurgulamıştır. Ona göre, beden (doğadan gelen madde) kutsallık için ruhtan daha az duyarlı değildir. Tanrı'ya sunulan ve kurban edilen maddi nesneler, Cennet'in alanıyla birleşir ve onun bir parçası haline gelir. Yahudilikte sunak ve kurban ibadetinin önemi buradan gelir. Tanrı'ya tapanlar, bedenlerindeki maddeyi ve duyuları bastırmak veya yok etmek yerine, bunları özgür iradeleriyle Tanrı'ya adamalıdır. Bu şekilde, dünyevî madde ve duyu alanını Tanrısal sonsuzluk ve ahlak alanıyla birleştirirler. İbadet etmenin temel amacı, dünyevî olanın ilahî alana yükseltilmesidir.[401]

2.1.2.2. Oruç

Yahudilikte oruç, özellikle *teşuva* (tövbe) sürecinin önemli bir ibadeti olarak kabul edilir. Bu ibadet, arzulardan uzaklaşmayı, manevi arınmayı ve iç muhasebeyi hedefler. Oruç günleri, bireysel olmanın ötesinde, toplumsal düzeyde yas ve tefekkürü teşvik eden dönemdir. Bu günlerin genel amacı, sürgün dersinin kabulü ve bu dersin kişi tarafından ne kadar öğrenildiği ve yaşandığının değerlendirilmesidir. Ayrıca, bu süreçte kişinin bu öğretileri uygulamaya yönelik kesin bir kararlılık göstermesi beklenir. Bu teşuva yolculuğu, ibadet, oruç ve yas ile başlar.

Yahudi geleneğinde beş özel anma dönemi bulunmaktadır. Zekeriya Kitabı'nda belirtildiği üzere, "Dördüncü, beşinci, yedinci ve onuncu ayların oruçları Yahuda halkı için sevinç ve coşku dolu mutlu bayramlar olacak."[402] ifadesiyle bu günlerin önemi vurgulanmıştır. Anma günleri olarak bilinen bu özel tarihler; Temmuz'un on yedisi, Av'ın dokuzu, Tişri'nin üçü ve Tevet'in onuncu günüdür. Ayrıca, Ester Orucu geleneğe dayanarak kabul edilmiştir. Bu beş oruç gününden üçü, İsrail'in düşüşü hakkında uyaran ve öğüt veren anma törenleri iken, ikisi Sürgün'e neden olan günahlar hakkında hatırlatmalarda bulunur.[403]

Yom Kippur (Kefaret Günü): Anma günleri arasında en kutsal olanı, tam gün süren katı bir oruçla, Tanrı'dan af dileme ve kişisel ile toplumsal tövbe yapma zamanı olarak kabul edilen Yom Kippur'dur.

[401] Breuer, *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*, 18.
[402] Zekeriya 8:19.
[403] Hirsch, *Horeb*, 1962, 142.

Asara B'Tevet (Tevet'in Onuncu Günü) ise Kudüs'ün Babil kralı Nebukadnezar tarafından kuşatılmasının başlangıcını anmak için tutulan oruçtur. Bu süreç, bir buçuk yıl süren uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra Tammuz'un dokuzunda şehrin düşmesi ve Mabed'in yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Yahudi geleneğinde yas günü olarak kabul edilen bu trajik olay, İsrail halkının günahlarına bağlanmaktadır.[404]

Tevet ayının onuncu günü, dört orucun ilkidir ve bu oruç Yahudi topluluğunun yaşadığı iki büyük felaket, Mabed'in iki kez yakılması ve Yahudilerin sürgün edilmesi anısına tutulur.[405] Bu anma, yalnızca sembolik bir ritüelden ibaret değildir; yas ve tefekkürü gerektirir ve Yahudiler bu günlerde oruç tutmakla yükümlüdür. Oruç, yas tutmanın yanı sıra umut da taşır; Siyon'un sonsuza dek düşmediğini ve yeniden yükseleceği umudunu canlı tutmayı amaçlar. Bu özel günlerde oruç tutmak, Yahudilerin kader ve kutsal görevle halen bağlantılı olduğunu hatırlatır. Bu pratik, bireyleri felaket anında kendi kaderlerini anlamaya ve ondan tövbe etmeye yönlendirir. Bu bağlamda, diaspora süreci Yahudilerin hatalarından ders çıkarma süreci olarak görülür. Samson Raphael Hirsch bu süreci, "Kaderinize *galut* (sürgün) ve hayatınızın görevine *teşuva* (tövbe) denir" sözleriyle özetlemiştir. Yahudiler, sürgün sürecinde hatalarından ders çıkararak bir gün Mabed'e dönme umudunu korurlar.[406]

Tisha B'Av (Av'ın Dokuzuncu Günü) ise Yahudi mabedinin iki kez yıkılmasını da içeren tarihî trajedileri anmak için tutulan bir oruç günüdür. Bu gün, Siyon'daki "Tanrı'nın Evi"nin yıkılışı, oruç ve yas ritüelleriyle anılır ve "Buna ne sebep oldu?" sorusuyla yıkımın ardındaki derin sebepler sorgulanır.[407]

Samson Raphael Hirsch'e göre, Av'ın dokuzuncu gününde meydana gelen felaket, ibadetlerin ihmal edilmesinden çok, Tevrat'ın ihmal edilmesi ve bu ihmalin yarattığı cehaletten kaynaklanmıştır. Bu cehalet, zihin ve kalplerin İlahi Söz'ün ışığı ve gücüyle

---

[404] Talmud kaynaklarına göre, Birinci Mabed'in yıkılışı esas olarak halkın putperestliği ve ahlaki çöküşüne; İkinci Mabed'in yıkılışı ise toplum içinde yaygın olan nedensiz nefret ve bencilliğe dayandırılır. Her iki felaket de Tek Tanrı'dan uzaklaşılmasının bir sonucu olarak değerlendirilir. Bu uzaklaşma, yaratılmışların put haline getirilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu bağlamda, İsrail tarihindeki bu kritik anlar, dinî ve toplumsal çözülmenin yanı sıra, manevi değerlerden uzaklaşmanın kaçınılmaz sonuçları olarak kabul edilir. Geniş bilgi için bk. Hirsch, *Horeb*, 1962, 142-143.

[405] Samson Raphael Hirsch, "The Jewish Year", *The Collected Writings Volume II* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 269.

[406] Hirsch, "The Jewish Year".

[407] Samson Raphael Hirsch, "Av II- The Jewish Year Part One", *The Collected Writings* (New York: Feldheim Publishers, ts.), 2/351.

temas etmemesi sonucunda hataya, yanılgıya ve tutkuların peşine düşülmesine neden olmuştur. Bu durum, toplumun manevi yönünü derinden sarsmıştır.[408] Hirsch, Tevrat'ın önemini vurgulayarak cemaatini ataların bu günahlarının sonuçlarından sakınmaya teşvik etmiş ve bu süreçte sürgünün gerçek amacını anlamaya ve hayata geçirmeye yönlendirmiştir.[409] Ona göre, sürgün döneminin oruç ve yas olmak üzere iki önemli özelliği vardır. Oruç, günahın kaynaklarından biri olan haz arayışının ortadan kaldırılmasına; yas ise, günahın diğer kaynağı olan benlik arayışının mühürlenmesine katkıda bulunmalıdır.[410]

Tsom Gedalia (Gedalya Orucu) Tişri ayının üçüncü gününde, Yahudi halkının Babil Sürgünü sonrasında Yahudi toplumunun liderlerinden Gedalya'nın öldürülmesini anmak için tutulan oruçtur. Gedalya'nın öldürülmesi, Kudüs ve çevresindeki Yahudi özerk yapılarının sona ermesine yol açmıştır.

Ta'anit Esther (Ester Orucu), Purim'den önceki gün, Ester'in halkının kurtuluşu için dua etmek amacıyla oruç tutmasını anmak için tutulur.

Hirsch'e göre Gedalya Orucu, Yahudi toplumunda itaatsizlik, sadakatsizlik ve Tanrı'ya karşı direniş gibi davranışlara karşı uyarıcı bir rol oynar. Bu oruç, Yahudi halkını, onları kabul eden uluslara karşı bağlılık, itaat ve sadakat göstermeye teşvik eder. Öte yandan, Ester Orucu, İsrail'i şekillendiren yasalara olan sadakatin önemini ve bu sadakatin sınırlarını vurgular. Bu oruçlar, İsrail halkına, Tanrı'nın uluslar üzerindeki iyilik ve zalimlik yoluyla yaptığı sınamalarda daima sadık kalmaları gerektiğini hatırlatır. Bu bağlamda, İsrail halkı öteki ile ilişkilerde uzlaşıcı ve iyiliksever davranışlar sergilemeli, ancak bunu yaparken kendi manevi kimliklerinden ödün vermemelidir. Tanrı'nın talepleri doğrultusunda, zorluklar ve baskılar arasında dahi, İsrail'in manevi değerlerini koruması esastır. Kendi değerlerinden vazgeçmek, var oluşsal açıdan kendine zarar vermek anlamına gelir ve bu, metaforik anlamda intihar etmek kadar zararlıdır.[411]

[408] Hirsch, "Av II- The Jewish Year Part One", 2/363.
[409] Hirsch, *Horeb*, 1962, 143-144.
[410] Hirsch, *Horeb*, 1962, 148.
[411] Hirsch, *Horeb*, 1962, 147.

Şiva Asar B'Tammuz (Tammuz Ayının On Yedinci Günü): Mişna'ya göre Yahudi tarihinin bu gününde beş felaket yaşanmıştır. Ayrıca Mabed'in duvarlarının yıkılmasına başlandığı günü anmak için tutulan oruçtur.[412]

Bu beş oruç gününe uymak her Yahudi'nin görevidir. Özellikle, Av'ın dokuzuncu gününde tutulan oruç, daha bağlayıcı bir görev olarak kabul edilir ve bu nedenle, oruç tutmanın ağır geldiği hasta ve güçsüz kişiler bile, tehlikeli olmaması koşuluyla oruç tutmaları gerekir. Eğer Av'ın dokuzuncu günü Şabat'a denk gelirse, oruç ertesi güne ertelenir. Bu durumda, kişinin zihninin sadece yas ve oruçla ilgili aktivitelerle meşgul olması gerekir; diğer tüm faaliyetler yasaktır. Şabat günü öğleden sonra başlayan bu kısıtlamalar, Av'ın dokuzuncu gününün normalde gerektirdiği gibi tüm gün sürer.[413] Ester haricindeki anma günleri de Şabat'a denk gelirse, aynı uygulama geçerlidir. Ancak Ester orucu, örf ve âdetle kabul edilmiş en hafif oruçtur ve bu nedenle diğer oruçlar kadar katı değildir. Ester orucu Şabat'a denk gelirse bir önceki perşembe gününe aktarılır.[414]

Oruç günlerinde, özellikle Av'ın birinden dokuzuna kadar süren oruç haftası boyunca, her türlü sevinç ifadesi yasaklanır. Yas, kişinin kendini ve elbisesini yıkaması ve sakalını veya saçını kesmekten kaçınması gibi, dış görünüşe önem vermeyen davranışlarla ifade edilir. Temmuz'un on yedisi ile Av'ın dokuzu arasında düğün yapılmaz ve Av'ın ilk gününden onuncu günü öğlene kadar et ya da şarap tüketilmez. Av'ın sekizinci günü, sadece tek bir yemekten oluşması gereken son yemek öncesinde tam bir öğün alınabilir. Bu yemek, yas tutanların ilk yemeği gibi, genellikle yumurtadan oluşur ve yerde oturularak yenir.[415]

Yahudi geleneğinde oruç, bireylerin tutkularına ve hayvani içgüdülerine hâkim olmalarına yardımcı olan bir araçtır ve teşuva (tövbe) sürecinin bir parçasıdır. Oruç, kişinin içsel muhasebe yapmasını sağlayarak, yaşam tarzını sorgulamasına ve şehvet gibi kendisini aşağı çeken dürtülerle mücadelesine yardımcı olur. Bu bağlamda, kişi acı çektiğinde veya zorluklarla karşılaştığında oruç, kişinin kendisini disiplin ve özdenetimine vesile olur. Bu nedenle yaşanan felaketler veya zorluklar sırasında, toplu tövbe amacıyla oruç önemli bir uygulama olarak görülür. Ancak, oruç kendi başına bir

[412] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 208-211.
[413] Hirsch, *Horeb*, 1962, 149.
[414] Hirsch, *Horeb*, 1962, 148.
[415] Hirsch, *Horeb*, 1962, 148.

değer taşımaz ve özel bir erdem olarak kabul edilemez. Oruç, toplumu ıslah etmenin ve içsel mücadelelerde üstün gelme amacına hizmet ettiğinde anlam kazanır. Oruç, sadece acı çekmek veya günahlarla savaşmak için değil, aynı zamanda bu süreçlerden daha güçlü ve arınmış bir şekilde çıkılmasına yardımcı olmalıdır. Bu nedenle Modern Ortodoks Yahudilikte, eğitim veya çalışma gibi günlük sorumluluklarına karşı kişiyi güçsüz düşüreceği için, zorunlu olmadıkça oruç tutulması hoş karşılanmaz. Keyfî olarak oruç tutarak güçten düşen kişi günah işlemiş olarak kabul edilir. Özellikle Tora'yı öğrenmekle meşgul olan öğrenciler, öğretmenler, memurlar gibi hizmet sektöründe çalışan kişiler, orucun onların performansını olumsuz etkileyeceği durumlarda oruç tutmamalıdır. Ayrıca, sağlık sorunları yaşayan bireylerin bu uygulamadan kaçınmaları önerilmektedir. Hirsch'e göre kişinin günaha karşı verdiği mücadelede oruç kişiye yardımcı olmuyorsa ya da sağlığına zarar veriyorsa, bu kişi oruçtan muaf tutulmalıdır.[416]

2.1.2.3. Hac

İbranicede hac kavramı "ayakla yükselme" anlamına gelen "Aliyah L'Regel" ile ifade edilmektedir. Bu yükselme, Kutsal Mabed'e yıl içinde belirli zamanlarda gerçekleştirilen üç hac bayramına atıfta bulunmaktadır. Yahudi erkekleri *Şaloş Regalim* olarak bilinen hac günlerinde (Pesah, Şavuot ve Sukot bayramlarında) Mabed'i ziyaret etmekle ve Tanrı'ya kurban sunmakla yükümlüydüler. Mabed'in yıkılmasından sonra hac pratiği de terk edilmiş, ruhani bağlamda yorumlanmıştır. Günümüzde her ne kadar bazı Yahudi grupları bu geleneği Ağlama Duvarı yanında sürdürmeye devam etse de çoğunluğun kabulüne göre Mabed'in inşası ve hac ibadetinin yeniden canlanması Mesih'in gelmesinden sonra gerçekleşecektir.

2.1.2.4. Günlük İbadet ve Dua

Yahudilikte günlük ibadet ferdî olarak veya cemaat halinde yapılabilir. Günlük ibadetin icrası için özel bir mekâna ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu çerçevede, bireysel ibadetler genellikle evde yapılırken, cemaatle yapılan ibadetler sinagogda icra edilmektedir. Sinagogda ibadet eden bir Yahudi, sadece kendisi için değil, aynı zamanda toplumun

[416] Hirsch, *Horeb*, 1962, 150-151.

refahı için de dua etmektedir.[417] İbadet esnasında Tefilin, Tallit ve Kipa takılarak *Şema Yisrael* ve *Amida* dualarının yanı sıra Siddur kitabı okunmaktadır.

Günlük ibadetler *Tefila* olarak adlandırılmaktadır. Yahudilik tarihinde Mabed, ibadetin merkezinde yer almıştır. Mabed'in yıkılmasının ardından en önemli ibadet olan kurban ibadetinin yerini (Kutsal Mabed'de sunulan kurban sayısı esas alınarak) günde üç vakit yapılan dua ibadeti almış ve bu ibadetler *Şaharit* (sabah), *Minha* (ikindi) ve *Arvit* (akşam) olarak isimlendirilmiştir. Yahudi dinî literatüründe bu ibadetlerin her biri bir İbrani atasına nispet edilmiş ve sabah ibadetini İbrahim'in, ikindi ibadetini İshak'ın, akşam ibadetini ise Yakup'un başlattığı kabul edilmiştir.[418]

Mabed döneminde kurban ibadeti sembolik eylemlerle gerçekleştirilirken, günümüzde bu işlev dua yoluyla, sembolik kelimelerle yerine getirilmektedir. Hirsch'e göre Yahudilikte duanın özü, Tanrı'ya yakarışlarda ya da anlık yükselen dinî duygularda değil, Tanrı'nın huzurunda dürüstçe kendini sorgulamada ve Tevrat'ın gerçekleri ve ahlaki öğretileriyle yüzleşmede yatar. İbranicede dua, "kişinin kendisini yargılaması" anlamına gelir. Dolayısıyla *Tefillah*, Tanrı'nın huzurunda, kişinin ruhi ve ahlaki güçlerini arındırmak ve güçlendirmek amacıyla, kendini dürüstçe değerlendirmesi ve olması gerekenle karşılaştırmasıdır. "Dua" kelimesinin İngilizce karşılığı *tefillah* kavramını tam olarak ifade etmez. Tefillah'ın daha kapsamlı bir anlamı vardır; "bir şey istemek" anlamına gelen *pray* kelimesi sadece bazı tefillah türlerini kapsar.[419]

Yahudilikte ibadetler Kutsal Mabed'e dönülerek ayakta yapılmaktadır. İbadet esnasında bedenin söz ile ritim tutması çok önemlidir; ibadetler eğilme, ileri geri hareket etme gibi ritüeller barındırmaktadır.[420] Sabah ibadeti öncesinde yemek yenilmesi ve iş yapılması yasaktır. Erkekler sabah ibadetinde başlarına ve omuzlarına *tallit* örter, sol kollarına ve

---

[417] Tarih boyunca sinagoglar, Yahudilerin inançlarını ve yaşam biçimlerini diri tutmanın ötesinde, her Yahudi bireyin topluluğun bir parçası olduğunu sürekli hatırlatan önemli bir kurum olmuştur. "Cemaatin toplandığı yer" olarak tanımlanan sinagog, yalnızca dinî ibadetlerin icra edildiği bir alan olmamış, aynı zamanda eğitim, toplumsal ve kültürel faaliyetlerin merkezi olarak Yahudi toplum hayatının merkezileştiği bir yer olmuştur. Hatta Batı dillerinde "Shule" veya "School" (Okul) gibi isimlendirmelerin, "Tevrat'ın okunup anlaşıldığı yer" anlamına gelen "sinagog" kelimesinden türediği öne sürülmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 144-150.

[418] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 204.

[419] Hirsch, *Horeb*, 1962, 68.

[420] Şinasi Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 233-234.

alınlarına *tefilin* bağlarlar.[421] Samson Raphael Hirsch *tallit* ve *tefilinin* sembolik anlamlarını şu şekilde açıklamıştır:

Tefilin, kalbe en yakın kolun etrafına ve gözlerin üzerinde, alnın ortasına bağlanır. Böylece, Yahudiliğin temelini ve özünü oluşturan bu dört temel fikirle, Yahudi hayatını yaşayarak Tanrı'ya gerçek bir hizmete adanmış olacaktır. Bu hizmet; bedeni, kalbi ve zihni; kişinin sahip olduklarını, duygularını, düşüncelerini; ellerinin neden olduğu eylemlerini, kalpten gelen iradesi ve gözlerinin arasından yayılan düşüncelerini kapsar. Böylece tefilin takmak, kişinin kendisini Tanrı'nın hizmetine gerçekten adaması anlamına gelir.[422] Öngörülen şekilde takılan tefilin, kişinin manevi süreçlerini sembolize eder. Gözlerin ortasına yerleştirilen parça dört parşiyotun içeriğini tam olarak anlamayı, ensedeki düğüm bu bilgiyi hafızasında muhafaza etmeyi, enseden göğse doğru uzanan *retzuot* kalbi bu bilgiyi istemeye yönlendirmeyi ve kalpten kola ve ele doğru uzanan *retzuah* harekete geçiren iradeyi temsil eder.[423] "Yargılamak" ile aynı kökten türeyen tefilin, yaşamın nihai değerlerini anlama ve içsel benliğin Tanrı'ya teslim olmasını sağlama amacını taşır. Tefilin takma eyleminin yanı sıra içinde bulunan Kutsal Yazı pasajlarının (parşiyot) anlamının da içselleştirilmesi gereklidir.[424]

Samson Raphael Hirsch'in önemli bir girişimin sonucu olarak Modern Ortodoks Yahudilerde vaaz dili olarak İbranicenin yanı sıra, yaşanılan ülkenin mevcut dili de kullanılmaktadır.

2.1.2.5. Tsedeka

Yahudilikte *tsedeka* uygulaması kuvvetli bir dinî vecibedir. İslam kültüründeki hem sadaka hem de zekât uygulamasını kapsayan bu anlayış dayanışma ve yardımlaşma bakımından hayatî önem taşımaktadır.[425] Yasa'nın Tekrarı'nda geçen "Eğer şehirlerinizden birinde yaşayan kardeşlerinizden biri yoksulsa, yüreğinizi katılaştırmayın, yoksul kardeşinize eli sıkı davranmayın. Aksine eliniz açık olsun; çünkü yoksullar yeryüzünden hiç eksik olmayacaktır. Bunun için, ülkenizde yaşayan kardeşlerinize,

[421] Dursun Ali Aykıt - Ali Osman Kurt, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2019), 198.
[422] Hirsch, *Horeb*, 1962, 176.
[423] Hirsch, *Horeb*, 1962, 177.
[424] Hirsch, *Horeb*, 1962, 178.
[425] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 208.

yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine eli açık davranmanızı buyuruyorum."[426] ifadesi Yahudiliğin *tsedekaya* yaklaşımını yansıtmaktadır.

Tsedeka uygulaması, yardımseverlik kadar dayanışma, adalet ve dürüstlük çağrıştırır. Bu uygulama fakirlik veya isyankarlıkları yüzünden toplumdan dışlanma riskiyle karşı karşıya kalan herkese uygulanır. Bu bağlamda toplum, fakirin yalnızca karnını doyurmakla değil aynı zamanda yeni bir iş kurmasını ve onuruyla para kazanmasını sağlamakla da yükümlüdür.[427] Yahudi hukukunda sadece yoksullar değil, geçici olarak sıkıntı çekenler de tsedekadan faydalanmalıdır. Mesela, yolculuk sırasında parası tükenmiş zengin bir kişi sadaka fonundan yararlanabilir ve evine döndüğünde aldıklarını geri ödeme zorunluluğu yoktur.[428] Ancak kurumu kandırmak büyük günah sayılmıştır. Yani bu inanışa göre sadakaya gerçekten ihtiyacı olmamasına rağmen sadaka alan biri, gerçekte başkalarına muhtaç olmadan ölmez. Gerçekten sadakaya ihtiyacı olan ancak almayı reddeden ihtiyaç sahibi kişi ise kendisine eziyet ettiği için günah işlemiş kabul edilir.[429]

Hirsch, *tsedekayı* yorumlarken bereket kavramına dikkat çekmiş; "Verdiğinde, aldığından binlerce kat daha fazla kabul ediyorsun" ifadesi ile, vermenin sadece alıcı için değil, aynı zamanda veren için de manevi bir zenginleşme sağladığını dile getirmiştir.[430]

Kısaca *tsedeka* toplumun kalkınmasını sağlayan bir göçebe ekonomisidir.[431] Yalnızca zorunlu bir finansal yardım değil; daha geniş bir kavram olan *gemilut hasadim* (iyilik yapma) ile iç içedir. *Gemilut hasadim*, bireyin maddi varlıklarının yanı sıra zamanını, bilgisini ve diğer kaynaklarını da içeren daha kapsamlı bir yardımlaşma ve destek biçimidir.[432]

2.2. KÜLTÜREL UYGULAMALAR

Yahudiler, dinlerinin çeşitli kültürel uygulamalarıyla bireyin hayatının her aşamasına derin bir anlam kattığına inanmaktadırlar. Bu uygulamalar, bireyin doğumundan ölümüne kadar süren önemli geçiş dönemlerini kapsar ve Yahudi kimliğinin korunmasında ve

[426] Yasa'nın Tekrarı 15:7-10.
[427] Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, 44.
[428] Hirsch, "Horeb", blm. Tzedakah and Gemiluth Chasadim, Alms and Charity, 574.
[429] Hirsch, "Horeb", blm. Tzedakah and Gemiluth Chasadim, Alms and Charity, 574.
[430] Hirsch, "Horeb", blm. Tzedakah and Gemiluth Chasadim, Alms and Charity, 572.
[431] Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, 44.
[432] Hirsch, "Horeb", Tzedakah and Gemiluth Chasadim, Alms and Charity, 575.

aktarılmasında büyük rol oynar. Doğum, sünnet (brit mila), ilk doğan erkek çocukların fidye ile alınması (pidyon ha-ben), bar mitsva/bat mitsva, evlilik, boşanma, sonradan Yahudi olma ve ölüm dönemlerindeki ritüeller Yahudi kültürünün canlı tutulması için oldukça önemlidir. Bu törenler, Yahudi toplumunun inançlarını, değerlerini ve geleneklerini günlük yaşantıya entegre ederken, bireylerin dinî ve kültürel kimliklerini pekiştirmelerine de olanak tanır.

2.2.1. Doğum

Tevrat'ın evlilik ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden öğretileri, Yahudi hayatının merkezinde yer almaktadır. Modern Ortodoks Yahudilik, bu öğretileri benimseyerek, en az bir erkek ve bir kız çocuğu sahibi olmayı ideal olarak görmüştür. Bu topluluklar içinde çok çocuk sahibi olmanın, az çocuk sahibi olmaya kıyasla daha fazla bereket getireceğine dair bir inanç bulunmaktadır.

Rabbani Yahudi hukukuna göre "Yahudi" nitelendirmesi, Yahudi anneden doğan veya usulüne uygun olarak Yahudiliğe kabul edilen kişiyi ifade etmektedir.[433] Dolayısıyla din, anne üzerinden aktarılmaktadır. Yahudi kültüründe, yeni doğan bir bebeğin göbek kordonunun kesilmesi, tuzlama işlemi uygulanması ve kundaklanması önerilir. Ayrıca, annelerin bebeklerini yirmi dört aylık bir süre boyunca emzirmeleri tavsiye edilmektedir.[434]

Yahudi ritüellerinde, erkek bebeklerin doğumunu müteakip ilk Cuma akşamı, aile bireylerinin ve yakın akrabaların katılımıyla bir kutlama düzenlenir. *Şalom Zahor* olarak adlandırılan bu tören yeni doğanı sevgiyle karşılamak, ayrıca dünyevi sıkıntıları hafifletmek amacını taşımaktadır. Modern çağda, seküler düşünceye sahip Yahudiler, kız çocuklarının doğumlarını kutlamak için *Şalom Nekeva* adı verilen benzer bir töreni gerçekleştirmektedir. Tevrat'a göre, erkek çocuk doğuran bir annenin, doğumdan sonraki yedi gün boyunca temiz sayılmadığı, kız çocuk doğurması durumunda ise bu sürenin on dört gün olduğu belirtilir. Farklı bir yoruma göre ise bu süreler, erkek çocuk için kırk gün, kız çocuk için seksen gündür. Bebeğin dünyaya gelmesinden sonraki sekizinci gün, sünnet töreni ve isim verme seremonisi gerçekleştirilir. Bunun yanı sıra, doğumdan

[433] Gürkan, "Din ve Kimlik Olarak Yahudilik", 25.
[434] Salih Çinpolat, "Yahudilikte Yenidoğan Törenleri", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (14 Aralık 2017), 85-86.

sonraki ilk cuma akşamı, sünnetten bir hafta sonra ve çocuğun bir yaşına bastığı dönemlerde benzer kutlamalar yapılır.[435]

2.2.2. Sünnet

Yahudiliğin ayırıcı özelliklerinden biri olan sünnet uygulaması İbranice "brit, bris, milah" kavramlarıyla anılmaktadır.[436] Yahudileri öteki milletlerden ayıran bu uygulama geleneği İbrahim'in Tanrı tarafından seçilmesi ile başlamıştır. Tevrat'a göre İbrahim doksan dokuz yaşında sünnet olmuştur.[437] İsrail'e verilen ilk yasa olarak kabul edilen sünnet uygulaması Tevrat'ta bir 'ahit alameti' olarak belirtilmektedir. Tevrat'ta sünnet, Tanrı'nın İbrahim ve soyuyla yaptığı anlaşmanın bedenî bir alameti olarak sunulmaktadır.[438]

Samson Raphael Hirsch, sünnetin yasal ayrıntılarını ve sembolik anlamını, İbranice terimlerin dilsel özelliklerini inceleyerek yorumlamış; *Milah'ı*, insanın hayvan benzeri dürtülerinden arındırılmasını ve yüksek bir insanlık hali ile yaratıcı bir varlık olmasını sağlayan kutsal bir işlev olarak görmüştür. Hirsch'e göre *Milah*, bedenin Tanrı'nın amaçlarına adanması için bir araç olarak, insanın tüm varlığının kutsal misyona adanmasını temsil eder.[439] Hirsch ayrıca, *Milah*'ın sadece fiziksel bir işlem değil, aynı zamanda manevi ve kültürel bir yükümlülük olduğunu belirtmiştir. Buna göre, her Yahudi erkeğin bu kutsal yükümlülüğü yerine getirmesi, Tanrı ile olan bağını güçlendirir ve Yahudi halkının ruhani mirasını korumasına yardımcı olur.[440]

Yahudi bir babanın en önemli görevlerinden birisi İbrahimî mührünü, yeni doğan çocuğun sekizinci gününde bedenine basmaktır.[441] Hirsch bu sünnet süresini de sembolik yorumlara dayandırmıştır. Sünnetin yalnızca gündüz yapılabileceğine ve gece yapıldığında geçersiz sayıldığına dikkat çekmiştir. Bu durumu, yaratılış anlatısında karanlığın önce gelip ışığın sonradan ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmiştir. Sünnetin sadece gündüz yapılabileceğe ilişkin kural, *Milah'*ın sadece ahlaki alanda değil, aynı zamanda

---

435 Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik*, 117.
436 Emil G. Hirsch vd., "Circumcision (; in Biblical Hebrew, ="the cutting away" of the ="foreskin").", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 09 Haziran 2024).
437 Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik*, 117-118.
438 Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 255.
439 Hirsch, *Horeb*, 1962, 172.
440 Hirsch, *Horeb*, 1962, 172.
441 Eğer baba bu görevi ihmal ederse, bu görev kendi toplumunun yetkililerine düşer. Eğer onlar bu görevi yerine getirmezlerse, İbrahim'in soyundan gelen her kişi dinen reşit olur olmaz (yani on üçüncü yaşını tamamladıktan sonra) antlaşmanın bedenine mühürlenmesini yapmak zorundadır. Bunu yapmayı ihmal ederse, kendisini "O can halkından koparılacaktır." Bk. Hirsch, *Horeb*, 1962, 171.

ruhi bir ifade olduğunun göstergesidir. *Milah'*ın sekizinci gün yapılması gerekliliği, Hirsch'in sayı sembolizmine göre, fizikî dünyayı temsil eden altıdan, mükemmelleştirilmiş görünür dünya anlamına gelen yediye ve nihai ruhsal gelişimin sembolü olan sekize bir geçişi temsil etmektedir.[442]

Eğer bir baba çocuğunu sünnet ettirmezse, çocuk yetişkin olduğunda kendisi bu görevi yerine getirmek zorundadır. Sünnet olmayan bireyler, *karet* olarak adlandırılan ve topluluktan dışlanmayı ifade eden, ağır bir manevi cezaya tabi tutulurlar. Bu, sünnetsiz bir kişinin, diğer yönlerden ne kadar iyi bir Yahudi olursa olsun, topluluk içindeki yerinin olmadığı anlamına gelir.[443]

2.2.3. Pidyon Haben

Yahudiliğe göre ilk doğan, ilk ürünler ve ilk hayvanlar Tanrı'nın hakkıdır. *Pidyon baben,* ilk doğan erkek çocuğun kurtarılması için yapılan fidye törenidir. Bu tören, Mısırdan Çıkış öncesinde İsrailoğulları'nın ilk doğanlarının Mısır'daki onuncu beladan kurtulmasına bir atıf yapmaktadır. *Pidyon* kelimesi İbranicede "kurtarma" veya "fidye" anlamına gelirken, *haben* ifadesi "oğul" demektir. Bu ritüel ilk doğan erkek çocuğun doğumunu takip eden otuz birinci günde babasının bir Kohen'e beş gümüş şekel takdim etmesiyle gerçekleşir. Bu tören, ailelerin manevi bir borcu sembolik olarak ödemeleri ve aynı zamanda Tanrı'ya şükranlarını sunmaları anlamına gelmektedir.[444]

Mabed döneminde ailelerin oğullarını Mabed hizmetini yerine getirme yükümlülüğünden tamamen muaf tutmak için ebeveynlerin bir Kohen'e para vermeleri ve böylece oğullarını geri satın almaları (kurtarmaları) gerekirdi. Mabed artık ayakta olmasa da Yahudi yasalarına göre ilk doğan oğullar üzerindeki hak hala mevcuttur ve bu nedenle ebeveynlerin *pidyon haben* töreni aracılığıyla bu kefareti yerine getirme yükümlülüğü vardır.[445]

Çıkış Kitabı, Tanrı'nın eski Mısırlıların üzerine onuncu belayı indirirken İsraillilerin ilk doğan oğullarını bağışladığını anlatır; bu oğullar ilahî bir şekilde kutsanmıştır. Başlangıçta İsrailoğulları, ilk doğan oğullarını rahiplik yaşamı için yetiştirmişti. Ancak

---

[442] Breuer, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I,* 65-66.
[443] Mustafa Kıranatlıoğlu, "Yahudilikte Sünnet", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2018), 106.
[444] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 257.
[445] "Pidyon Haben – Kveller" (Erişim 30 Haziran 2024).

Altın Buzağı olayından sonra yalnızca Levi kabilesi Tanrı tarafından rahipliğe layık görülmüştür. Bu olaydan itibaren *pidyon haben* uygulaması ile, Levili ya da kohen soyundan olmayan dindar bir Yahudi baba (karısının Levili ya da kohen ailesinden olmaması şartıyla), karısının ilk doğan oğlunu Tanrı'ya ömür boyu hizmet etmekten kurtarır. Baba, çocuk bir aylık olduğunda "kutsal ağırlığına göre" beş şekel paraya eşdeğer para ödeyerek bebeğinin fidyesini alır. Bu ritüel, Yahudi yasalarına göre ilk doğan oğullar üzerindeki hakların devam ettiğini ve ebeveynlerin bu yükümlülüğü yerine getirmesi gerektiğini vurgular.[446]

Mısır'dan Çıkış 13:2'deki bu emir, yalnızca doğal doğum yoluyla dünyaya gelen erkek çocukları kapsamaktadır. Bu çocuklar, doğumdan sonra ailelerinin ve toplumlarının dini temsilcileri olarak kutsanırlar. Ayrıca, bu kutsama, doğumun gerçekleştiği rahmin de kutsanmasını ifade eder. Rahmin kutsanması, doğan her çocuğun ve dolayısıyla her ailenin Tanrı'ya olan bağlılığını pekiştirir.[447]

Pidyon haben, bebeğin annesinin rahmini doğal yolla açmasına dayanır. Bu ritüel, bebeğin annesinin rahmini doğal olarak açtığı durumda gerçekleştirilir. Anne daha önce, gebeliğin 40. gününden sonra bir fetüsü kürtaj ettiyse veya düşük yaptıysa, *pidyon haben* yapılmaz, çünkü düşük, rahmin yenidoğandan önce açılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde, bebek sezaryenle doğmuşsa, bu ritüel yapılmaz, çünkü bu durumda rahim yapay olarak açılmıştır. Eğer bir anne, sezaryenle bir veya daha fazla doğum yaptıysa ve daha sonra doğal yoldan bir erkek çocuk doğurmuşsa, bu bebek, rahmini doğal olarak açan ilk bebek olarak kurtarılmalıdır.[448]

Modern Ortodoks Yahudilik için önemli olan törenlerden birisi olan *pidyon haben,* Yahudilikte ilk doğan erkek çocuğun kurtarılması için yapılan önemli bir fidye törenidir. Bu mitzvanın temel amacı, ilk doğan erkek çocuğunu Tanrı'dan kurtarmak için belirli sembolik eylemleri gerçekleştirmektir. Bu ritüel, her şeyin Tanrı'ya ait olduğunu ve insanın yalnızca Tanrı'nın ona bahşetmek istediği şeylere sahip olduğunu kabul eder. *pidyon haben*, ebeveynlerin Tanrı'ya olan manevi borçlarını ödemelerini ve O'na şükranlarını sunmalarını sağlar. Bu tören, Yahudi yasalarının ve geleneklerinin sürdürülmesinde önemli bir rol oynar ve ilk doğan erkek çocukların Tanrı'ya

[446] Michele Klein, "A Historical View of Pidyon HaBen | My Jewish Learning" (Erişim 30 Haziran 2024).
[447] Hirsch, "Der Pentateuch", Exodus 13:2.
[448] Klein, "A Historical View of Pidyon HaBen | My Jewish Learning".

adanmışlığını simgeler. Böylece, Yahudi aileleri bu dini yükümlülüğü yerine getirerek, Tanrı'ya olan bağlılıklarını ve itaatlerini ifade ederler.

2.2.4. Bar Mitsvah - Bat Mitsvah

Yahudi geleneğinde *bar mitzvah*, erkek çocuğun ergenliğe adım atmasını ve dinî yükümlülükleri yerine getirme kapasitesine kavuşmasını kutlamak için düzenlenen bir törendir. Bu ritüel, genç bireyin sinagogda gerçekleştirilen bir törenle Tevrat'ın buyruklarını yerine getirme sorumluluğunu üstlenmesine işaret etmektedir. İbranicede "Şeriatın oğlu" anlamına gelen *bar mitsvah*, bireyin entelektüel ve ruhsal olgunluğa ulaşmasının, çocukluktan yetişkinliğe geçişin bir simgesi olarak kabul edilmektedir.[449]

Bat mitzvah, Yahudi yaşam döngüsünde nispeten yeni bir özellik olarak tanıtılmış ve kızlara da erkeklerin *bar mitzvah* törenine benzer bir hak tanınmasını amaçlamıştır. Ancak, geleneksel Yahudi anlayışına göre, bu iki geçiş töreni asla birbirinin aynısı olamayacağı için Yahudi alimleri arasında önemli tartışmalara sebep olmuştur.[450] On beşinci yüzyıldan beri devam eden *bar mitsvah* töreni modern dönemde cinsiyet eşitliği sağlamak amacıyla on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kız çocukları için de uygulanmaya başlanmıştır. Hem *bar mitsvah* hem de *bat mitsvah* Modern Ortodoks Yahudiler tarafından benimsenmiştir.

2.2.5. Evlilik ve Boşanma

Tevrat'ta yer alan "Tanrı Nuh'u ve oğullarını kutsayarak, verimli olun, çoğalıp yeryüzünü doldurun, dedi"[451] cümlesi, evlenip çocuk sahibi olmanın Yahudi öğretilerine göre bir mitsva olarak kabul edilmesine kaynak olarak gösterilmektedir. Bu nedenle Yahudilikte bekarlık hoş karşılanmamaktadır.[452] Evlenme ve çocuk sahibi olma yükümlülüğü, Yahudilikte dini bir görev olarak kabul edilir ve bireylerin Tanrı'nın emirlerini yerine getirmeleri beklenir.

Modern Ortodoks Yahudilikte dinî bayramların kutsallığını korumak amacıyla belirli dönemlerde evlilik törenlerinin yapılması yasaklanmıştır. Şavuot, Roş Haşana, Pesah, Sukkot, 17 Tammuz'dan 9 Av'a kadar ki süre, Pesah ve Sukkot arasında yer alan Omer

---

449 Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 258.
450 Daha fazla bilgi için bk. Menachem Butler - Zev Eleff, "How Bat Mitzvah Became Orthodox", *Torah Musings Symposium on Masorah*, (01 Ocak 2016), 20.
451 Yaratılış 9:1.
452 Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 258.

sayımı döneminde, Avelut, Taanit ve Şabat'ta evlilik töreni gerçekleştirilemez.[453] Bu kural, iki sevinçli günün çakışmaması ve dini bayramların manevi öneminin korunması amacıyla uygulanır.

Hoş karşılanmamakla birlikte Yahudilikte boşanmak da mümkündür. Modern Ortodoks Yahudilikte boşanma hakları geleneksel Yahudi hukukunun kurallarına göre şekillenmektedir. Yahudi hukukuna göre, boşanma işlemini başlatma yetkisi yalnızca kocaya aittir. Koca, "get" olarak bilinen belgeyi vererek başlatır. Bu belgede "Artık herhangi bir adamla evlenebilirsin" ifadesi yer alır. Kadın bu belgeyi almadan başka bir erkekle evlenemez.[454] Evli bir Yahudi kadın kocası tarafından terk edilirse dinî olarak başka bir evlilik yapamaz.[455]

Ortodoks geleneğinde Yahudi olmayanla evlenmek yasaktır. Hirsch, Yahudi geleneğinin muhafaza edilmesine ve aktarılmasına son derece önem vermiştir. O, her ne kadar dünyevi meselelerde öteki milletlerle ilişkilere ılımlı yaklaşsa da evlilik konusunda Tesniye'de geçen "Onlarla evlenmeyeceksiniz. Kızlarınızı oğullarına vermeyeceksiniz, oğullarınıza onlardan kız almayacaksınız. Çünkü onlar oğullarınızı benim yolumdan saptıracak, başka ilahlara tapmalarına neden olacaktır."[456] ifadesini referans göstererek Yahudilerin Yahudi olmayanlarla evlenmelerinin yasak olduğunu vurgulamıştır. Hirsch'e göre bu yasak düşmanlık veya nefret değil; Yahudi geleneği ve Tora'nın korunması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.[457] Ayrıca her anne ve babanın en önemli vazifesinin geleneğe uygun evlatlar yetiştirmek olduğunu öne sürerek, bu tür evliliklerin Yahudi soyunun eğitimini ve kültürel mirasını olumsuz etkileyeceğini savunmuştur.[458]

Yahudilikte evlilik ve aile kurma, dini ve kültürel bir yükümlülük olarak kabul edilir. Modern Ortodoks Yahudilikte, evlilik törenlerinin belirli dini dönemlerde yapılmaması, dini bayramların kutsallığını koruma amacını taşır. Boşanma ise hoş karşılanmamakla birlikte, geleneksel Yahudi hukukuna uygun olarak mümkündür. Yahudi olmayanlarla evlilik yasaklanmış olup, bu yasak, Yahudi geleneğinin korunması ve gelecek nesillere

[453] Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik,* 123.
[454] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,* 259.
[455] Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik,* 126.
[456] Yasa'nın Tekrarı 7:3-4.
[457] Hirsch, "Horeb", blm. Marriage with Non Jews and Imitation of Strange Customs and Usages, 500-501.
[458] Hirsch, "Horeb", Marriage with Non Jews and Imitation of Strange Customs and Usages, 503-504.

aktarılması açısından önemlidir. Hirsch'in bu konudaki görüşleri, Yahudi aile yapısının ve kültürel mirasının korunmasında rehber niteliğindedir.

2.2.6. Sonradan Yahudiliğe Geçiş

Yahudilik millî bir din olduğu için Yahudilerin diğer milletleri Yahudiliğe geçirme konusunda bir gayret göstermemektedirler. Ancak, kendi isteğiyle Yahudiliği seçen bireyler, belirli ritüel ve yasalar çerçevesinde cemaat tarafından kabul edilmektedir. Modern Ortodoks Yahudilikte din değiştirme süreci, geleneksel Yahudi hukukuna sıkı sıkıya bağlı kalarak yürütülmektedir.

Modern Ortodoks Yahudilikte Yahudiliğe geçiş süreci oldukça katıdır ve hem bireyin Yahudi kimliğini benimsemesini hem de Yahudi topluluğu tarafından kabul edilmesini gerektirir. Öncelikle, adayın samimi olup olmadığını ölçmek maksadıyla üç kez otorite tarafından reddedilir. Kişi ısrarcı davranırsa çeşitli testlere tabi tutulacağı süreç başlatılır. Adayın bir yıl ya da daha fazla süre Ortodoks bir ailenin yanında yaşayarak dinî kuralların öğrenilmesi şart koşulur.[459] Bu evre genellikle bir Yahudi mahkemesi olan *beit din* gözetiminde yürütülür. Aday, yerel bir Ortodoks Yahudi topluluğuna yakın yaşamak, Yahudi eğitimi almak, Yahudi yasasını, geleneklerini ve uygulamalarını meraklı bir şekilde gözlemlemek ve süreci yönlendiren bir haham tarafından desteklenmek zorundadır.

Yahudiliğe geçiş süreci *ger* olarak adlandırılır. Potansiyel *ger*, toplumun önüne çıkarak kendisini "kâhinler krallığı ve kutsal ulus" vatandaşlığına aday olarak sunar. Bu ifade, kişinin Yahudiliği benimseme ve Yahudi halkının bir parçası olma arzusunu belirtir.[460]

Aday, Yahudilik hakkında bilgi edinmeye, Yahudi gibi inanmaya ve davranmaya başladığında ve Yahudi halkına ait olduğunu hissettiğinde, din değiştirme sürecini resmileştiren ve tamamlayan bir dizi ritüel gerçekleştirilir. Yahudilikte Tanrı ile yapılan anlaşmanın fiziksel işareti olan *brit milah*, Yahudiliğe geçen erkekler için zorunludur. Hem erkek hem de kadın din değiştirmek istediğinde, sembolik bir arınma eylemi olarak *mikve* adı verilen ritüel havuza daldırılır. *Mikve*'nin sularında din değiştiren kişi ruhsal olarak yeniden doğar. Ritüellerin ardından aday *beit din* önüne çıkar. *Beit din* üyeleri,

[459] Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te İhtidâ Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 7 (01 Ocak 2002), 54.

[460] Aharon Lichtenstein, "On Conversion", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 23/2 (1988), 5.

adayın niyeti ve samimiyeti hakkında sorgulama yapar ve temel Yahudi bilgisine sahip olup olmadığını, Yahudi inançlarına, ahlakına, ritüellerine ve halkına bağlılığını tespit eder. *Beit din* üyeleri daha sonra, din değiştiren kişiyi resmen Yahudi olarak kabul etmek için bir din değiştirme töreni düzenler ve adayın resmen kabul edildiğini belgeleyen bir sertifika imzalar. Bu sertifika, adayın Yahudi topluluğuna tam üyeliğini onaylar.[461]

Modern Ortodoks Yahudilikte din değiştiren kişi, Yahudileri bağlayan tüm kurallara uymak zorundadır. İhtidâ gerçekleştikten sonra kişi, tüm eski aile bağlarını sonlandırarak "yeniden doğmuş bir çocuk" olarak kabul edilir. Bu bağlamda, kişinin Yahudi ismi biyolojik babasının ismiyle ilişkilendirilmez, bunun yerine İbrahim'in oğlu ya da kızı olarak anılır.[462] Bu uygulama, kişinin Yahudi topluluğunda manevi olarak yeniden doğduğunu ve yeni bir kimlik kazandığını simgeler. Sonuç olarak, Yahudiliğe geçiş ritüeli, Yahudi yasalarının ve geleneklerinin sürdürülmesinde önemli bir rol oynar ve yeni Yahudi bireylerin Yahudi topluluğuna tam üyeliklerini sağlar. Bu süreç, Yahudiliğin manevi değerlerini ve toplumsal bağlarını pekiştirir, aynı zamanda yeni üyelerin topluma entegrasyonunu sağlar.

2.2.7. Ölüm

Yahudi inancına göre ölüm, manevi bir kirlilik hali olan *Tuma*'yı beraberinde getirmektedir. *Tuma*, hijyenik açıdan kirlilikten ziyade, ritüel şartlarına uygunsuzluk halini ifade etmektedir. Ölen kişinin kirli (*Tame*) olmasının yanı sıra, henüz ruhunu teslim etmemiş, ölüm döşeğindeki bir kişi (*Goses*) dahi kirli olarak kabul edilir ve bu kişinin bulunduğu yerden dört adım mesafedeki çevresini de manevi açıdan kirlettiğine inanılır. İnsanın ölümüyle birlikte ruhsuz kalan beden hem kirli hem de kirletici olarak kabul edilir ve bulunduğu mekânı manevi açıdan kirlettiğine inanılır.[463]

Ölüm döşeğindeki kişi ruhunu teslim ettikten sonra, ölenin gözleri kapatılır; eğer ölenin bir oğlu varsa, bu işlemi onun yapması gerekmektedir. Ölümün manevi kirlilik (*Tuma*)

[461] Dosick, *Living Judaism,* 65-66.
[462] Dorothea Magonet, "The Experience of Conversion to Judaism", *European Judaism: A Journal for the New Europe* 22/1 (1988), 46.
[463] Mustafa Tural, "Psiko-Fenomenolojik Açıdan Yahudilikte Arınma Ritüelleri", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 5 (30 Haziran 2022), 139.

durumu oluşturması nedeniyle, cenaze evinde ve yakınındaki üç evde bulunan su kapları boşaltılır.[464]

Yahudi geleneğinde ölüm döşeğinde olan insandan günahlarından af dilemesi ve *Şema Yisrael* duasını okuması istenmektedir.[465] Ölen kişi yalnız bırakılmaz ve ölünün başında onun ruhunu sembolize eden bir mum yakılarak başında Kutsal Kitap'tan pasajlar okunur.[466] İnsanın son nefesini verdiği anda *Şekina*'yı göreceği varsayıldığından, bu ilahî görüşten sonra gözlerinin dünyevi bir nesne üzerinde durmasına izin verilmez ve gözleri kapatılır. Ölen kişinin gözlerinin kapatılması hem ilahî olanla bağlantısının korunması hem de dünyasal olanla ilişkisinin sonlandırılması amacıyla yapılır. Ayrıca ölen kişinin gözlerinin kapatılmaması durumunda, ruhunun geri dönüp ev halkından bir başkasını alacağına dair bir inanış da mevcuttur.[467] Cenaze defin işlemlerinin hızlı olması, Tanrı ile kavuşmanın aciliyeti açısından önemlidir. Ancak Şabat'ta, bayram günlerinde ya da gece vakti ölüler defnedilmemektedir.[468]

Modern Ortodoks Yahudilikte yas geleneği resmî kanunlarla belirlenmiştir. Birinci derece yakınların (anne, baba, kardeşler, çocuklar ve eş) ölümü durumunda yas tutulur. Yas dönemi *şiva* olarak adlandırılır ve vefat eden kişinin defnedilmesinden sonra yedi gün sürer.[469] Yas sürecinde kişilerin banyo yapmamaları, saç ve tırnaklarını kesmemeleri, müzik dinlememeleri, cinsel ilişkiden ve makyaj gibi uygulamalardan kaçınmaları istenir. Evde yedi gün boyunca mum yakılması ve aynaların kapatılması gerekir.[470]

Yahudilikte, ölen kişinin hatırasının yaşatılmasına (*Azkara*) büyük önem verilmektedir. Bu bağlamda, ölenin çocuklarının oruç tutması, Tora okuması, ölenin arkasından dua etmesi, sadaka dağıtması, mezarını ziyaret etmesi ve mum yakması gibi ritüeller dinî bir sorumluluk olarak kabul edilir.[471] Bu ritüeller ile ölen kişinin huzur bulacağına inanılır.

---

[464] Genel kabule göre bu davranış, ölüm meleğinin görevini tamamladıktan sonra bıçağını herhangi bir kaba daldırarak temizlediği inancına dayanmaktadır. Geniş bilgi için bk. A. P. Bender, "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning", *The Jewish Quarterly Review* 6/2 (1894), 106.

[465] Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 262.

[466] Akdemir, *Modern Ortodoks Yahudilik*, 127.

[467] Bender, "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning", 103.

[468] Geniş bilgi için bk. Bender, "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning", 117-118.

[469] Bu süreç yedi, yirmi üç, bir ay ya da bir yıl sürebilir.

[470] Bender, "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning", 117.

[471] Tural, "Psiko-Fenomenolojik Açıdan Yahudilikte Arınma Ritüelleri", 140.

Ayrıca bu uygulamaların, bireylerin psikolojileri üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu tez, Samson Raphael Hirsch'in hayatı, fikirleri ve eserleri çerçevesinde gelişen Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin doğuşunu incelemektedir. İsrail devletinin de resmî mezhebi olan Modern Ortodoks Yahudilik, günümüzde en fazla müntesibi bulunan Yahudi mezhebidir. Bu cemaatin ortaya çıktığı dönemin şartlarının anlaşılması Yahudilik çalışmalarında oldukça önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Çalışmada, Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin oluşum sürecinin anlaşılması için on dokuzuncu yüzyıl Almanya'sına odaklanılmıştır. Giriş bölümünde bu mezhebin arka planı incelenmiş, Yahudi liderleri arasında meydana gelen tartışmalar ele alınmıştır. Batı Aydınlanması'ndan sonra ortaya çıkan bu tartışmalar, Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin kökenlerinin yanı sıra dönemin tarihî, toplumsal, dinî ve siyasî ortamına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, Samson Raphael Hirsch'in hayatı, düşünceleri, eğitim metotları ve yazdığı eserler detaylı bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin iman esasları ile dinî ve kültürel uygulamaları üzerinde durulmuş ve Hirsch'in yorumları birincil kaynaklar üzerinden ortaya konulmuştur. Araştırmanın güvenilirliğini arttırmak için birincil ve ikincil kaynakların yanı sıra çevrimiçi kaynaklardan faydalanılmıştır. Sözlü ve Yazılı külliyatın dijital platforma aktarıldığı *Seferia* kütüphanesi, bu konuda en sık ziyaret edilen veri tabanı olmuştur.

Araştırma esnasında bazı hedeflere ulaşılamamıştır. Başlangıçta, Hirsch'in fikirlerinin, dönemin diğer ideolojileri ile mukayeseli bir incelemesi planlanmıştı; ancak, dönemin gazete ve dergilerinde yayımlanan bu makalelere erişimde zorluklar yaşanmıştır. Planlanan yazışmalara ulaşım kısıtlılığı, araştırma sürecini zorlaştırdığı için bu karşılaştırmalı analizden vazgeçilmiştir.

Samson Raphael Hirsch'in kurucusu olduğu Modern Ortodoks Yahudilik mezhebi Almanya'da ortaya çıkmıştır. Alman Yahudileri her ne kadar modern dönem mezhepleşme sürecinde ve Yahudi çalışmalarında merkezî bir konumda bulunmuş olsalar da Yahudilik, Avrupa'da ortaya çıkan bir din değildir. Yahudilerin Avrupa'ya göç tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu coğrafyada karşılaştıkları zorluklar tarih kitaplarında detaylı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Orta Çağ Avrupası'nda getto bölgelerinde yaşamayı benimseyen Yahudi toplulukları, zaman zaman çevre toplumlar

tarafından "kara kutu" olarak algılanmış, bu da onların tehlikeli olarak algılanmalarına, hatta nefret söylemlerine maruz kalmalarına yol açmıştır. Ancak, on sekizinci yüzyıl Batı Aydınlanması'nın sağladığı haklarla birlikte Avrupa Yahudileri için yeni bir dönem başlamıştır. Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük anlayışı, getto hayatından çıkan Yahudi toplumlarını da derinden etkilemiş ve toplumsal hakların kazanılmasıyla birlikte diğer halklarla iletişim kurmalarını sağlamıştır. Öteki ile etkileşim, dinî ve toplumsal reformların gerekliliğini vurgulayan Yahudi aydınları arasında güçlenmiştir. Bu süreçte Yahudi aydınları, dinî uygulamalarda yenilikler yaparak Kutsal Kitap'ın Almancaya çevrilmesine ve ibadetlerin yerel dilde yapılmasına öncülük etmişlerdir. Nihayetinde emansipasyon, Avrupa Yahudi toplulukları arasında derin tartışmalara ve bölünmelere neden olmuştur. Getto duvarlarının yıkılması, geleneksel değerlere bağlı kalmayı savunanlar ile sekülerleşmeyi benimseyenler arasındaki çatışmaların alevlenmesine ve modern Yahudi mezheplerinin doğuşuna ortam hazırlamıştır.

Samson Raphael Hirsch, Reform ve Ortodoks cemaatleri arasındaki tartışmaların merkezi olan Hamburg'ta doğmuş ve Reform hareketlerinin etkisinde şekillenen bir çevrede büyümüştür. Çocukluk ve gençlik yıllarında aile evinde tanık olduğu bu tartışmalar onun Reform mücadelesinde aktif bir rol almasına zemin hazırlamıştır. Gençlik yıllarından itibaren kaleme aldığı eserlerle, Reform hareketlerinden etkilenen ve dinî kimliklerini modern dünya içinde konumlandırmaya çalışan genç Yahudilere rehberlik yapmayı hedeflemiştir.

Samson Raphael Hirsch, geleneksel Yahudi değerlerini modern dünyanın gerekliliklerileyle sentezleyerek Yahudi kimliğini korurken modern dünya ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır. Onun *Tora im Dereh Erets* yaklaşımı, dinî ve seküler eğitimi bir arada yürütmenin önemini vurgulamaktadır. Hirsch ile bütünleşen bu kavram, Yahudi kimliğinin korunarak modern dünya ile uyumlu hale getirilmesi konusunda önemli bir model oluşturmuştur.

Modern Ortodoks Yahudilik, Reformist ve Ortodoks görüşler arasında kalan Avrupalı Yahudilere mutedil bir yol sunmuştur. Hirsch, Yahudilikteki güncel meselelerin Yasa'nın yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını vurgulamış ve bu bağlamda Yahudi yasalarının derinlemesine anlaşılmasının önemine dikkat çekmiştir. Genç bir haham iken kaleme aldığı *On Dokuz Mektup* ve *Horeb* isimli eserlerini Tora'nın anlaşılmasına yönelik bir

rehber olarak sunmuştur. Hirsch, Tora'yı yeniden yorumlarken Yasa'dan uzaklaşmamayı bir ilke olarak benimsemiş ve Yasa'ya bağlı kalarak Yahudiliğe güncel bir yaklaşım sergilemiştir.

Araştırma sırasında Hirsch'in fikirlerinin, dönemin Ortodoks otoriteleri tarafından şiddetli eleştiriler aldığı saptanmıştır. Hirsch'in fikirleri her ne kadar günümüz Ortodoks ideolojisini temsil etse de, o dönemde Reform yanlısı düşünürlerin yanı sıra Ortodoks liderlerle de sıklıkla tartışmaya girdiği bilinmektedir. Tevrat metnine bağlılığı ve Yahudi geleneğini koruması yönüyle Reformistler tarafından eleştirilirken Almancaya olan ilgisi ve modern dünyayla uyum çabası sebebiyle Ortodoks kesim tarafından "Reform yanlısı" olarak nitelendirilmiştir. Hirsch'in görüşleri, her iki cenah tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen, günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Modern Ortodoks Yahudilik, İbn Meymun tarafından belirlenen inanç esaslarının tamamını kabul etmektedir. Araştırma sürecinde, bu mezhebin modern bir Yahudi mezhebi olmasına rağmen, Ortodoks kültürün geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kaldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlılık, Modern Ortodoks Yahudilerin uygulamalarının büyük ölçüde geleneksel Ortodoks Yahudilikle uyumlu olduğunu göstermektedir. Günlük yaşamlarında çağa uyum sağlama çabalarıyla diğer Ortodoks cemaatlerden ayrılsalar da, geleneğe olan sadakatleri sebebiyle Ortodoks kimliğini korumaktadırlar.

Hirsch'in vefatının ardından, yirminci yüzyılda, Almanya'da yaşayan Yahudilerin büyük çoğunluğu Amerika'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç dalgasıyla birlikte, Modern Ortodoks Yahudilik mezhebi, Hirsch'in takipçileri ve torunları aracılığıyla Amerika'da yeniden şekillenmiş; zaman ve mekânın değişen koşullarına bağlı olarak, Hirsch'in ilkelerinden uzaklaşmıştır. Her ne kadar günümüzde Hirsch'in görüşleri ile Modern Ortodoksların tutumları arasında farklılıklar bulunsa da, Hirsch, Amerika ve İsrail başta olmak üzere Ortodoks Yahudiler için hâlâ önemli bir düşünür olarak kabul edilmektedir.

Samson Raphael Hirsch'in fikirleri, Avrupalı Yahudileri gettodan kurtarıp modern dünyaya kazandıran bir köprü niteliğindedir. Bu çalışma, Hirsch'in fikirlerinin ve Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin temel prensiplerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, mezhebin Hirsch'ten sonraki dönemdeki gelişimi ve günümüzdeki durumunu daha iyi anlaşılabilmesi için tamamlayıcı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Modern Ortodoks Yahudilik mezhebinin gelişimi ve değişimi üzerine

yapılacak olan araştırmalar, bu tezin bulgularını tamamlayıcı nitelikte olacak; Modern Ortodoks Yahudiliğin gelecekteki yönelimleri ve dinî topluluklar üzerindeki etkisini de aydınlatacaktır.

KAYNAKÇA

Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

Akdemir, Hüseyin. *Modern Ortodoks Yahudilik*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Attali, Jacques. *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*. çev. Berna Günen. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.

Aykıt, Dursun Ali - Kurt, Ali Osman. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2019.

Bağır, Muhammed Ali. "Ortodoks Yahudiliğin Tevrat Eleştirisine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme". *Tarihten Günümüze Yahudilik*. Ed. Abdullah Altuncu, Ankara: İlahiyat, 2022, 187-222.

Başaran, İsmail. "Yahudilikte Sözlü Geleneğin Bir Parçası Olarak Agada'nın Bir Değerlendirmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (2020), 373-388.

Bayram, Hüseyin. "Nitel Araştırma Yöntemleri: Sosyal Bilgiler Lisansüstü Öğrencilerinin Algısına İlişkin Fenomenolojik Bir Çalışma". *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 4/2 (20 Ağustos 2021), 108-118. https://doi.org/10.32329/uad.883957

Bender, A. P. "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning". *The Jewish Quarterly Review* 6/2 (1894), 317-347. https://doi.org/10.2307/1450143

Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi*. 3 Cilt. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, 2001.

Breuer, Joseph. *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume I*. New York: Philipp Feldheim, 1948.

Breuer, Joseph. *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary on the Torah Volume II*. New York: Philipp Feldheim, 1948.

Breuer, Mordechai. *The "Torah Im Derekh Eretz" of Samson Raphael Hirsch*. New York: Feldheim Publishers, 1970.

Breuer, Mordechai - מרדכי בן יצחק, ברויאר. *Modernity Within Tradition: The Social History of Orthodox Jewry in Imperial Germany*. Columbia University Press, 1992.

Brown, Benjamin. "Breuer, Hirsch and Jewish Nationalism: Change and Continuity- Principle versus Supra-Principle". *Journal of Jewish Studies* 64/2 (2013), 383-402.

Butler, Menachem - Eleff, Zev. "How Bat Mitzvah Became Orthodox". *Torah Musings Symposium on Masorah*, TorahMusings.com, 2016, 20-47. https://www.torahmusings.com/wp-content/uploads/MasorahSymposium-1.pdf

Çinpolat, Salih. "Yahudilikte Yenidoğan Törenleri". *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (14 Aralık 2017), 83-102.

Dosick, Wayne. *Living Judaism: The Complete Guide to Jewish Belief, Tradition and Practice*. San Francisco: HarperCollins e-books, 1995.

Eleff, Zev. "Between Bennett and Amsterdam Avenues: The Complex American Legacy of Samson Raphael Hirsch, 1939-2013". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 46/4 (2013), 8-27.

Even, Rabbi Adin - Steinsaltz, Israel. “Yoma 69b, The Koren Talmud Bavli Noé”. *Seferia*. Erişim 22 Mayıs 2024. https://www.sefaria.org/Yoma.69b?lang=en

Frank, Daniel - Leaman, Oliver. *History of Jewish Philosophy*. London: Routledge, 1997.

Frank, Daniel - Oliver Leaman (ed.). *History of Jewish Philosophy*. London: Routledge, 2003.

Friedmann, Peter. “Family Tree of Samson Raphael Hirsch”. *Geneanet*. Erişim 07 Ocak 2023. https://gw.geneanet.org/pfdm?lang=en&n=hirsch&oc=0&p=samson+raphael

Ganzel, Tova. “Explicit and Implicit Polemic in Rabbi Samson Raphael Hirsch’s Bible Commentary”. *Hebrew Union College Annual* 81 (2010), 171-191.

Gottlieb, Michah. “Oral Letter and Written Trace: Samson Raphael Hirsch’s Defense of the Bible and Talmud”. *The Jewish Quarterly Review* 106/3 (2016), 316-370.

Gottlieb, Michah. “Orthodoxy and the Orient: Samson Raphael Hirsch on the Location of Judaism”. *Wissenschaft Des Judentums Beyond Tradition: Jewish Scholarship on the Sacred Texts of Judaism, Christianity, and Islam*. ed. Dorothea M. Salzer vd., Berlin, Boston: De Gruyter, 2019.

Gottlieb, Michah. “Samson Raphael Hirsch on Scientific Pluralism and Religious Schizophrenia”. *Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah* 88 (2019), 51-66.

Güç, Ahmet. *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003.

Güç, Ahmet. *Dinlerde Mabed ve İbadet*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.

Gündüz, Şinasi. “Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet”. *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 215-238.

Gürkan, Salime. “Din ve Kimlik Olarak Yahudilik”. *İsrail: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*. ed. Orhan Karaoğlu - Nail Erhan. 15-29. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ, 2023.

Gürkan, Salime Leyla. “Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları”. *Milel ve Nihal* 5/2 (01 Ağustos 2008), 147-159.

Gürkan, Salime Leyla. “Yahudi Geleneğinde Vahiy ve Peygamberlik”. *Vahiy ve Peygamberlik*. İstanbul: Kuramer, 2018.

Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013. https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik

Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: İSAM Yayınları, 2017.

Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik’te İhtidâ Meselesi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 7 (01 Ocak 2002), 31-55.

Hasanov, Eldar. “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (31 Aralık 2014), 676. https://doi.org/10.15869/itobiad.79806

Haußig, Hans-Michael. “Review of *Review of From Frankfurt to Jerusalem. Isaac Breuer and the History of the Secession Dispute in Modern Jewish Orthodoxy. (=Studies in European Judaism 6)*, by Matthias Morgenstern”. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 57/3 (2005), 278-280.

Heinemann, Isaac. “Samson Raphael Hirsch - The Formative Years of the Leader of Modern Othodoxy”. ed. Guido Kisch. çev. Hilde Kisch. *Historia Judaica* 13 (1951), 29-54.

Hildesheimer, Meir - Morgenstern, Matthias. *Rabbiner Samson Raphael Hirsch in der deutschsprachigen jüdischen Presse: Materialien zu einer bibliographischen Übersicht*. LIT Verlag Münster, 2013.

Hirsch, Emil G. vd. “Circumcision (; in Biblical Hebrew, ="the cutting away" of the ="foreskin").” *Jewish Encyclopedia*. Erişim 09 Haziran 2024. https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3074-berit-milah

Hirsch, S. A. “Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch”. *The Jewish Quarterly Review* 2/2 (1890), 109-138. https://doi.org/10.2307/1450092

Hirsch, S. A. “Jewish Philosophy of Religion and Samson Raphael Hirsch”. *The Jewish Quarterly Review* 2/2 (1890), 109-138. https://doi.org/10.2307/1450092

Hirsch, Samson Raphael. “Adar IV- The Jewish Year Part Two”. *The Collected Writings*. 395-405. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/adar_iv_all.pdf

Hirsch, Samson Raphael. “Av II- The Jewish Year Part One”. *The Collected Writings*. 2/351-364. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/av_ii.pdf

Hirsch, Samson Raphael. “Der Austritt aus der Gemeinde / von Samson Raphael Hirsch” (1876). http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/1236826

Hirsch, Samson Raphael. “Der Pentateuch. Übersetzt und Erläutert”. *Seferia*. Erişim 23 Nisan 2024. https://www.sefaria.org/Rav_Hirsch_on_Torah,_Genesis.1.2.2?lang=he

Hirsch, Samson Raphael. *Die Religion im Bunde mit dem Fortschritt / von einem Schwarzen*. Frankfurt, 1854. http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/545

Hirsch, Samson Raphael. “Horeb”. *Seferia*. Erişim 14 Nisan 2024. https://www.sefaria.org/Horeb

Hirsch, Samson Raphael. *Horeb: A Philosophy of Jewish Laws and Observances*. London: The Soncino Press, 3. Baskı, 1962.

Hirsch, Samson Raphael. “Nissan III- The Jewish Year Part One”. *The Collected Writings*. 2/43-65. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/nissan_3.pdf

Hirsch, Samson Raphael. “Sivan I-The Jewish Year Part One”. *The Collected Writings*. 1/183-209. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/sivan_1.pdf

Hirsch, Samson Raphael. “Sivan V- The Jewish Year Part One”. *The Collected Writings*. 1/255-264. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/sivan_v.pdf

Hirsch, Samson Raphael. *The Jewish Sabbath*. çev. Ben Josephussoro. Newport: Mullock and Sons Limited, Printer, 1912.

Hirsch, Samson Raphael. “The Jewish Woman”. *Collected Writings*. 8/83-135. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/jewish_woman.pdf

Hirsch, Samson Raphael. “The Jewish Year”. *The Collected Writings Volume II*. 269-274. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/teveth_I.pdf

Hirsch, Samson Raphael. *The Nineteen Letters on Judaism*. New York: Feldheim Publishers, 1969.

Hirsch, Samson Raphael. “Tishri I- The Catechism of the Jew Consists of His Calendar”. *The Collected Writings*. 2/41-51. New York: Feldheim Publishers, ts.

Hirsch, Samson Raphael. “Tishri II- The Jewish Year Part Two”. *The Collected Writings*. 2/53-63. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/tishrei_II.pdf

Hirsch, Samson Raphael. “Tishri VI-The Jewish Year Part Two”. *The Collected Writings*. 2/131-146. New York: Feldheim Publishers, ts. https://web.stevens.edu/golem/llevine/rsrh/tishrei_VI.pdf

Karatay, Murat. “18. Yüzyıl İtibarıyla Avrupa’da Yahudi Kimliğinin Oluşum Süreci”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2022), 527-558.

Kashkin, Yisrael. “Austritt—A Tale of Two Cities”. *Hakirah: The Flatbush Jaurnal of Jewish Law and Thought*.

Kılıç, Sami. “Yahudilikte Kutsal Yiyecek ve İçecekler”. *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 73-98.

Kıranatlıoğlu, Mustafa. “Yahudilikte Sünnet”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2018), 99-119.

Klein, Michele. “A Historical View of Pidyon HaBen | My Jewish Learning”. Erişim 30 Haziran 2024. https://www.myjewishlearning.com/article/a-historical-view-of-pidyon-haben/

Kohler, Kaufmann - Blau, Ludwig. “Shekinah”. *JewishEncyclopedia*. 258-260, ts. https://www.jewishencyclopedia.com/articles/13537-shekinah

Koltun-Fromm, Ken. “Abraham Geiger”. *Jewish Women’s Archive*. Erişim 15 Ocak 2024. https://jwa.org/encyclopedia/article/geiger-abraham

Kornbluh, Jacob. “New Survey of Orthodox Jews Shows Vast Differences in Attitudes toward Zionism”. *The Forward* (20 Şubat 2024). https://forward.com/fast-forward/584346/orthodox-jews-israel-zionism/

Kurzweil, Zvi E. “Samson Raphael Hirsch: Educationist and Thinker”. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 2/2 (1960), 286-303.

Levenson, Alan. “Samson Raphael Hirsch’s Bible Project: A Liberal Appreciation”, 18. https://www.academia.edu/30137955/Samson_Raphael_Hirschs_Bible_Project_A_Liberal_Appreciation

Levi, Yehudah (Leo). “Rabbi Samson Raphael Hirsch—Myth and Fact”. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 31/3 (1997), 5-22.

Liberles, Robert. “Champion of Orthodoxy: The Emergence of Samson Raphael Hirsch as Religious Leader”. *AJS Review* 6 (1981), 43-60.

Lichtenstein, Aharon. “On Conversion”. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 23/2 (1988), 1-18.

Magonet, Dorothea. “The Experience of Conversion to Judaism”. *European Judaism: A Journal for the New Europe* 22/1 (1988), 44-52.

McClister, David. “Shemoneh Esreh (Jewish Daily Prayer)”. Erişim 30 Nisan 2024. https://www.academia.edu/4914215/Shemoneh_Esreh_Jewish_Daily_Prayer_

Meral, Yasin. “İbn Meymun’a Göre Yahudilik’te İman Esasları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (01 Ağustos 2011), 243-266.

Meral, Yasin. “Talmud, Mişna ve Gemara’dan mı Oluşmaktadır?” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 167-170.

Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: Milelnihal, 2021.

Meyer, Michael A. “Modernity as a Crisis for the Jews”. *Modern Judaism* 9/2 (1989), 151-164.

Miller, Moshe Y. “Rabbi Samson Raphael Hirsch’s Nineteen Letters on Judaism: Orthodoxy Confronts the Modern World”. *Books of the People: Revisiting Classic Works of Jewish*

Thought. 177-208. New Milford: Maggid Books and Straus Center for Torah and Western Thought of Yeshiva University, 2017.

Miller, Moshe Y. "The Middle Way, by Ephraim Chamiel". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 49/3 (2016), 37-53.

Morgenstern, Matthias. "Samson Raphael Hirsch". *Spektrum*. Erişim 03 Temmuz 2024. https://www.spektrum.de/lexikon/juedische-philosophen/samson-raphael-hirsch/162

Morgenstern, Matthias. "Rabbi S. R. Hirsch and his Perception of Germany and German Jewry". *The German-Jewish Experience Revisited*. ed. Steven E. Aschheim - Vivian Liska. 207-230. De Gruyter, 1. Basım, 2015.

Özcan, Şevket. "Yahudilikte Pesah (Fısıh) Bayramı: Ritüeller ve Semboller Bağlamında Fenomenolojik Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 1206-1214 .

Özmen, Seda. *18.Yüzyıl Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala ve Moses Mendelssohn*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2022.

Özmen, Seda. "Muhafazakârlık ve Reform Arasında Bir Hareket: Neolog Yahudilik". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (05 Ocak 2015), 159-173.

Özmen, Seda. "Reform Yahudiliğinin Pittsburgh ve Columbus Platformları Bağlamında Değişen Kutsal Topraklara Dönüş İnancı". *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 2 (2018), 82-101.

Reupke, Beate. *Jüdisches Schulwesen zwischen Tradition und Moderne*. De Gruyter. Erişim 22 Ocak 2023. https://www.oreilly.com/library/view/judisches-schulwesen-zwischen/9783110468700/

Rosenbloom, Noah H. "Religious and Secular Co-Equality in S. R. Hirsch's Educational Theory". *Jewish Social Studies* 24/4 (1962), 223-247.

Salihoğlu, Mahmut. "Avrupa'ya Bir 'Giriş' Hikayesi: Samson Raphael Hirsch ve Modern Ortodoks Yahudilik". *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu (Sempozyum, Çanakkale, 17-19 Eylül 2001)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, 173-177.

Shoulta, Akiva Michael. "Shechinah | Sefaria". Erişim 13 Mayıs 2024. https://www.sefaria.org/sheets/486147

Singer, Isidore - Drachman, Bernard. "Hirsch, Samson Raphael". *Jewish Encyclopedia*. 6/417. Erişim 07 Ocak 2023. https://www.jewishencyclopedia.com/articles/7741-hirsch-samson-raphael

Smith, W. Taylor. "The Pentateuch Translated and Explained, by Samson Raphael Hirsch". *The Biblical World* 2/4 (1893), 314-316.

Şahin, Mustafa. *Solomon Schechter ve Muhafazakâr Yahudilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET003188.pdf

Tarakçı, Muhammet. "Tanah'ta Vahiy Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002).

Tarakçı, Muhammet. "Vahiy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/443-447. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012. https://islamansiklopedisi.org.tr/vahiy

Tarakçı, Muhammet. "Yahudilikte Vahiy Anlayışı". ed. Murat Sülün. *Vahiy Zincirinin Son Halkası Kur'ân Vahyi*, 60-61.

Tasch, Roland. *Samson Raphael Hirsch : Jüdische Erfahrungswelten im historischen Kontext*. Göttingen, Germany: De Gruyter, 2011.

Tural, Mustafa. "Psiko-Fenomenolojik Açıdan Yahudilikte Arınma Ritüelleri". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 5 (30 Haziran 2022), 131-168.

Tümer, Günay vd. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Berikan Yayınevi, 2017.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016.

"Pidyon Haben – Kveller". Erişim 30 Haziran 2024. https://www.kveller.com/article/pidyon-haben/